

Middelsee Gemeenten Noordwest-Fryslân

Naar een gezamenlijke ruimtelijke visie

*Drie toekomstscenario's voor de regio
Het Bildt, Ferwerderadiel, Leeuwarderadeel, Menaldumadeel*

Jeroen S. Bos

Rijksuniversiteit Groningen
Faculteit der Ruimtelijke Wetenschappen
Groningen/Leeuwarden
Januari 2006

Middelsee Gemeenten Noordwest-Fryslân

Naar een gezamenlijke ruimtelijke visie

Drie toekomstscenario's voor de regio
Het Bildt, Ferwerderadiel, Leeuwarderadeel, Menaldumadeel

Auteur:
Jeroen S. Bos

Begeleider:
drs. Arjen Brouwer

Eindscriptie in het kader van afstudeeronderzoek
Opleiding Sociale Geografie en Planologie
Afstudeerrichting planologie
Rijksuniversiteit Groningen
Faculteit der Ruimtelijke Wetenschappen

Groningen / Leeuwarden
Januari 2006

Inhoudsopgave

Samenvatting	5
Voorwoord	11
1. Inleiding	12
1.1. Aanleiding, probleem- en doelstelling	12
1.2. Onderzoeksmethodiek	15
1.2.1. Scenario's	15
1.2.2. Materiaal, Areaal, Verhaal	15
1.3. Leeswijzer	18
2. Planningsmodellen; een theoretisch kader	19
2.1. Inleiding	19
2.2. Ontwikkelingen in planningsmethoden	19
2.3. Scenarioplanning	20
3. Nulscenario	23
3.1. Inleiding	23
3.2. Landschappen	23
3.3. Voorzieningen	26
3.4. Infrastructuur	27
3.5. Demografische aspecten	29
3.5.1. Bevolkingsomvang en -samenstelling	29
3.5.2. Woningbehoefte	30
3.6. Economische aspecten	31
3.7. Politiek bestuurlijke aspecten	31
3.8. Visie deskundigen	33
3.9. Conclusie	34
Synthese: Nulscenario voor de Middelsee-gemeenten	36
4. Landelijk wonen; een woonscenario	38
4.1. Inleiding	38
4.2. Begripsbepaling	38
4.3. Vraag naar landelijk wonen	38
4.4. Effecten van landelijk wonen	39
4.5. Kansen en bedreigingen	40
4.5.1. Inleiding	40
4.5.2. Kansen	41
4.5.2. Bedreigingen	44
4.6. Visie deskundigen	45
4.7. Conclusie	47
Synthese: Landelijk wonen; een woonscenario	50

5. Landbouwscenario	53
5.1. Inleiding	53
5.2. Stand van zaken landbouwsector	53
5.2.1. Inleiding	53
5.2.2. Landelijk	53
5.2.3. Middelsee-gemeenten	54
5.3. Toekomstige ontwikkelingen landbouwsector	55
5.3.1. Landelijk	55
5.3.2. Middelsee-gemeenten	58
5.4. Kansen en bedreigingen voor de Middelsee-gemeenten	58
5.4.1. Kansen	58
5.4.2. Bedreigingen	59
5.5. Visie deskundigen	60
5.6. Conclusie	62
Synthese: Landbouwscenario	64
6. Conclusie en aanbevelingen	67
7. Literatuurlijst	69
Bijlage 1: Kerngegevens Middelsee-gemeenten	71
Bijlage 2: Overzicht interviews deskundigen	73

Samenvatting

Inleiding

In Noordwest-Fryslân hebben de gemeenten het Bildt, Ferwerderadiel, Leeuwarderadeel en Menaldumadeel besloten om het samenwerkingsverband Middelsee-gemeenten op te zetten. Om als zelfstandige gemeente te kunnen blijven fungeren zijn de vier gemeenten tot de conclusie gekomen dat samenwerking noodzakelijk is. De samenwerking komt anno 2005 echter nog niet goed van de grond. De samenwerking komt vooral voort uit de angst om samengevoegd te worden met een andere grote gemeente. Op het fysiek-ruimtelijke vlak ontbreekt een visie en samenhang in de ontwikkeling van de Middelsee-gemeenten. Er wordt zelfs een soort concurrentiestrijd gevoerd in het kader van het in ontwikkeling zijnde nieuwe streekplan voor Fryslân. Door het schetsen van een aantal scenario's kan een handreiking gegeven worden voor een gezamenlijke ruimtelijke visie. Daarom is de volgende doelstelling geformuleerd: *Het schetsen van een drietal ontwikkelingsscenario's als uitgangspunt voor een gebiedseigen koers c.q. perspectief voor de Middelsee-gemeenten in Noordwest Fryslân, wat op zijn beurt weer een basis biedt voor een gemeenschappelijke visie voor de regio.*

Om tot een gebiedseigen ontwikkelingsperspectief te komen wordt gewerkt met scenario's. Hoe ziet de regio er over circa 25 jaar uit? Daarvoor wordt eerst een nulscenario geschetst, om zo een beeld te vormen hoe de regio er uit zal zien wanneer er geen duidelijk keuzes worden gemaakt. Dit is van belang om in het onderzoek conclusies en aanbevelingen te kunnen doen. Daarna worden twee contrasterende scenario's voor de Middelsee-gemeenten neergezet, gebaseerd op de thema's wonen en landbouw. Het gebied kan een aantrekkelijke woonfunctie vervullen, bijvoorbeeld als het gaat om de rust en ruimte van het gebied. De relatief perifere ligging in Nederland en het open karakter van het gebied biedt ook kansen om in te zetten op een agri-functie.

Om de drie scenario's te kunnen presenteren wordt in dit onderzoek gebruik gemaakt van drie informatiestromen; 'materiaal', 'areaal' en 'verhaal'. De mav-methode bevat een analyse van wat er gaande is in de Middelsee-gemeenten aangaande het betreffende scenariothema (materiaal) en van de gebiedscontouren van het gebied (areaal). Daarnaast wordt in de onderzoeksmethodiek gebruik gemaakt van interactie met deskundigen, van wie door hun kennis en/of invloed interessante bijdragen mogen worden verwacht bij de totstandkoming van de visie (verhaal). Er zijn negen deskundigen met verschillende disciplines geïnterviewd.

Planningsmodellen; een theoretisch kader

In de planologie zijn de inzichten hoe met de ruimtelijke inrichting om te gaan de afgelopen decennia nogal gewijzigd. In de jaren '50 en '60 van de vorige eeuw was de technisch-rationele planning zeer dominant (blauwdrukplanning). De technisch-rationele benadering is tegenwoordig niet meer toepasbaar bij complexe vraagstukken waarbij belangenconflicten een rol spelen en waarbij de overheid beperkte invloed heeft. Dit heeft ertoe geleid er een verschuiving heeft plaatsgevonden naar procesplanning; de communicatieve planningsmethode. De communicatieve methode is met name in de jaren '90 omarmd, het zogenaamde open planproces.

Sinds een aantal jaren staat in Nederland de ontwikkelingsplanologie centraal. Dit betekent o.a. meer beleidsruimte voor de lagere overheden. De rijksoverheid moet zich alleen nog bemoeien met zaken die het landsbelang aangaan. Onder het motto 'decentraal wat kan, centraal wat moet' geeft het rijk meer ruimte aan de regionale en lokale overheden om (ruimtelijk) beleid te ontwikkelen. De provincie Fryslân geeft invulling aan de

ontwikkelingsplanologie met het nieuwe streekplan. Leidende gedachte van de provincie is 'lokaal wat kan en provinciaal wat moet'. De toenemende beleidsvrijheid wordt groter wanneer het de Middelsee-gemeenten lukt om zich als regio op de kaart te zetten. Samenwerking biedt meer kansen voor een ruimere beleidsvrijheid voor de regio. Het is daarom van belang dat de Middelsee-gemeenten op het ruimtelijk vlak duidelijke keuzes maken om zich te kunnen presenteren als één regio.

De scenarioplanning staat tussen de blauwdrukplanning en de communicatieve benadering in. De scenarioplanning kenmerkt zich door een pragmatische oplossing om het gebrek aan zekerheden in de planning om te gaan. In de Middelsee-gemeenten is tot op heden geen gezamenlijke visie ontwikkeld. Dit onderzoek beoogt een basis hiervoor te geven. De scenarioplanning is een zeer geschikte methode daartoe. Er is geen eenduidige methodiek voor scenario's. Veelal wordt op een eigen wijze met het schetsen van scenario's omgegaan. In dit onderzoek wordt gebruik gemaakt van de mav-methode

Nulscenario

De Middelsee-gemeenten zijn vooral te kenmerken als een open kleilandschap. Toch zijn er drie landschappen te onderscheiden: 'het bedijkingenlandschap (het Bildt)', 'Oostergo' en 'Westergo'. Vooral het bedijkingenlandschap springt er uit, omdat dit land gewonnen is op de oude Middelsee. Westergo en Oostergo kenmerken zich vooral door de oude terpdorpen. Betreffende de functionele structuur hebben met name St-Annaparochie en Stiens bovengemiddelde voorzieningen, maar over het algemeen zijn de voorzieningen beperkt. Met de aanleg van de Noordwesttangent en de Haak om Leeuwarden zal de bereikbaarheid van de regio flink verbeteren. Bij de sociaal-geografische analyse is de afnemende bevolking en de vergrijzing het meest opvallend. Verder komt de beperkte economische groei en de braindrain naar voren. Bij de analyse van de ruimtelijke ontwikkelingen wordt geconstateerd dat de gemeenten trendfollowers zijn; wat elders ontwikkeld wordt wil men ook hier ontwikkelen. Door deels dezelfde wensen is er sprake van versnippering van de lokale investeringen. Dit is een gevolg van het lokaal handelen; keuzes gemaakt door de lokale politiek.

Uit de visie met de deskundigen komt in hoofdlijnen hetzelfde beeld over de regio naar voren. Het is lastig om uitspraken te doen over de ontwikkeling van de regio. Veel ontwikkelingen zullen zich ook zonder inmenging van de overheid voordoen, zeker als dit de lokale overheid betreft. Wel kunnen overheden randvoorwaarden scheppen waardoor het bepaalde ontwikkelingen kan versterken. Alle deskundigen zijn het er daarom over eens dat samenwerking op ruimtelijk vlak gewenst is en tevens positieve effecten heeft. De gemeenten kijken niet of nauwelijks verder dan hun gemeentegrens en voeren min of meer een concurrentiestrijd. Dit is het gevolg van het eerder genoemde lokaal handelen. De regio moet uitgaan van de eigen kernkwaliteiten, waarbij het begrip identiteit voorop staat. De gemeenten moeten wellicht een offensieve strategie gaan voeren, aangezien deze nu vooral defensief van aard is (afzetten tegen Leeuwarden). Er bestaat een sterke relatie met Leeuwarden. Veel inwoners werken in de stad en zijn afhankelijk van de voorzieningen. Het is van belang om de relatie met Leeuwarden te versterken.

In het gepresenteerde nulscenario zijn de Middelsee-gemeenten in 2030 opgeheven. Door het gebrek aan een goede samenwerking zijn de gemeenten bij andere gemeenten gevoegd; Leeuwarderadeel en Menaldumadeel bij Leeuwarden, Ferwerderadiel bij Dongeradeel en het Bildt bij Franekeradeel. Door de van oudsher goede uitgangspositie van de regio neemt de landbouw nog steeds een belangrijke positie in. Door de schaalvergroting is het aantal landbouwbedrijven sterk afgenomen, maar ook het areaal neemt af door concurrentie. Door

het gebrek aan het maken van duidelijke (ruimtelijke) keuzes is de positie van de landbouw niet versterkt. De regio heeft zich met name willen ontwikkelen op het gebied van wonen en bedrijven. Ook hier breekt het gebrek aan duidelijke keuzes en onderlinge afstemming de regio op. De gemaakte ruimtelijke keuzes hebben niet geleid tot een meerwaarde voor de regio; het is meer van hetzelfde. Het heeft tevens geleid tot een verdere versnippering van het landschap. In het kader van de stijgende zeespiegel en bijkomende gevolgen als verzilting is er een discussie gaande over de aanleg van nieuwe kwelders en een nieuwe wateruitlaat in de regio. Al met al is er in 25 jaar relatief weinig veranderd. Geconstateerd wordt dat de regio zich niet heeft weten te versterken, eerder is de regio verder op achterstand gekomen. Het ligt in de periferie van Nederland en heeft daarbij nog steeds een negatief imago. De regio is wat betreft werkgelegenheid en voorzieningen sterk afhankelijk van de stad Leeuwarden. De centrumpositie van de stad in de provincie staat echter onder druk. Dit in tegenstelling tot de A7-zone in het zuiden van de provincie. Er is daardoor een tweedeling ontstaan in de provincie; een bloeiende zuidelijke helft en een kwakkelende noordelijke helft.

Landelijk wonen; een woonscenario

Er blijkt een aanzienlijke vraag naar landelijk wonen te zijn, maar deze vraag is het grootst in de nabijheid van stedelijke gebieden, zoals de Randstad. Tevens wordt er gewezen op de 'rurale idylle'; de beleving van het landelijk gebied wordt vooral geassocieerd met de rust en ruimte en zelden met de landbouw. Uit het onderzoek blijkt dat ondanks de perifere ligging van de Middelsee-gemeenten ook hier vraag is naar het landelijk wonen. Daarbij kan geconcludeerd worden dat landelijk wonen allerlei positieve effecten heeft, waaronder ook economische. Een grote bedreiging wordt gezien in het restrictieve overheidsbeleid, wat terughoudend omgaat met wonen buiten de steden.

Een kans voor de regio is de genoemde vraag naar het landelijk wonen. Bij de ontwikkeling van een woonscenario zullen de aantrekkelijke aspecten van de regio ten volle benut moeten worden. Bij de ontwikkeling van het scenario dient daarom specifiek aandacht te worden besteed aan de toeristisch-recreatieve mogelijkheden. Aangesloten kan worden bij bepaalde beleidsinitiatieven zoals de ontwikkeling van recreatieve routenetwerken, het herstellen van oude paden en de ontwikkeling van dag- en verblijfsrecreatie. Een bedreiging voor de regio is de beperkte beleidsruimte. Het landelijk beleid richt zich op bundeling en concentratie, waarbij de groei hoofdzakelijk in de stedelijke gebieden plaatsvindt. De regio zal zich bij een woonscenario duidelijk moeten presenteren en een zodanig beleid voeren dat met name het wonen voorop staat. Er zijn echter veel regio's in Nederland die zich als woonregio op de kaart zetten, waardoor er sprake is van concurrentie. Daarbij is de regio minder aantrekkelijk dan andere gebieden; enerzijds door de perifere ligging, anderzijds door het minder populaire open landschap. Een bedreiging van een andere orde is de afname van de bevolkingsgroei. Tenslotte dient de aanwezigheid van de militaire vliegbasis bij Leeuwarden als bedreiging benoemd te worden.

Uit de interviews met de deskundigen komt een divers beeld naar voren over de kansen voor een woonscenario. Sommige deskundigen zijn negatief over de kansen voor een woonscenario, met name vanwege de dominantie van de landbouwsector. De beleving van het landschap is daardoor beperkt, waardoor het vanuit toeristisch-recreatief oogpunt een weinig aantrekkelijk gebied is. Het gebied kan aantrekkelijker gemaakt worden door het realiseren van routegebonden recreatieve netwerken. Routes dragen bij aan de landschapsbeleving en de aantrekkelijkheid als woonregio. Daarbij is het vooral ook van belang de beeldvorming van de regio te verbeteren. Door een aantal deskundigen is gewezen op het verschil in de regio in de periferie van de stad en de regio nabij de Waddenzee. De plaatsen nabij Leeuwarden hebben

vooral potentie als forensenkernen. Door veel deskundigen is het benutten van de kwaliteiten van het Waddengebied genoemd. De grens tussen het land en de Waddenregio is nu te hard, waardoor de beleving van het Wad minimaal is. Sommigen zien mogelijkheden voor een nieuw woonmilieu nabij de dijk met water, natuur, recreatie en wonen. Verder worden er mogelijkheden gezien voor de ontwikkeling van woningen nabij de elfstedenvaarroute, welke bevaarbaar wordt gemaakt.

In het gepresenteerde woonscenario worden de Middelsee-gemeenten in 2030 nog steeds hoofdzakelijk gekenmerkt door het open weidse landschap. De landbouw neemt ook dan nog een belangrijke positie in, maar de sector staat wel onder druk. De regio is vooral een woongebied voor mensen die houden van rust en ruimte. De meest ingrijpende ingreep in het landschap heeft plaatsgevonden nabij de Waddenzee. Ten noorden van Oude Bildtzijl is een nieuwe wateruitlaat gecreëerd, wat tevens is aangegrepen om een geheel nieuw woonmilieu te creëren. Dit gebied is ingericht met water, natuur, recreatie en wonen. Het is een aantrekkelijk gebied geworden waar veel mensen recreëren en wonen. De kwaliteit van het wonen staat ook voorop in nieuw ontwikkelde woonwijken in plaatsen als Stiens, Menaldum en Dronrijp. Deze woonwijken onderscheiden zich van de stad. In de gehele regio is ingezet op de ontwikkeling van routegebonden recreatie. De regio heeft zich sterk ontwikkeld als een gebied voor zowel dag- als verblijfsrecreatie. De rust en ruimte, ofwel de kernkwaliteiten worden hierbij benut. Verder heeft het bevaarbaar maken van de noordelijke elfstedenvaarroute in combinatie met de Dokkumer Ee een aanzienlijke aantrekkingskracht. Inmiddels zijn de vier gemeenten samengevoegd tot één grote gemeente. De samenvoeging heeft geleid tot meer slagvaardigheid in zowel bestuur als presentatie naar buiten toe.

Landbouws scenario

De landbouwsector is de afgelopen jaren sterk in beweging en de toekomstige ontwikkeling is lastig te schetsen door een groot aantal onzekere factoren. De meningen over de uitgangspositie van de landbouw zijn verdeeld. Niettemin is er in de Middelsee-gemeenten, mede door de diverse ruilverkavelingen, sprake van een degelijke uitgangspositie voor de landbouw. Uit de verkenningen voor de toekomstige ontwikkelingen in de landbouwsector komen eveneens verschillende meningen naar voren. Zo wordt verwacht dat de sector of aan schaalvergroting zal moeten doen, of de bedrijfsactiviteiten zal staken en daarbij zal verplaatsen naar gebieden met lage kosten. Dit zou bijvoorbeeld de periferie van Noord-Nederland kunnen zijn. De afname aan agrarische grond zal het minst zijn in het noorden van het land. Wel wordt in het noorden een afname verwacht van met name de akkerbouw. Sommigen verwachten dat door de uitbreiding van de Europese Unie verhuist veel bulkwerk verhuist naar de nieuwe lidstaten, waar de lonen laag zijn. Nieuwe regelgeving noodzaakt tot het scheppen van meer ruimte voor het water. Uiteindelijk wordt geadviseerd om juist de kleigebieden in Noord-Nederland te reserveren voor de landbouw. De zeekleigebieden in Noord-Nederland, Flevoland en Zuidwest-Nederland hebben de beste perspectieven voor de grondgebonden land- en tuinbouw: milieukundig, waterhuishoudkundig, qua bodemgesteldheid, cultuurtechnisch en door de geringe stedelijke druk.

Een kans voor de Middelsee-gemeenten is dat de regio momenteel al voor een groot deel is (in)gericht op de landbouw. Door de beperkte ruimtelijke druk en de perifere ligging zijn de grondprijzen relatief laag. Bij Berlikum liggen kansen om de glastuinbouw verder uit te breiden. Een andere kans is het uitbreiden van de nevenactiviteiten bij agrarische bedrijven. Om de regio als landbouwgebied te kunnen ontwikkelen is de aanwezigheid van kenniscentra positief. Dit biedt kansen voor nieuwe methodieken en specialisaties om in de toekomst te kunnen overleven. In Leeuwarden zijn reeds de nodige kenniscentra aanwezig. Een

bedreiging is de onzekere toekomst van de Nederlandse landbouw, alhoewel de meeste potentie toch wordt gezien in de zeekelegebieden in Noord Nederland. Bepaalde ruimtelijke keuzes kunnen beperkend zijn voor de landbouw. Ook de strenger wordende wetgeving omtrent natuurbeheer kan bedreigend zijn voor een landbouwscenario. Tenslotte is de klimaatverandering een onzekere factor en derhalve een mogelijke bedreiging.

Uit de interviews met de deskundigen komt naar voren dat de regio van oudsher een belangrijk landbouwgebied is. Wel zijn er verschillen, want met name in de periferie van Leeuwarden is de ruimtedruk van andere functies groter dan in het Noorden van de regio. Over de toekomst van de landbouwsector komt een divers beeld naar voren. Een aantal deskundigen is niet positief. Zij merken op dat het vanuit economisch oogpunt niet verstandig is in te zetten op de landbouw. Sommigen verwachten dat een substantieel deel van de landbouw uit Nederland zal verdwijnen, bijvoorbeeld door verplaatsing naar Oost-Europa. Negatief zijn veel deskundigen over de akkerbouwsector, die volgens sommigen voor het grootste deel zal verdwijnen. Een meerderheid van de deskundigen staat evenwel positief tegenover de landbouw. Het is een landbouwgebied bij uitstek met weinig belemmeringen. De bedrijven hebben door hun omvang een voorsprong op bedrijven elders in het land. Verder is er in de regio veel knowhow aanwezig, zowel bij de bedrijven zelf als in Leeuwarden. De deskundigen zijn positief over functiemening van bedrijven (akkerbouw en veeteelt). Een aantal deskundigen pleit ook voor de aanleg van meer kwelders, om de effecten van de stijgende zeespiegel tegen te gaan. Over een eventuele uitbreiding van de glastuinbouw is een aantal deskundigen negatief vanwege de aantasting van het landschap en de belevingswaarde van het gebied. Anderen zijn juist positief over de groei van de glastuinbouw, mits landschappelijk goed ingepast. De sector levert veel arbeidsplaatsen op en de omstandigheden in de regio zijn goed.

In het gepresenteerde landbouwscenario zijn de Middelsee-gemeenten in 2030 het kerngebied van de landbouw in Nederland. De agrarische bedrijven zijn grootschaliger, efficiënter en intensiever gaan produceren. Daarbij heeft er een functiemening van akkerbouw- en veeteeltbedrijven plaatsgevonden. Het areaal akkerbouw is de afgelopen jaren aanzienlijk afgenomen. De glastuinbouw in de omgeving van Berlikum is aanzienlijk gegroeid. De concurrentie vanuit Oost-Europese landen is relatief beperkt gebleven. De landbouwsector in de Middelsee-gemeenten is veel efficiënter en heeft bovenal een kennisvoorsprong. Om te kunnen blijven concurreren met andere landen onderkent de regio het belang van knowhow. Daarom is Leeuwarden in 2030 het kenniscentrum van de landbouw in Nederland. Nabij de Waddensee zijn nieuwe kwelders aangelegd om verzilting door de stijgende zeespiegel tegen te gaan. De discussie over een nieuwe wateruitlaat in de regio is in 2030 nog gaande. Inmiddels zijn de vier gemeenten samengevoegd tot één grote gemeente. Door de samenvoeging is het de regio gelukt om zich te profileren als landbouwregio van Nederland.

Conclusie en aanbevelingen

Uit de scenario's komen een aantal interessante zaken naar voren. Het nulscenario heeft vooral de gevolgen door het lokaal handelen naar voren gebracht. Daarbij valt vooral de versnippering van het landschap op. De gemeenten kijken niet of nauwelijks verder dan hun gemeentegrens. Als het gaat om een vergelijking tussen het woonscenario en het landbouwscenario blijkt dat de regio in beginsel de meeste potentie lijkt te hebben voor de landbouw. De regio is een landbouwgebied bij uitstek en kent daardoor een goede uitgangspositie. Het investeren in de kennis en knowhow is van wezenlijk belang om voorsprong te houden. Positief is de uitbreiding van de glastuinbouw, aansluitend bij de bestaande concentratie rondom Berlikum. Bij een woonscenario zal de regio als woonregio

aantrekkelijker gemaakt moeten worden, met aandacht voor landschappelijke kwaliteit. Bij het Waddengebied zou een nieuw woonmilieu ontwikkeld kunnen worden met veel water, natuur, recreatie en wonen. Verder is het van belang dat de regio werkt aan de beeldvorming, welke nu vooral negatief is.

In de drie scenario's komt nadrukkelijk de belangrijke positie van Leeuwarden naar voren. De Middelsee-gemeenten zijn wat betreft werk en voorzieningen vooral afhankelijk van Leeuwarden. Bij de gemeenten is er nu vooral een defensieve houding merkbaar; de gemeenten zetten zich meer áf tegen Leeuwarden, dan dat zij daarmee samenwerken. Het is de uitdaging om als een collectief te opereren en zich daarbij een duidelijke positieve identiteit aan te meten. De bestaande kwaliteiten moeten benut en verder uitgebouwd worden. Door zich als een regio te presenteren zijn er meer kansen voor ontwikkelingsruimte. Het is van belang om de relatie met Leeuwarden te versterken, in plaats van zich er tegen af te zetten. De Middelsee-gemeenten kunnen niet zonder Leeuwarden en andersom.

Omdat de bestuurlijke component nu vooral bedreigend is, zal nagedacht moeten worden over een toekomstige samenvoeging van de gemeenten. Het zijn vier kleine gemeenten waarvoor op de langere termijn onvoldoende toekomstperspectief is. Indien het de gemeenten niet lukt om een gezamenlijk (ruimtelijk) beleid te voeren, dan is de kans groot dat de regio uiteen valt en bij andere gemeenten wordt gevoegd.

Voorgaande bevindingen leiden tot de volgende concrete aanbevelingen:

- Ontwikkel een gezamenlijke ruimtelijke visie;
- Versterk een eigen identiteit, schets een positief beeld over de regio;
- Onderken de positie en het belang van Leeuwarden en probeer daar in het ruimtelijk beleid op aan te sluiten door elkaar te versterken en niet te bestrijden;
- Ga uit van de eigen kernkwaliteiten en probeer deze te versterken;
- Onderken de sterke positie van de landbouw en geef het een duidelijke actieve plek in het ruimtelijk beleid;
- Ontwikkel een plan voor het uitbreiden van de toeristisch recreatieve mogelijkheden, waarbij het begrip 'routegebonden recreatie' voorop staat;
- Onderzoek de mogelijkheden voor kwalitatieve woonmilieus in de periferie van de stad;
- Onderzoek de mogelijkheden voor een nieuw woonmilieu nabij de grens met het Waddengebied; een nieuw woonmilieu met water, natuur, recreatie en wonen.
- Onderzoek de mogelijkheden naar meer eenheid in het bestuur, schuw daarbij de discussie over een gemeentelijke samenvoeging niet.

Met bovenstaande aanbevelingen biedt dit onderzoek hopelijk voldoende concrete handvaten om een gezamenlijke ruimtelijke visie te ontwikkelen. Het is nu echter aan de gemeenten om die handschoen verder op te pakken!

Voorwoord

Voor u ligt mijn eindschrift in het kader van de studie Sociale Geografie en Planologie, afstudeerrichting planologie, die ik heb gevolgd aan de Rijksuniversiteit Groningen. Deze studie heb ik in 2002 opgepakt als vervolg op mijn in 1999 afgeronde HBO-opleiding Toegepaste Geografie aan de Noordelijke Hogeschool in Leeuwarden. Ik heb met mijn toenmalige werkgever, de gemeente Boarnsterhim, afspraken gemaakt over het volgen van deze studie naast mijn werk. Daartoe hebben zij mij tijd en middelen beschikbaar gesteld. Deze regeling heeft mijn huidige werkgever, de gemeente Leeuwarderadeel, overgenomen. Dit heeft het mogelijk gemaakt om de voltijd kopstudie van twee jaar in uiteindelijk 3½ jaar af te ronden.

Ik ben de gemeente erkentelijk voor de geboden ruimte om de studie te kunnen volgen. Daarom heb ik gezocht naar een onderwerp in relatie tot de gemeente Leeuwarderadeel. Het onderwerp heb ik uiteindelijk gevonden in het samenwerkingsverband Middelsee-gemeenten. Dit is een samenwerking tussen vier gemeenten: het Bildt, Ferwerderadiel, Leeuwarderadeel en Menaldumadeel. De samenwerking is opgezet met de gedachte dat dit noodzakelijk is om zelfstandig te kunnen blijven en om de eigen wettelijke taken en plichten te kunnen blijven uitvoeren. De samenwerking komt echter, naar mijn mening, tot op heden onvoldoende van de grond.

Mijn stelling is dat een goede samenwerking alleen succesvol kan zijn mits er een gezamenlijke ruimtelijke visie is. Het maken van een visie is voor een scriptie evenwel te veel gevraagd. Ik heb daarom gekozen voor het schetsen van een drietal scenario's voor de Middelsee-gemeenten als handreiking voor de te maken keuzes in een ruimtelijke visie. De scenario's zijn tot stand gekomen door drie informatiestromen: het materiaal, areaal en verhaal. Het materiaal omvat kort gezegd het literatuuronderzoek. Bij het areaal vindt een analyse van het gebied plaats en bij het verhaal wordt de input van deskundigen gebruikt. Hiertoe heb ik negen interviews gehouden. Ik hoop dat dit onderzoek bijdraagt aan het versterken van de samenwerking tussen de vier gemeenten en als bouwsteen dient voor een gezamenlijke ruimtelijke visie.

Bij deze wil ik graag bedanken mijn werkgevers die mij in staat hebben gesteld de studie te kunnen volgen, eerst Boarnsterhim, maar vooral Leeuwarderadeel. Ook de collega's wil ik bedanken voor hun geduld en medeleven. Natuurlijk bedank ik mijn vriendin en toekomstige vrouw Sonja voor haar geduld, steun, motivatie en inspiratie. Ditzelfde geldt voor mijn familie en vrienden, bedankt hiervoor! Mijn speciale dank gaat uit naar Thijs, zonder wie ik de studie nooit was begonnen en waaraan ik tijdens de studie veel steun heb gehad.

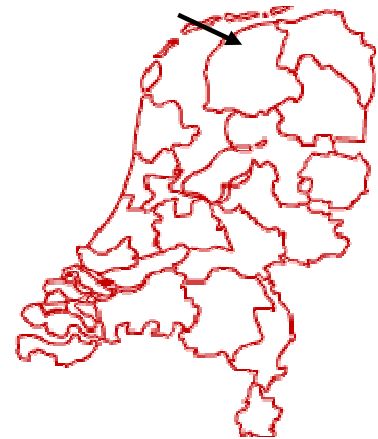
Mijn afstudeerbegeleider Arjen Brouwer bedank ik voor zijn inbreng en goede ideeën. Mede dankzij zijn inbreng heeft het onderzoek tot het onderhavige resultaat geleid. Ten slotte wil ik alle personen bedanken die mee hebben gewerkt aan de diepte-interviews. Zij hebben een wezenlijke bijdrage geleverd aan het schetsen van de scenario's. Zonder hen was het schetsen van de scenario's onmogelijk geweest.

Jeroen S. Bos
Januari 2006

1. Inleiding

1.1. Aanleiding, probleem- en doelstelling

In Noordwest-Fryslân hebben vier gemeenten gezamenlijk besloten om op meerdere vlakken te gaan samenwerken. Deze gemeenten, die zichzelf de Middelsee-gemeenten noemen, zijn: het Bildt (11.000 inwoners), Ferwerderadiel (9.000 inwoners), Leeuwarderadeel (10.600 inwoners) en Menaldumadeel (14.000 inwoners). Het zijn vier (overwegend) plattelandsgemeenten met een redelijk vergelijkbare omvang. De gemeenten liggen ten noorden en noordwesten van de stad Leeuwarden. Het gebied is wat betreft werk en voorzieningen voor een groot deel op Leeuwarden gericht en in mindere mate op Franeker en Dokkum. In de gemeenten zelf zijn geen uitgesproken dominante plaatsen aanwezig. Een aantal grotere kernen in het gebied zijn: Stiens (7800), St-Annaparochie (5200), Dronrijp (3500), Hallum (2800), Menaldum (2700) en Berlikum (2500). Specifieke gegevens over de vier gemeenten is in bijlage 1 opgenomen.

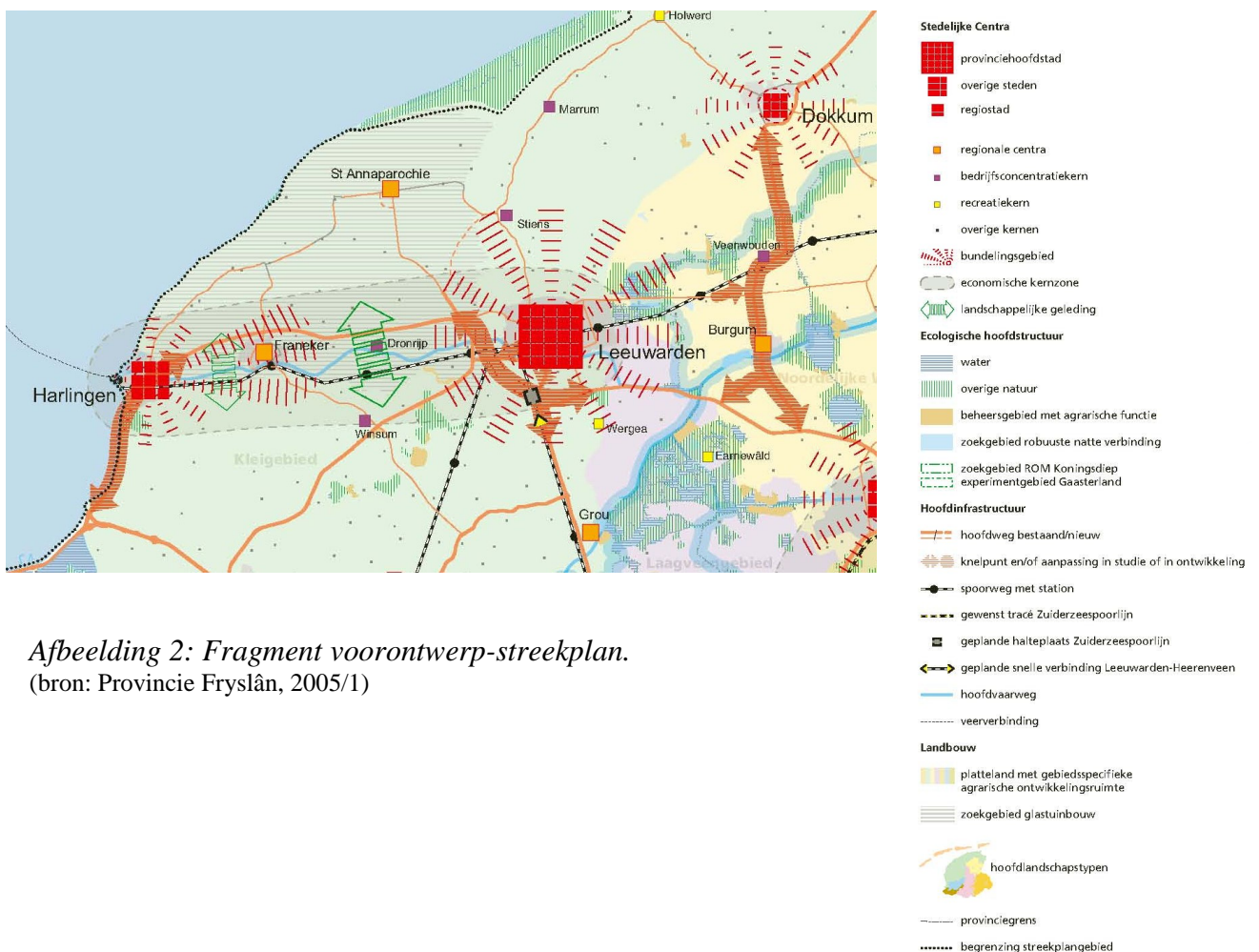
Abbeelding 1: de Middelsee-gemeenten in Noordwest Fryslân. (bron: www.fryslan.nl)

De gemeenten zijn op zichzelf te klein om in de toekomst alle (wettelijke) taken en verplichtingen op een adequate wijze zelfstandig uit te kunnen voeren. Om wel als zelfstandige gemeente te kunnen blijven functioneren zijn de vier gemeenten tot de conclusie gekomen dat samenwerking gewenst is. Daarom hebben de vier gemeenten toenadering tot elkaar gezocht en het samenwerkingsverband Middelsee-gemeenten opgezet. Reeds in de jaren '90 van de vorige eeuw is al toenadering gezocht, maar de samenwerking is pas in 2004 echt vastgelegd in het tienpuntenplan G4. Uitgangspunt is een samenwerking, maar het politieke primaat blijft aan de gemeentebesturen. De samenwerking mag namelijk geen blokkades voor het eigen beleid opwerpen. Het tienpuntenplan geeft richting aan de samenwerking op basis van tien thema's. Deze thema's gaan vooral in op de organisatorische aspecten, zoals de communicatie, overlegvormen en de sturing. Concrete inhoudelijke punten op het gebied van samenwerking worden niet benoemd. Op 1 december 2005 is een nieuwe naam voor de G4-gemeenten gepresenteerd; Middelsee-gemeenten. De naam verwijst naar de oude Middelsee die door een deel van het gebied liep. Gekozen is voor een spelling met de

letter s, omdat dit de historische spelling is (Persbureau Leeuwarden, 2005/2). De globale grens van de Middelsee is het ‘bedijkingenlandschap’, zoals benoemd in hoofdstuk 3.

Wie de geschiedenis van het samenwerkingsverband bekijkt moet onderkennen dat het een min of meer gedwongen samenwerking betreft. Dit betekent dat de samenwerking anno 2005 nog niet goed van de grond komt. De dwang komt met name voort uit de angst om ‘opgeslokt’ te worden door een andere grote gemeente, met name Leeuwarden. In het verleden heeft Leeuwarden het oog laten vallen op Leeuwarderadeel en Menaldumadeel. Recent nog heeft de burgemeester van Leeuwarden, Geert Dales, gepleit voor een samenvoeging met Leeuwarderadeel (Persbureau Leeuwarden, 2005/1). De gemeenten geven zelf aan zelfstandig te willen blijven, maar in het geval herindeling niet is te vermijden de Middelsee-gemeenten samen te willen voegen. Men verkiest derhalve samenwerking met een gelijkwaardige partner in plaats van opgeslokt te worden door de grote stad. De aanleiding voor de samenwerking is dus met name gelegen in (defensieve) politiek-bestuurlijke redenen.

Op het fysiek-ruimtelijke vlak ontbreekt visie en samenhang in de ontwikkeling van de Middelsee-gemeenten. De Middelsee-gemeenten worden in het ruimtelijk beleid tot op heden in geen enkele (ruimtelijke) nota of beleidsstuk als samenhangend gebied beschouwd. Ook de gemeenten zelf hebben geen initiatief genomen om hierin samenhang te bereiken, bijvoorbeeld in de afstemming in structuur- of bestemmingsplannen. Sterker nog, er wordt zelfs min of meer een concurrentiestrijd gevoerd in het kader van het in ontwikkeling zijnde nieuwe streekplan voor Fryslân (Provincie Fryslân, 2005/1).

Afbeelding 2: Fragment voorontwerp-streekplan.
(bron: Provincie Fryslân, 2005/1)

Het streekplan zal naar verwachting in 2006 worden vastgesteld. Het nieuwe streekplan zal het ruimtelijk beleid in de provincie voor de komende jaren nadrukkelijk bepalen. In het voorontwerp-streekplan zijn de Middelsee-gemeenten geen eenheid. Op de plankaart bij het streekplan is Leeuwarden als provinciehoofdstad aangeduid met daaromheen een bundelingsgebied, waarbinnen als belangrijke plaats Stiens is gelegen. Gesteld wordt dat Stiens binnen het bundelingsgebied Leeuwarden een specifieke aanvullende woonfunctie voor Leeuwarden heeft. St-Annaparochie is aangewezen als regionaal centrum, wat betekent dat het een essentiële schakel vormt tussen de kleinere kernen en de stedelijke centra. Een regionaal centrum is een belangrijke drager van voorzieningen, bovenlokale bedrijvigheid en werkgelegenheid en heeft een bijbehorende bovenregionale woonfunctie. Stiens, Dronrijp en Marrum zijn aangewezen als bedrijfsconcentratiekern. Voor gemeenten die geen stedelijk of regionaal centrum binnen de grenzen hebben is het concept van een bedrijfsconcentratiekern ontwikkeld. Zodoende hebben ook die gemeenten enige ontwikkelingsruimte voor bedrijven. In totaal gaat het om zes gemeenten in Fryslân, waarvan er drie in de Middelsee-gemeenten liggen; Stiens, Dronrijp en Marrum zijn vooralsnog als bedrijfsconcentratiekern aangewezen. Over de status van Marrum is overigens nog de nodige discussie binnen de gemeente; ook Hallum en Ferwert zijn in beeld.

Naast het Bildt zouden ook de andere gemeenten graag een regionaal centrum binnen de gemeentegrens willen hebben. Het is een belangrijke drager van voorzieningen, bovenlokale bedrijvigheid en werkgelegenheid en heeft een bijbehorende bovenregionale woonfunctie. Vooralsnog is dus alleen St-Annaparochie als regionaal centrum aangewezen. Deze onderlinge strijd draagt niet bij tot de gewenste onderlinge samenwerking en het gevoel van een eenheid.

Voorgaande leidt tot de volgende **probleemstelling**:

Er ontbreekt een duidelijke en samenhangende ruimtelijke visie voor de Middelsee-gemeenten in Noordwest Fryslân, terwijl dit toch juist de basis zou moeten zijn om een succesvolle samenwerking gestalte te geven.

Het maken van een ruimtelijke visie voor de regio is op dit moment niet wenselijk. Doordat er nog geen keuzes zijn gemaakt over de inzet van een dergelijke visie, zou een visie op dit moment niet tot het gewenste resultaat leiden. Door het schetsen van scenario's kan een handreiking gegeven worden over de te maken keuzes in een ruimtelijke visie. Daarom is de volgende **doelstelling** geformuleerd:

Het schetsen van een drietal ontwikkelingsscenario's als uitgangspunt voor een gebiedseigen koers c.q. perspectief voor de Middelsee-gemeenten in Noordwest Fryslân, wat op zijn beurt weer een basis biedt voor een gemeenschappelijke visie voor de regio.

Aan de hand van de doelstelling kunnen de volgende **vraagstellingen** worden geformuleerd:

- Waarin onderscheidt het gebied zich, of ligt de potentie om zich te onderscheiden ten opzichte van andere gebieden?
- Op welke vlakken is er sprake van een eenheid dan wel sprake van verscheidenheid in de Middelsee-gemeenten?
- Welke ontwikkelingen en trends zijn gaande in de regio?
- Hoe kunnen ontwikkelingsscenario's gestalte krijgen in de Middelsee-gemeenten?
- Op welke wijze kan een samenhangende ruimtelijke visie voor de Middelsee-gemeenten worden ingestoken?

1.2. Onderzoeksmethodiek

1.2.1. Scenario's

Om tot een gebiedseigen ontwikkelingsperspectief te komen wordt gewerkt met **scenario's**. Door middel van scenario's wordt een beeld geschetst van de regio over circa 25 jaar. Eerst wordt een nulscenario geschetst. Hiermee wordt een beeld gevormd over de regio wanneer er geen duidelijke keuzes worden gemaakt, oftewel op dezelfde voet wordt doorgegaan. Dit is van belang om in het onderzoek conclusies en aanbevelingen te kunnen doen. Na het nulscenario worden twee contrasterende scenario's voor de Middelsee-gemeenten neergezet. Hiermee kan een helder perspectief gepresenteerd worden voor de regio. De scenario's zijn op twee thema's gebaseerd, te weten wonen en landbouw. Dit leidt tot de volgende scenario's:

1. Nulscenario.

Het nulscenario is nodig om te verkennen welke ontwikkelingen zich op het fysiek-ruimtelijke vlak zullen voordoen, wanneer de gemeenten op dezelfde voet verder gaan.

2. Landelijk wonen; een woonscenario.

Het gebied kan een aantrekkelijke woonfunctie vervullen, bijvoorbeeld als het gaat om de rust en ruimte van het gebied. Dit als mogelijke ontvluchting van meer urbane gebieden. Hierbij zijn met name ook de toeristisch-recreatieve mogelijkheden van belang, waarbij gedacht kan worden aan de ligging nabij de Waddenzee en Waddeneilanden, de aanwezigheid van vaarroutes (o.a. elfstedenvaarroute) en de pittoreske terpdorpen.

3. Landbouwsenario.

Het gebied is voor een groot deel gewonnen op het water en vervult een duidelijke landbouwfunctie. De natuurfunctie is maar beperkt aanwezig, hooguit in het medegebruik (de Waddenzee daargelaten). Door de relatief perifere ligging in Nederland en het open karakter van het gebied biedt dit kansen om in te zetten op een agri-functie.

Bij het formuleren van de scenario's zijn ook andere scenario's in overweging genomen. Er is onder meer gedacht aan het formuleren van scenario's rond de thema's werken en natuur. Het thema werken (bedrijven en/of diensten) is afgefallen gelet op de perifere ligging en rurale uitstraling van de regio. Het is niet reëel om te veronderstellen dat een dergelijke scenario voldoende realiteitsgehalte zal hebben in deze regio. De regio zal niet kunnen concurreren met andere regio's in Nederland en daarbuiten, of simpelweg niet kunnen concurreren met een stad als Leeuwarden. Ook het scenario natuur is niet realistisch. De regio is voor een groot deel gewonnen op de zee en wordt daarom gekenmerkt door een polderlandschap met relatief weinige natuurwaarden. Natuurlijk is er wel sprake van medegebruik van de landbouwgronden, maar een natuurscenario op zich wordt niet reëel geacht.

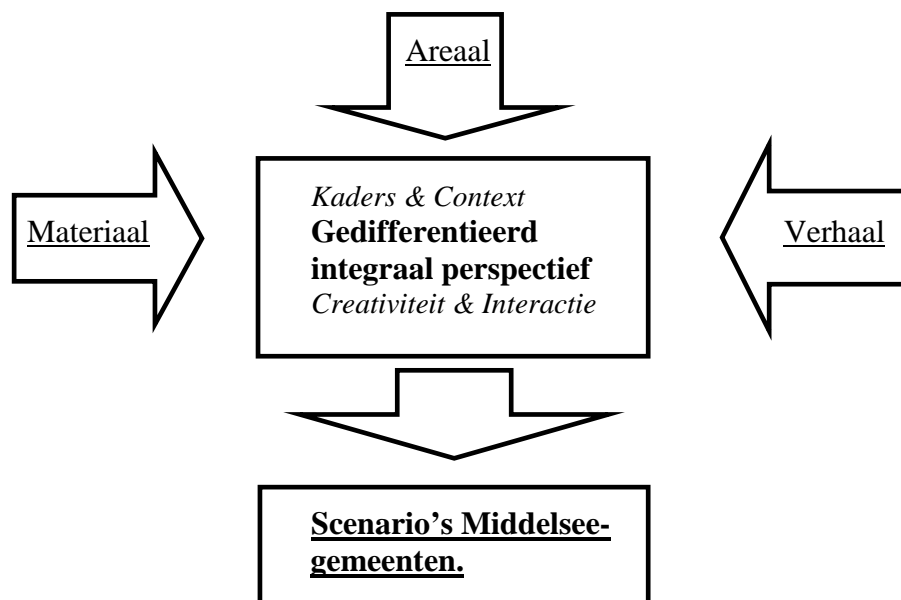
1.2.2. Materiaal, Areaal, Verhaal

Om de drie scenario's te kunnen presenteren wordt in dit onderzoek gebruik gemaakt van drie informatiestromen. De drie stromen worden aangeduid met de begrippen '**materiaal**', '**areaal**' en '**verhaal**' (**mav-methode**). Deze methode is voor het eerst toegepast in een onderzoek van Brouwer et al. (2005) naar een regionale woonvisie voor de A7-zone in Fryslân (regio tussen Sneek en Drachten, langs de autosnelweg A7). Het onderzoek van Brouwer et al. is eind 2004 opgestart en is ten tijde van dit onderzoek nog in uitvoering. De methode wordt derhalve in dit onderzoek voor een tweede maal toegepast. Dit brengt een bepaald risico met zich mee aangezien de methode zich nog niet echt bewezen heeft. Er is echter een belangrijk verschil met het onderzoek van Brouwer et al. In dat onderzoek wordt

de methode als een op zichzelf staande methode toegepast. In onderhavig onderzoek is dat juist niet het geval, de methode wordt gebruikt om de scenario's te kunnen schetsen. In feite wordt er een combinatie van de scenariomethode en mav-methode toegepast. De mav-methode lijkt zeer geschikt te zijn om de scenariomethode uit te voeren.

De mav-methode bevat een analyse van wat er gaande is in de Middelsee-gemeenten aangaande het betreffende scenariothema (materiaal) en van de gebiedscontouren van het gebied (areaal). Daarnaast wordt in de onderzoeksmethodiek gebruik gemaakt van interactie met partijen, van wie door hun kennis en/of invloed interessante bijdragen mogen worden verwacht bij de totstandkoming van de visie (verhaal). In de hoofdstukken 3, 4 en 5 worden de drie scenario's geschetst, waarin de drie stappen uit de mav-methode terug te vinden zijn.

De mav-methode is met name bruikbaar door de onderlinge interactie. Dit is duidelijk gemaakt in schema 1. Door de wisselwerking tussen de drie stromen wordt inzicht verkregen in de ontwikkelingen die de Middelsee-gemeenten beïnvloeden en in de kansen, als wel de sterke en zwakke punten van de regio. Met deze methodiek wordt vooral het creatieve element naar voren gebracht. Door middel van 'verhalen' van deskundigen wordt de nadruk gelegd op mogelijk creatieve ideeën of concepten.

Schema 1: Methodiek om tot de scenario's te komen volgens de mav-methode (bron: Brouwer et al. 2005).

Materiaal

Bij elk scenario vindt een analyse plaats van bestaande verhandelingen op het fysiek-ruimtelijke vlak ten aanzien van het betreffende scenariothema. Hierbij wordt gebruik gemaakt van (wetenschappelijke) vakliteratuur en verkenningen, trends en prognoses van nationale en regionale fysieke en maatschappelijke ontwikkelingen.

Areaal

De Middelsee-gemeenten worden op basis van het scenario geanalyseerd als een op zichzelf staande regio, maar ook als deel van een groter geheel. Met het areaal wordt een goed beeld gekregen van de bestaande kwaliteiten en de kansen en beperkingen om de kwaliteiten te

behouden dan wel verder te brengen. Er kan dus min of meer gesproken worden van een SWOT-analyse (sterkte-zwakte en kansen-bedreigingen). Het gebied wordt geanalyseerd vanuit een historische achtergrond en een observatie van het gebied (de 'landschapsgenetische analyse').

Verhaal

Bij het verhaal wordt ingezoomd op de visie van betrokkenen binnen en buiten de Middelsee-gemeenten, toegespitst op het scenariothema. Het gaat dan in het bijzonder om de beleving, de waardering en de afwegingen van belanghebbende partijen. Hierbij wordt getracht onderwerpen te formuleren die de samenhang van het gebied kunnen benadrukken, maar ook onderwerpen waar de samenhang ontbreekt (contrasten). Het 'verhaal' is een kwalitatieve onderzoeksmethode. Er wordt gebruik gemaakt van diepte-interviews met deskundigen. Met deskundigen worden personen (binnen bepaalde organisaties) bedoeld van wie door hun kennis en/of invloed interessante bijdragen mogen worden verwacht bij de totstandkoming van de scenario's. De bevolking zelf wordt niet aangesproken, omdat verondersteld wordt dat deze zich te veel zullen beperken tot de lokale belangen. Daardoor kan geen interessante bijdrage worden geleverd aan het schetsen van de scenario's. Tevens levert dit bezwaren op voor de uitvoerbaarheid van onderhavig onderzoek. Verder zijn de politiek-bestuurlijke afwegingen niet bij het onderzoek betrokken. Bestuurders en ambtenaren benaderen het vraagstuk veelal vanuit een politieke invalshoek, waardoor de kans groot is op een te 'gekleurde' inbreng.

Er is getracht om vanuit meerdere disciplines personen te interviewen, om zo een eenzijdig beeld te voorkomen. Meerdere inzichten zijn voor het schetsen van een scenario gewenst. De geïnterviewde deskundigen zijn in onderstaand schema weergegeven. Uit de interviews is naar voren gekomen dat vijf deskundigen woonachtig zijn in de Middelsee-gemeenten. Dit is een prettige bijkomstigheid aangezien zij tevens als 'ervaringsdeskundige' kunnen spreken en daardoor een vergelijking mogelijk is met mensen die niet in de regio woonachtig zijn. De gespreksverslagen van de interviews zijn opgenomen in bijlage 2.

	Persoon	Organisatie	Deskundigheid
1	Dhr. Th. Jensma	AVM Vastgoed	Agrarisch vastgoedadviseur
2	Dhr. N. Hylkema	Leeuwarder Courant	Landbouwredacteur
3	Dhr. J. Kingma en dhr. J. Galema	LTO Noord	Beleidsadviseurs landbouw
4	Dhr. K. Hallema en Dhr. Y. Strikwerda	Feriening Lytse Doarpen	Consultants, vooral wonen, dorpen
5	Dhr. M. Schroor	Bureau Varenius	Cultuurhistoricus, geograaf
6	Dhr. B. Piekstra	Wetterskip Fryslân	Beleidsadviseur water
7	Dhr. R. Hagenaars	Woningbouwcorporatie Noordwest Fryslân	Wonen, vastgoed
8	Dhr. K. Zwart	Plattelânsprojekten provincie Fryslân	Coördinator Plattelânsprojekten Leefbaarheid dorpen
9	Mw. E. Van der Laan	Noordpeil adviseurs	Landschapsarchitect

Tabel 1. Overzicht deskundigen.

Door middel van het voorleggen van een aantal (vraag)stellingen aan de deskundigen kan een beeld gevormd worden hoe de samenhang kan worden versterkt en hoe met de contrasten wordt omgegaan. Een belangrijk begrip bij het neerzetten van de drie scenario's is identiteit

om zo de samenhang in de regio de benadrukken. Door waar mogelijk identiteitsbepalende karakteristieken als uitgangspunt te nemen voor nieuwe ontwikkelingen kan de ruimtelijke identiteit versterkt worden en kunnen nieuwe identiteiten worden toegevoegd. Door het aangaan van gesprekken met de deskundigen ontstaan vele verhalen, waaruit intersubjectieve kennis ontstaat over de identiteit en beleving van de Middelsee-gemeenten.

1.3. Leeswijzer

In het navolgende (tweede) hoofdstuk wordt de theoretische basis van het onderzoek uiteengezet. Er wordt ingegaan op de verschillende planningsmodellen en beargumenteerd waarom uiteindelijk voor de scenarioplanning is gekozen.

In de hoofdstukken drie, vier en vijf worden achtereenvolgens het nulscenario, het woonscenario en het landbouws scenario uitgewerkt; dit aan de hand van de stromen materiaal, areaal en verhaal. Elk hoofdstuk eindigt met een conclusie, waarna er uiteindelijk een beschrijving en visiekaart (niet bij nulscenario) volgt van het betreffende scenario. In de scenario's wordt een ontwikkelingsperspectief gepresenteerd.

In het zesde en laatste hoofdstuk zijn algemene conclusies en aanbevelingen opgenomen. Er wordt een handreiking geboden voor de vier gemeenten om een succesvolle samenwerking, ook op het fysiek-ruimtelijke vlak, gestalte te geven. Knel- en discussiepunten voor deze samenwerking worden benoemd.

2. Planningsmodellen; een theoretisch kader

2.1. Inleiding

De Nederlandse planologie en ruimtelijke ordening is voortdurend in ontwikkeling. Het is in dit kader goed om de begrippen nog eens te verduidelijken. Volgens Voogd (1995) houdt de planologie zich bezig met de in een gebied manifesterende geografische structuren en processen. Het gaat vooral om het beïnvloeden van de ruimtelijke orde om maatschappelijke doelen na te streven. Ruimtelijke Ordening kan worden omschreven als het bewust innemen in de ruimtelijke orde via fysieke maatregelen en regelgeving, om zo ruimtelijke kwaliteiten te behouden en waar mogelijk te verbeteren.

De laatste jaren staat de uitvoering van het ruimtelijk beleid nadrukkelijk centraal in de Nederlandse ruimtelijke ordening. Dit betekent dat provincies en gemeenten een meer ontwikkelingsgerichte manier van werken moeten hanteren, ook wel ontwikkelingsplanologie genoemd. In dat kader is het van belang dat de Middelsee-gemeenten zich als regio op de kaart te zetten. Samenwerking biedt meer kansen voor de regio. Bovendien zetten andere regio's, zoals bijvoorbeeld de A7-zone in zuid Friesland, zich nadrukkelijk op de kaart. De Middelsee-gemeenten kunnen niet achter blijven en dienen mogelijke stagnatie in ontwikkeling te voorkomen. Het is daarom van belang dat de Middelsee-gemeenten op het ruimtelijk vlak duidelijke keuzes maken om zich te kunnen presenteren als één regio. De geschetste scenario's in dit onderzoek bieden hiervoor een goede basis. In dit hoofdstuk wordt achtereenvolgens ingegaan op de ontwikkelingen in planningsmethoden, scenarioplanning en de bijbehorende kansen voor de regio.

2.2. Ontwikkelingen in planningsmethoden

In de planologie zijn de inzichten hoe met de ruimtelijke inrichting om te gaan de afgelopen decennia nogal gewijzigd. In de jaren '50 en '60 van de vorige eeuw was de technisch-rationele planning zeer dominant (De Roo en Voogd, 2004). Een belangrijk begrip hierbij is de tot ver in de jaren '60 gebruikelijke blauwdrukplanning. Hierbij werd er vanuit gegaan dat de samenleving zich volgens bepaalde wetmatigheden ontwikkelde. Het planologische vraagstuk werd vooral als een inhoudelijk vraagstuk gezien, dat primair door deskundigen kon worden opgelost. De technisch-rationele benadering is tegenwoordig alleen geschikt voor routinematige situaties. De benadering is niet toepasbaar bij complexe vraagstukken, waarbij belangenconflicten een rol spelen en waarbij de overheid beperkte invloed heeft.

Dit heeft ertoe geleid dat in de jaren '70 de opvatting over een planningsproces sterk is gewijzigd. Volgens Voogd (1995) worden sindsdien met name het wederkerende karakter en de dynamiek van de verschillende activiteiten sterker benadrukt. Er heeft een verschuiving plaatsgevonden van de gedetailleerde blauwdrukplanning naar de meer realistische korte(re)-termijnplanningen en programma's die regelmatig worden bijgesteld (procesplanning). Rond de jaren '90 is er evenwel een steeds grotere toename voor de lange(re) termijnvisies en is er meer evenwicht. Tegenover de technisch-rationele planningsmethode staat dan ook de communicatieve benadering, ook wel aangeduid met het begrip communicatieve rationaliteit. In tegenstelling tot de technisch-rationele planning worden planologische vraagstukken in de communicatieve planning niet gezien als werkelijkheden, maar als abstracte constructies in de hoofden van de verschillende betrokkenen. Er zijn vele partijen betrokken; ze beïnvloeden de politieke agenda en de uitkomst van het proces van planning doordat elk zijn kunde, positie, informatie en geld in de strijd werpt (De Roo en Voogd, 2004).

Ook volgens Spit en Zoete (2002) is planning tegenwoordig een communicatief proces, waarin werkelijkheidsopvattingen van verschillende actoren met elkaar worden geconfronteerd. De overheid is dan degene die de rol van discussieleider krijgt toebedeeld. Feitelijk is de communicatieve benadering een acceptatie van de onzekerheid waarmee je te maken hebt. De essentie is gelegen in de interactie tussen partijen om consensus te bereiken over de aard van de zaak, hoe actie te ondernemen en door wie. Niet de inhoud, maar het proces staat voorop. Dat komt onder meer doordat de overheid geen volledige controle heeft, want zij is steeds meer afhankelijk van andere partijen om maatschappelijke doelen te halen. Volgens De Roo en Voogd (2004) is communicatieve interactie noodzakelijk om tot begrip te komen van ieders doelen, middelen en gedrag. Het uitgangspunt van de benadering is om partijen bij elkaar te brengen en met elkaar de onzekerheden die het proces van planning omgeven, in kaart te brengen.

De communicatieve benadering is met name vanaf de jaren negentig omarmd, waarbij het zogenaamde open planproces voorop staat. De afgelopen jaren is het gebruik ervan alleen maar toegenomen. Er kleven niettemin ook een aantal nadelen aan de benadering. Er is sprake van een gezamenlijk belang tegenover een algemeen belang. Daardoor is er vaak een wisselende bereidheid om te participeren en zijn er nogal eens meer tegenstanders dan voorstanders. Oplossingen worden daarbij meer als uitkomst dan als start van het proces gezien. Het betekent ook dat er minder betekenis is voor professionele en technisch-inhoudelijke kennis. Door compromissen ontstaan 'grijze oplossingen'.

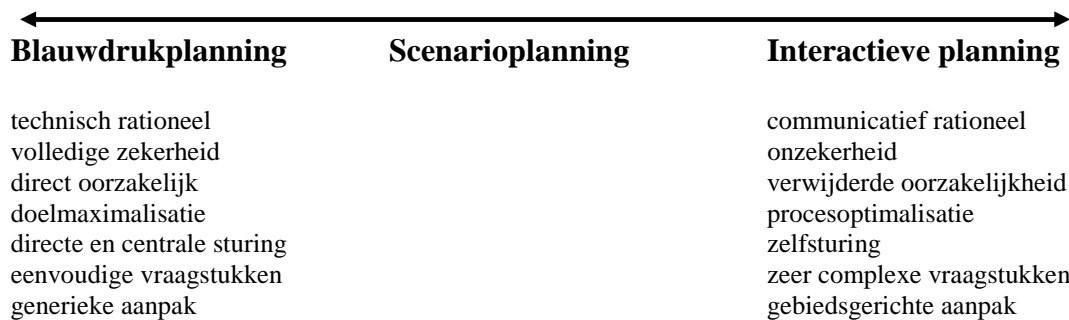
Zoals reeds in de inleiding aangegeven, staat de laatste jaren de uitvoering van het ruimtelijk beleid nadrukkelijk centraal in de ruimtelijke ordening. Dit betekent dat provincies en gemeenten een meer ontwikkelingsgerichte manier van werken moeten gaan hanteren; ontwikkelingsplanologie. Van de overheden wordt daarom een pro-actieve en marktgerichte opstelling verwacht (Kohlmann et al., 2005). Het betekent tevens meer beleidsruimte voor de lagere overheden. Vooral provincies en regionale samenwerkingsverbanden, maar ook gemeenten, hebben meer vrijheid om zelf het ruimtelijk beleid voor de regio te bepalen. De rijksoverheid bemoeit zich alleen nog met zaken die het landsbelang aangaan, het sturen op hoofdlijnen. Voorgaande heeft de rijksoverheid vertaald in de Nota Ruimte (2004). Onder het motto 'decentraal wat kan, centraal wat moet' geeft het rijk meer ruimte aan de regionale en lokale overheden om (ruimtelijk) beleid te ontwikkelen. Ook wordt ingezet op meer samenwerking tussen gemeenten, provincies, waterschappen en marktpartijen. De sturingsfilosofie van de Nota Ruimte laat evenwel nog veel ruimte open, bijvoorbeeld hoe de precieze rolverdeling en daarmee de verdeling van taken en verantwoordelijkheden tussen gemeenten en provincies er uit moet zien. Kohlmann et al. (2005) stellen dat het voor de gemeenten zaak is geen afwachtende houding aan te nemen, maar zelf initiatief te nemen, bewust met de geboden ruimte om te gaan en kansen aan te grijpen.

De provincie Fryslân pakt de handschoen op met het nieuwe streekplan. In het voorontwerp Streekplan 2006 (Provincie Fryslân, 2005/1) geeft de provincie uitvoering aan het rijksbeleid. Leidende gedachte van de provincie is 'lokaal wat kan en provinciaal wat moet', naar analogie van de Nota Ruimte. Het centrale uitgangspunt is de versterking van de ruimtelijke kwaliteit. Hierbij wil de provincie meer verantwoordelijkheden neerleggen bij de gemeenten.

2.3. Scenarioplanning

Voor de Middelsee-gemeenten wordt met onderhavig onderzoek een aanzet gegeven voor het in de Nota Ruimte (en het streekplan) geboden initiatief. De in dit onderzoek gepresenteerde scenario's gelden als uitgangspunt voor een gebiedseigen koers c.q. perspectief. De

scenarioplanning staat tussen de eerder benoemde blauwdrukplanning en communicatieve benadering in. Met de methode kan een brug geslagen worden tussen beide uiterste planningstheorieën. De zekerheid die de technische rationaliteit biedt kan tegenover de onzekerheid gezet worden van de communicatieve rationaliteit. De mate van zekerheid als gevolg van directe causale relaties en de mate van onzekerheid als gevolg van verwijderde causaliteit zijn de brug tussen beide benaderingen. Er wordt gestreefd naar zekerheden, maar men zal moeten (leren) omgaan met de onzekerheden. In onderstaand schema worden de twee uiterste benaderingen in beeld gebracht.

Schema 2: Technisch-rationele planning vs interactieve planning (Bron: De Roo en Voogd, 2004).

Het gebruik van de scenarioplanning is de afgelopen decennia nogal veranderd. Oorspronkelijk is de scenarioplanning één van de nieuwe alternatieve planningsmodellen die in de jaren '60, '70 en '80 van de vorige eeuw is ontwikkeld om aan de bezwaren van de technisch-rationele planning tegemoet te komen. De scenariobenadering is aanvankelijk als een technisch-rationele methode ontwikkeld en is in 1967 voor het eerst gebruikt door Wiener en Kahn in het boek *The Year 2000*. Het planologische vraagstuk werd met de scenarioplanning in eerste instantie inhoudelijk benaderd, waarbij de aandacht was gericht op inhoudelijke doelen, primair gericht op verandering van de fysieke leefomgeving. Destijds nieuw was de terugkoppelingsmethodiek om een realistische koers te kunnen volhouden, waardoor de planning verandert in een cyclisch proces (i.p.v. lineair). De scenarioplanning zat derhalve dicht tegen de blauwdrukplanning aan.

In de loop der jaren heeft de scenarioplanning een meer communicatief karakter gekregen. Dit sluit meer aan bij de interactieve planning. Vroeger was het een benadering voor deskundigen om inhoudelijke planologische expertise te etaleren, tegenwoordig wordt de scenarioplanning vooral gebruikt om groepsprocessen te structureren. Door in groepsverband na te denken over toekomstscenario's wordt structuur in discussies aangebracht. De scenarioplanning kenmerkt zich door een pragmatische oplossing om met het gebrek aan zekerheden in de planning om te gaan. Zodoende is de scenarioplanning thans een communicatieve, consensus zoekende methode (De Roo en Voogd 2004). Het presenteren van een aantal scenario's leidt vaak tot een (maatschappelijk) debat als basis of voeding voor een planologische beslissing. Scenario's voorstellen niets en dragen uitsluitend toekomstbeelden aan (RMNO 2004). Het Ruimtelijk Planbureau (2003) geeft aan dat scenario's drie doelen hebben, te weten:

- inzichtvorming: samenhang in maatschappelijke ontwikkelingen en hun ruimtelijke effecten op uiteenlopende schaalniveaus;
- communicatie: wederzijds begrip bij beleidsmakers voor elkaar verwachtingen en wensen over de toekomst;
- mobilisatie van steun: onderbouwen van eigen standpunten of gezamenlijk zoeken naar nieuwe standpunten.

In de Middelsee-gemeenten is tot op heden geen gezamenlijke visie ontwikkeld. Dit onderzoek beoogt een basis hiervoor te geven. De scenarioplanning is een zeer geschikte methode daartoe. Door middel van drie scenario's wordt inzicht verkregen in de (maatschappelijke) ontwikkelingen en hun ruimtelijke effecten. Zodoende dient onderhavig onderzoek als voer tot discussie voor de vier gemeenten, maar ook daarbuiten (bijvoorbeeld provincie). Dit sluit aan bij de communicatieve insteek van de moderne scenariomethode. Het onderzoek kan verder worden gezien als steun voor het gezamenlijk zoeken naar nieuwe standpunten.

In de praktijk blijkt dat er geen eenduidige onderzoekslijn bij scenario-onderzoeken is te vinden. Veelal wordt op een eigen wijze met het schetsen van scenario's omgegaan en wordt aangaande de methodiek het wiel vaak opnieuw uitgevonden. Het is daarom lastig te onderscheiden wat nu precies de kenmerken van de scenariomethode zijn. Spit en Zoete (2002) hebben het volgende begrip voor het scenario geformuleerd:

Een scenario is een beschrijving van de huidige toestand van de samenleving (of een gedeelte daarvan), van mogelijke en/of wenselijke toekomstige omstandigheden van die samenleving alsmede van reeksen van gebeurtenissen die vanuit de huidige toestand naar die toekomst zouden kunnen leiden.

Daarbij zijn er vier componenten te onderscheiden:

1. een definitie van de uitgangssituatie;
2. een toekomstbeeld;
3. een mogelijk of een wenselijk toekomstbeeld;
4. een weergave van de wijze waarop de verschillende toekomstbeelden bereikt kunnen worden.

De vier componenten zijn in beginsel terug te vinden in de drie scenario's die in dit onderzoeksrapport naar voren komen. Met het nulscenario wordt een beeld geschetst van de uitgangssituatie en het daarbij behorende toekomstbeeld. De andere twee scenario's schetsen een mogelijk of wenselijk toekomstbeeld. In de scenario's zelf, maar ook in het afsluitende hoofdstuk wordt ingegaan op de wijze waarop de toekomstbeelden bereikt kunnen worden. Spit en Zoete stellen dat een de planoloog, acceptierend dat een plan op het waarschijnlijke is gebaseerd, de strijd moet aangaan om zelfs de mogelijk gewenste toekomst die buiten het waarschijnlijke is gelegen, toch een waarschijnlijke toekomst te maken. In onderhavig onderzoek wordt gebruik gemaakt van een projectieve benadering. Bij een projectief scenario wordt er een geconstrueerd beeld geschetst, een design. Maar dit kan alleen door vanuit het heden te redeneren. Er worden namelijk drie scenario's geschetst waar van tevoren wordt gesteld dat deze 'mogelijk' zijn, dan wel de meeste kans van slagen hebben, en dus een bepaalde mate van waarschijnlijkheid in zich hebben. Hierbij geldt de waarschuwing dat het 'gewenste', 'mogelijke' en 'waarschijnlijke' lang niet altijd in elkaar verlengde liggen. Gewenste scenario's zijn vaak niet mogelijk, wat veelal te verklaren is door de politiek-bestuurlijke component in ruimtelijke processen.

Zoals aangegeven is er geen eenduidige methodiek in de scenarioplanning. Daarom is het niet goed mogelijk te onderbouwen welke aanpak voor het schetsen van de drie scenario's het beste is. Voor dit onderzoek is gekozen voor de mav-methode; het materiaal, areaal en verhaal. Reeds in de inleiding is de keus hiervan onderbouwd. Het gebruik van het materiaal, areaal en verhaal lijkt zeer geschikt om de scenario's voor de Middelsee-gemeenten te schetsen.

3. Nulscenario

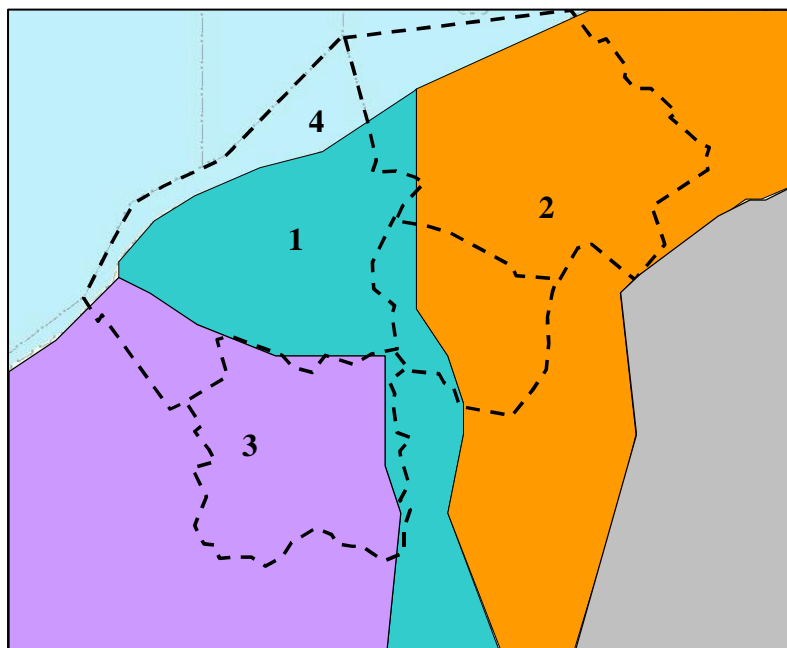
3.1. Inleiding

Om een tweetal nieuwe scenario's te kunnen presenteren (wonen en landbouw) is het van belang eerst een nulscenario te schetsen. In het nulscenario wordt uiteengezet hoe de regio er nu uitziet en welke ontwikkelingen zich waarschijnlijk voordoen bij gelijkblijvende omstandigheden. Welke ontwikkelingen doen zich voor wanneer de gemeenten op de huidige voet doorgaan, ofwel niet samenwerken op het gebied van ruimtelijke ordening. Er wordt ingegaan op de landschapsgenetische analyse van het gebied. Het gaat dan onder meer om een analyse van de landschappen, de voorzieningen en de infrastructuur. Bij deze drie aspecten zal vooral de gebiedsbeschrijving voorop staan. Achtergrond hiervan is om bij het schetsen van de scenario's een goed beeld te hebben van de regio. Bij de demografische, economische en politiek-bestuurlijke aspecten komen de toekomstige ontwikkelingen meer naar voren. Verder wordt de visie van de deskundigen ingebracht, waarbij met name aandacht wordt besteed aan de bestuurlijke toekomst van de gemeenten. Aan het eind van dit hoofdstuk wordt het nulscenario gepresenteerd.

3.2. Landschappen

In de Middelsee-gemeenten is er geen sprake van een grote verscheidenheid aan landschappen. In het voorontwerp-streekplan Fryslân (Provincie Fryslân, 2005/1) is de regio aangeduid als kleigebied. Belangrijkste kernkwaliteiten zijn daarbij 'open' en 'grootschalig' met structurerende elementen als dijken, kwelderwallen, slenken, terpen, paden, eendenkooien en vaarten. Er is daarbij sprake van een onregelmatige blokverkaveling met plaatselijk bijzondere verkavelingsvormen. In de lagere delen in grasland gelegen en de akker- en tuinbouw voornamelijk op de kwelderwallen.

Toch is er wel sprake van enkele verschillen in het landschap. Dit kan het beste geïllustreerd worden aan de hand van de indeling van Schoor (1993), die Friesland heeft opgedeeld in negen landschappen. Drie van de negen landschappen komen in de Middelsee-gemeenten voor. Dat zijn 'het bedijkingenlandschap (het Bildt)' (1), 'terpengebied van Oostergo' (2) en 'Westergo' (3). Aansluitend kan nog 'het Waddengebied' (4) als vierde landschap worden genoemd. In onderstaande afbeelding is de begrenzing van de landschappen weergegeven, waarbij voor de duidelijkheid de gemeentegrenzen zijn ingetekend.

*Afbeelding 3:
De landschappen in de
Middelsee-gemeenten.*

Bron: Schroor (1993).

Centraal in de Middelsee-gemeenten staat **het bedijkingenlandschap**. Dit betreft de oude Middelsee die in de loop der eeuwen geleidelijk is ingepolderd. De Middelsee strekte zich oorspronkelijk uit tot Bolsward. Het deel tussen Bolsward en Leeuwarden is tussen 1200 en 1300 dichtgeslibt. Voor de Middelsee-gemeenten omvat dit landschap vrijwel de gehele gemeente het Bildt (met uitzondering van Minnertsga), alsmede het meest westelijke deel van Leeuwarderadeel. De huidige provinciale weg tussen Leeuwarden en Stiens markeert globaal de oostelijke grens. Het grootste deel van Het Bildt werd in de 16^e eeuw ingedijkt; in 1505 is het gedeelte tot de Oude Bildtdijk ingepolderd, in 1600 werd het gedeelte tot Nieuwe Bildtdijk voltooid. De inrichting van de polders in het Bildt vindt zijn grondslag in de idealen van de Renaissance, welke begin 16^e eeuw een belangrijke rol speelden. Er werd niet gebruik gemaakt van de grillige natuurlijke lijnen, maar men ging uit van doelmatigheid, ofwel elkaar loodrecht kruisende wegen vaarten met dorpen op gelijke afstand van elkaar. Hierin werd een duidelijke hiërarchie aangebracht, in de zin van hoofdwegen en –vaarten en ondergeschikte wegen en vaarten. Het Bildt is het oudste en fraaiste voorbeeld van deze aanpak, later vond het ook zijn weerslag in andere delen van Nederland.

Volgens Schroor (1993) kenmerkt het landschap zich door een zeer regelmatige blokverkaveling, de rechte wegen en het open landschap. Typerend in het bodemgebruik is de grote vertegenwoordiging van de akkerbouw, met name de suikerbieten en aardappelen. Dit in tegenstelling tot de rest van Fryslân, waar de veeteelt overheerst. Dit komt door de goed te bewerken, zavelige, kalkrijke gronden. Qua landschap onderscheidt het Bildt zich, maar ook de bevolking onderscheidt zich van Fryslân. Dit komt door een overeenkomst met Zuid-Hollandse heren, die dijkwerkers en polderjongens lieten overkomen. Daardoor ontstond zo langzamerhand het 'Bildts' zoals we dat vandaag kennen, een mengelmoes tussen het Fries en Nederlands.

*Afbeelding 4:
De Oude Bildtdijk;
12 km lintbebouwing.*

Nieuwere dorpen in het Bildt zijn Oude Bildtdijk, Oude Bildtzijl en Nij Altoenae, vrijwel allen kruisdorpen (Schroor, 1993). Bijzonder element is de vrijwel ononderbroken lintbebouwing van voornamelijk landarbeidershuizen langs de Oude Bildtdijk met een lengte van ca. 12 km. Opvallend is in dat kader ook het duidelijke verschil in sociale klassen zoals die in de 19^e eeuw bestond. Enerzijds staan er in het gebied een aantal zeer fraaie boerderijen (aan de zuidzijde van de dijk) voor de gegoede klasse, anderzijds een groot aantal eenvoudige arbeidershuizen (aan de noordzijde van de dijk).

Aan weerszijden van het bedijkingenlandschap liggen de landschappen **Oostergo** en **Westergo**. Het landschapstype Oostergo strekt zich uit van Grou via Leeuwarden naar Noordoost-Friesland (Dongeradeel), tot aan het Lauwersmeergebied. Binnen de Middelsee-gemeenten vallen de gemeente Ferwerderadiel en het grootste deel van Leeuwarderadeel binnen dit landschapstype. Westergo strekt zich uit tot een groot deel van Noordwest en West-Fryslân en omvat plaatsen als Workum, Bolsward, Wommels, Franeker en Harlingen. Binnen de Middelsee-gemeenten vallen nagenoeg de gehele gemeente Menaldumadeel, alsmede het dorp Minnertsma, binnen dit landschapstype.

Voor zover beide landschappen binnen de Middelsee-gemeenten zijn gelegen zijn zij sterk gelijkend. Door de ligging nabij de oude Middelsee zijn het vooral de oude oeverwallen die zijn te herkennen, doordat hierop de terpdorpen zijn gelegen. De zee zette hier de zwaarste delen klei af, waardoor zavelige klei ontstond. Dit zorgde ervoor dat de gronden hier het makkelijkst te bewerken waren. Hoe verder men van de oude Middelsee af gaat, hoe geringer het kleidek, om richting oosten en zuiden over te gaan in zand en veengrond (Noordelijke Wouden en het Lege Midden). De ophogingen (terpen) waren nodig om droge voeten te houden. De terpdorpen wijzen op een oude en intensieve bewoning, aldus Schroor (1993). Aan beide zijden van de oude Middelsee liggen een aantal terpensnoeren. Aan de Oostzijde is dat de snoer Leeuwarden – Cornjum – Stiens – Hallum – Ferwert - Holwerd. Aan de Westzijde de boog Dronrijp – Menaldum – Beetgum – Marssum - Deinum. Veel terpen zijn in de loop der eeuwen (deels) afgegraven.

In zowel Westergo als Oostergo zijn de vele stinzen en states die het gebied gekend heeft kenmerkend. Helaas zijn de meeste in de loop van de geschiedenis verdwenen. Dit komt met name door het vertrekken van de Friese elite in de 18^e en 19^e eeuw. Veel namen van stinzen en states komen wel weer naar voren in de boerderijen die op die plek zijn gebouwd. Overgebleven zijn Heringastate te Marssum (ook wel Poptaslot genoemd), landgoed Dekematate in Jelsum (tevens beschermd dorpsgezicht) en Martenastate in Cornjum. In bepaalde mate nog herkenbaar in het land zijn Groot Terhorne en Hemmema bij Beetgum.

Aangaande het grondgebruik in de regio is de agrarische sector zeer dominant. Uit gegevens van het CBS blijkt dat gemiddeld bijna 90% van het grondgebruik agrarisch is, terwijl dit landelijk onder de 70% ligt. Zie hiervoor tevens de gegevens in bijlage 1. Bos en Natuur is alleen in Ferwerderadiel duidelijk aanwezig, wat vermoedelijk komt door het natuurgebied Buitendijksveld bij de Waddenzee. Menaldumadeel en Leeuwarderadeel zijn het meest verstedelijkt, maar zijn nog altijd duidelijk agrarische gemeenten. Binnen de agrarische sector overheerst in Westergo en Oostergo de veeteelt. Het zijn vooral de weidse graslanden die hier het landschap bepalen. Het verkavelingspatroon is vooral een regelmatige blokverkaveling, met zijn rechthoekige percelen, maar het wegenpatroon is met name op de dorpen gericht (Schroor, 1993). Wat opvalt is dat vrijwel alle dorpen van oudsher via opvaarten bereikbaar zijn (geweest). Na 1900 werd het gebied ontsloten via de spoorweg (It Dockumer Lokaeltsje), welk tracé vaak nog duidelijk in het landschap zichtbaar is. Kenmerkend in het landschap zijn verder de vele oude kerken, alhoewel ook verscheidene kerken in de 18e en 19e eeuw zijn vervallen of gesloopt. De kerkepaden verbonden van oudsher de diverse dorpen met elkaar, maar door onder meer ruilverkavelingen zijn deze vooral in de Middelsee-gemeenten grotendeels verdwenen.

Tenslotte is het **Waddengebied** als apart gebied te benoemen. In feite is het hele Waddengebied één groot natuurgebied wat zich uitstrekt tot en met Denemarken. Het is een ondiepe kustzee, waarvan het aanblik in hoge mate bepaald wordt door getijden, stromingen

en golven. Het gebied was overigens een aantal eeuwen geleden grotendeels land, waardoor nu gesproken kan worden van een verdrongen landschap (Schroor 1993). Het gebied ligt tegenwoordig min of meer weggestopt achter de lange Waddenzeedijk tussen Harlingen en Lauwersoog. Dit zorgt ervoor dat het Waddengebied nauwelijks toegankelijk is. Er zijn enkele uitkijkposten en een paar mogelijkheden om te wandelen en fietsen. Het eerder genoemde natuurgebied Buitendijksveld (3220 ha) springt het meest in het oog. Dit gebied is eigendom van It Fryske Gea en biedt de mogelijkheid tot kleinschalige natuurrecreatie. Het zorgt voor een zachtere overgang tussen het vaste land en het waddengebied en biedt een stuk natuurbeleving. It Fryske Gea gaat uit van ca. 30.000 bezoekers per jaar, maar het gebied is in het broedseizoen grotendeels afgesloten (Gemeente Ferwerderadiel, 2004).

3.3. Voorzieningen

Binnen het bedijkingenlandschap zijn de belangrijkste en oudste dorpen St-Annaparochie, Sint Jacobiparochie en Vrouwenparochie, allen streekdorpen. St-Annaparochie is hoofdplaats van de gemeente het Bildt en kent de nodige voorzieningen en een behoorlijke middenstand. Zo heeft het een zwembad, sporthal en een verzorgingstehuis. Het heeft dan ook een belangrijke verzorgingsfunctie voor de regio. Daarnaast kent St-Annaparochie ook een aanzienlijke hoeveelheid bedrijvigheid. De sterke positie komt onder meer doordat de gemeente duidelijk heeft ingezet op St-Annaparochie als hoofdkern en de kern in het streekplan is aangewezen als regionaal centrum (gemeente het Bildt, 1999).

Binnen het terpengebied van Oostergo is Stiens de belangrijkste plaats. Stiens heeft in de loop van de jaren een kleinstedelijk karakter gekregen. De aantrekkelijkheid van Stiens wordt bepaald door het plattelandskarakter met de directe nabijheid van Leeuwarden en het hoge voorzieningenniveau (BVR Adviseurs, 2004). Stiens kent een aanzienlijke middenstand en voorzieningen, o.a. vier supermarkten, een subtropisch zwembad en zorgvoorzieningen (gehandicaptenzorg, bejaardencentrum). Er is een redelijke hoeveelheid bedrijvigheid, maar Stiens is voornamelijk een woonkern die veel op Leeuwarden is gericht. Door de aanwezigheid van de militaire vliegbasis ten noordwesten van Leeuwarden kunnen in het gebied rond Jelsum en Cornjum geen nieuwe woningen worden gebouwd. Dit heeft te maken met de regels rond de geluidshinder.

*Afbeelding 5:
Stedelijke allure in Stiens.*

Ten noorden van Stiens zijn de dorpen kleinschaliger met relatief weinig voorzieningen. Grotere dorpen met enige voorzieningen zijn Hallum, Ferwert en Marrum. De strijd om de voorzieningen vast te houden is duidelijk merkbaar, zo wordt opgemerkt in structuurvisie van de gemeente Ferwerderadiel (2004). Het gebied is wat betreft de voorzieningen vooral gericht op Stiens, Dokkum en Leeuwarden. Enige bedrijvigheid is van oudsher vooral te vinden in Hallum, Marrum en Ferwert. In Ferwert is een bejaardencentrum aanwezig en in Hallum is een zwembad te vinden.

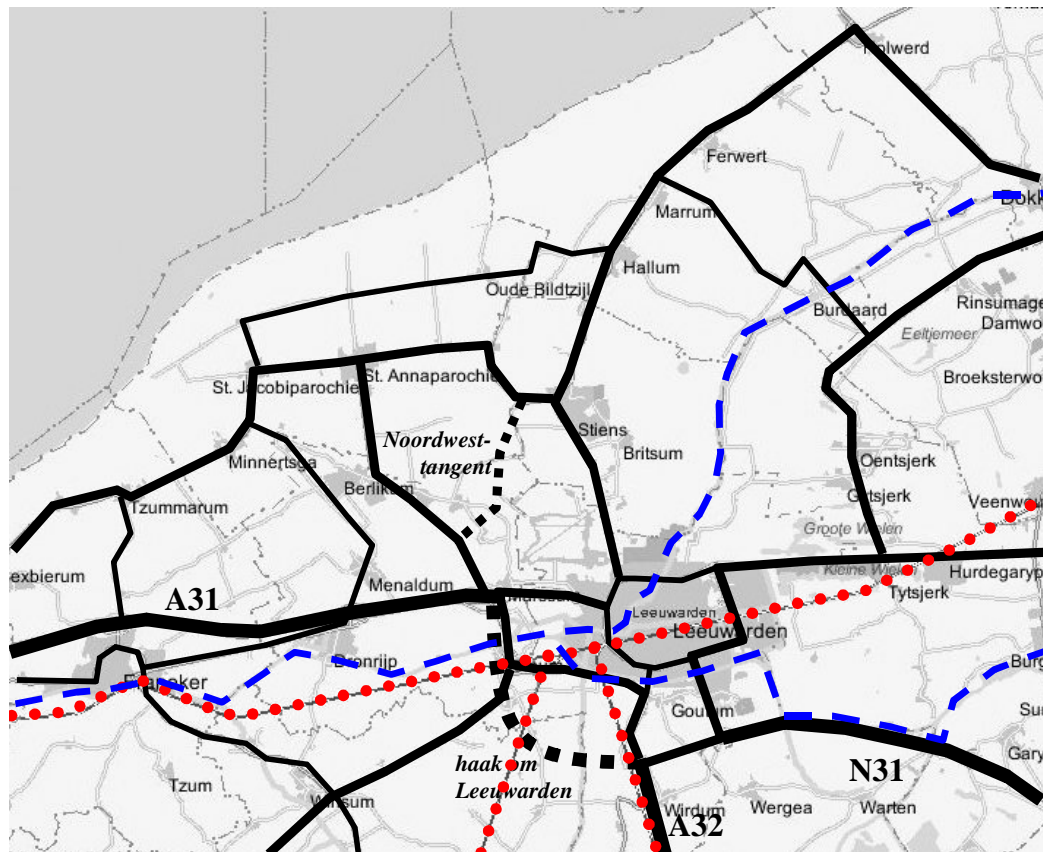
Binnen het gebied Westergo zijn Berlikum, Dronrijp en Menaldum de belangrijkste kernen. Hier zijn dan ook de meeste voorzieningen aanwezig. De kernen hebben niettemin vooral een woonfunctie en zijn voornamelijk gericht op Leeuwarden en Franeker. De aanwezigheid van de militaire vliegbasis bij Leeuwarden zorgt ervoor dat in de omgeving van Marssum en Engelum geen nieuwe woningen kunnen worden gebouwd. In Berlikum zijn een aantal grotere horeca-gelegenheden (disco's) gevestigd, die een regionale functie hebben. In Menaldum is een bejaardencentrum aanwezig. Bij Dronrijp is een aanzienlijk bedrijventerrein aanwezig, welk succes mede te verklaren is door de directe ligging aan de A31 tussen Leeuwarden en Franeker (Westergo-zone). Een opvallend relatief nieuw element is het glastuinbouwgebied rond Berlikum. In dit gebied is een behoorlijke hoeveelheid glastuinbouw ontwikkeld. Het gebied wordt gezien als één van de ontwikkelingsgebieden voor de glastuinbouw (Nota Ruimte, 2004).

Afbeelding 6: Glastuinbouw bij Berlikum.

3.4. Infrastructuur

De Middelsee-gemeenten liggen, zoals eerder gesteld, in de periferie van Nederland. Vanuit de rest van Nederland betekent dat veelal een lange reistijd. Uit het woonscenario (H4) blijkt dat dit negatief werkt voor de beeldvorming over de regio. Het ligt ten noorden van Leeuwarden, wat bijna als het eind van Nederland wordt ervaren. De ligging aan de rand van Nederland is natuurlijk een feit, maar hoe is het feitelijk met de bereikbaarheid gesteld? Hierbij is er een onderscheid te maken voor de bereikbaarheid van de regio op zich en de bereikbaarheid binnen de regio. In afbeelding 7 zijn de belangrijkste auto-, vaar- en spoorwegen weergegeven.

- autosnelweg
- ■ ■ ■ ■ toekomstige autosnelweg
- hoofdweg (provinciale weg)
- ■ ■ ■ ■ toekomstige hoofdweg
- overige belangrijke weg
- ● ● ● ● spoorweg
- — — — — belangrijke vaarweg

Afbeelding 7: Belangrijke infrastructuur in Noord-Fryslân.

De infrastructuur van de autowegen binnen de regio zelf is redelijk tot goed. De wegen zijn vooral op Leeuwarden gericht, wat logisch is door de positie als hoofdstad. Belangrijke verbindingen zijn de routes:

- Leeuwarden – Stiens – Hallum – Ferwert - Holwerd (- Dokkum).
- Leeuwarden(west) – Berlikum – St-Annaparochie.
- Stiens - St-Annaparochie – Minnertsga – Tzummarum - Harlingen.

De verbindingen naar de regio toe zijn minder goed. Menaldumadeel en het Bildt hebben wel een goede verbinding met de A31 richting Afsluitdijk. Dit geldt echter niet voor Leeuwarderadeel en Ferwerderadiel, die eerst via Leeuwarden of St-Annaparochie dienen te reizen. Voor de gehele regio is de verbinding naar het zuiden en oosten van Nederland matig, doordat altijd via Leeuwarden gereisd dient te worden. De verbinding met de regio zal aanzienlijk verbeteren met de voorziene aanleg van de Noordwesttangente en de Haak om Leeuwarden. De Noordwesttangente verbindt Stiens met Marssum en derhalve de A31. De start van de aanleg van de Noordwesttangente is in de tweede helft van 2006 voorzien. De Haak om Leeuwarden is een snelwegverbinding die de A31 aan de westzijde (richting Harlingen – Afsluitdijk) met de A32 (richting Heerenveen – Zwolle) en de N31 (Drachten – Groningen) verbindt. Deze drie snelwegen houden nu bij Leeuwarden op en zijn onderling slecht met elkaar verbonden. De aanleg van De Haak om Leeuwarden is over enkele jaren voorzien.

Met de Noordwesttangent en de Haak om Leeuwarden wordt het verkeer om Leeuwarden heen geleid, wat zorgt voor een betere doorstroming rondom de stad, maar ook in de stad zelf. De verkeersafwikkeling in en om de stad zorgt al jaren voor problemen. Geregeld staan er vanuit alle richtingen naar de stad files in de spits. Vooral de verbinding vanaf Stiens zorgt in de ochtendspits voor veel fileoverlast. Met de aanleg van de twee nieuwe wegen zal de regio in de toekomst beter te bereiken zijn, wat een positief kan hebben op de ontwikkeling van de regio. Alleen de verbinding vanaf de oostzijde blijft matig door het ontbreken van een rondweg aan die zijde van Leeuwarden. Dit komt mede door de ligging van de Dokkumer Ee.

Per spoor is het gebied toegankelijk via de spoorlijn Leeuwarden – Harlingen. Deze spoorlijn heeft onder meer stations in Deinum en even buiten Dronrijp, twee plaatsen in de gemeente Menaldumadeel. Het gebied ten noorden van Leeuwarden is niet per spoor toegankelijk. Vroeger liep er een spoorlijn van Leeuwarden via Stiens naar Dokkum ('het Dokkumer Lokaaltsje'). Deze heeft in de jaren '50 van de vorige eeuw zijn functie verloren, alhoewel de spoorlijn tot Stiens tot in de jaren '70 in gebruik is geweest als goederenlijn. Toekomstige spoorlijnen zijn niet voorzien in de regio. Er ontstaat juist geregeld discussie over het opheffen van het spoor naar Harlingen en deze bijvoorbeeld te laten vervangen door een busverbinding. Het gebied kent overigens een redelijke ontsluiting per streekbus. Deze volgen over het algemeen de belangrijke hoofdwegen (Leeuwarden – Stiens – Holwerd; Leeuwarden – Berlikum – St-Annarochie; Leeuwarden – Menaldum – Franeker).

Belangrijke doorgaande vaarverbindingen via het water zijn het Van Harinxmakanaal tussen Leeuwarden en Harlingen en de Dokkumer Ee tussen Leeuwarden en Dokkum. Het is de bedoeling om de komende jaren de Noordelijke Elfstedenroute weer bevaarbaar te maken.

3.5. Demografische aspecten

3.5.1. Bevolkingsomvang en -samenstelling

De laatste jaren is er sprake van een sterk afnemende bevolkingsgroei in Nederland. De bevolkingsgroei is momenteel erg laag en de verwachting is dat die komende jaren tot stilstand komt en de bevolking daarna zelfs zal afnemen (CBS, 2004). Dit blijkt onder meer uit een recent persbericht van het CBS (2005/1); in de eerste helft van 2005 was de bevolkingsgroei met nog geen achtduizend personen historisch laag. Het aantal geboorten is laag en er zijn meer emigranten dan immigranten. In onderstaande tabel is het groeicijfer van de vier Middelsee-gemeenten in afgezet tegen de het landelijk gemiddelde.

	2000	2001	2002	2003	2004
Nederland	7.8	7.4	5.4	4.0	2.9
het Bildt	9.0	17.4	10.3	38.3	1.7
Ferwerderadiel	7.4	8.6	6.6	6.1	-4.6
Leeuwarderadeel	8.3	-0.6	-1.3	-3.4	-5.4
Menaldumadeel	19.8	7.1	-9.9	-5.1	-3.6

Tabel 2: Relatieve bevolkingsgroei Nederland en Middelseegemeenten (%) Bron: CBS 2005/2

Uit de tabel blijkt dat de bevolkingsgroei landelijk steeds verder afneemt. Bij de gemeenten onderling verschilt het beeld. Opvallend is wel dat de laatste jaren de bevolking met name in Leeuwarderadeel en Menaldumadeel sterk afneemt. In 2004 was er alleen in het Bildt sprake van een lichte groei. De forse stijging in het Bildt in 2003 wordt overigens verklaard door de vestiging van een asielzoekerscentrum. Uit de recent gepresenteerde bevolkingsprognose van de provincie Fryslân (2005/3) blijkt dat de bevolkingsomvang in Leeuwarderadeel en Menaldumadeel tot 2020 behoorlijk zal afnemen, terwijl die in Ferwerderadiel en vooral het Bildt zal stijgen. Dit is in tabel 3 verder verduidelijkt.

De daling van de bevolking mag met enige zorgen bekeken worden. Met deze uitkomsten moet er in het nulscenario vanuit gegaan worden dat in de periferie van de stad de bevolkingsomvang zal dalen, terwijl die meer in de periferie zal stijgen. Afgevraagd kan worden wat hier nu precies de oorzaak van is. Een verklaring zou kunnen zijn de beperkte mogelijkheden om nieuwe woningen te bouwen, zoals blijkt uit paragraaf 3.4. Dit geldt dan met name voor Leeuwarderadeel en Menaldumadeel, omdat deze binnen de stadsregio Leeuwarden vallen. Binnen de stadsregio richt de groei zich vooral op de stad Leeuwarden.

	2005	2010	2015	2020
het Bildt	11.019	11.780	12.596	13.463
Ferwerderadiel	8.964	9.089	9.216	9.334
Leeuwarderadeel	10.558	10.477	10.183	9.746
Menaldumadeel	13.992	13.889	13.625	13.240

Tabel 3: Bevolkingsprognose Middelsee-gemeenten in 2020. Bron: Provincie Fryslân 2005/3

Een ander bevolkingsaspect is de vergrijzing. Het mag als bekend worden veronderstelt dat de Nederlandse bevolking vergrijst; dit is een onafwendbare trend (CBS, 2004). Met name na 2010 zal een versnelling van het aantal ouderen plaatsvinden, want dan bereiken de zogenaamde babyboomers de pensioengerechtigde leeftijd. In de bevolkingsprognose van de provincie Fryslân (2005/3) is de ‘grijze druk’ in beeld gebracht. Het gaat hier om de verhouding tussen het aantal niet productieven (hier 65-plussers) en de potentiële beroepsbevolking (hier de 20-64 jarigen). Dus het aantal 65-plussers in een percentage van de groep 20-64 jarigen. Voor Nederland wordt een toename van de grijze druk verwacht van 23% in 2005 tot 33% in 2020. Voor Fryslân ligt dit op respectievelijk 25% en 35%. Voor de Middelsee-gemeenten zal met name in Leeuwarderadeel (van 20 naar 42%), Menaldumadeel (van 21 naar 39%) en het Bildt (van 29 naar 38%) de grijze druk (zeer) fors toenemen. Alleen in Ferwerderadiel (van 26 naar 32%) blijft de grijze druk beperkt. In het nulscenario moet uitgegaan worden van een forse vergrijzing. Het betekent een forse toename van het aantal niet-productieven en de bevolkingsopbouw van de regio. Het betekent onder meer een veranderende vraag naar woningen, voorzieningen, een kleinere beroepsbevolking en een ander bestedingspatroon.

3.5.2. Woningbehoefte

Door de afnemende bevolkingsgroei zijn beleidsmakers bij het rijk en de provincie bezig met het naar beneden bijstellen van het aantal benodigde woningen. Toevoeging van woningen zal met name nog noodzakelijk zijn door de daling van de gemiddelde woningbezetting. De gemiddelde woningbezetting in de Middelsee-gemeenten is overigens nog altijd aanzienlijk hoger dan het landelijk gemiddelde, 2.51 tegenover 2.28 landelijk (CBS, 2005/2).

Landelijk gezien is er nog altijd een behoorlijk tekort aan woningen. Onder meer sluit het aanbod niet aan bij de vraag. Zo vinden jongeren steeds moeilijker een woonruimte. Voor die groep is er een te gering en (voor die groep) te duur woningaanbod (CBS, 2004). Ook het woningbehoefteonderzoek van de provincie Fryslân (2005/3) onderschrijft de aanzienlijke behoefte aan jongerenwoningen. De veranderende woonwensen worden echter met name veroorzaakt door de aanstaande vergrijzing. De vergrijzing heeft meerdere gevolgen; in fysiek-ruimtelijke zin met name in een toenemende vraag naar zorgvoorzieningen en levensloopbestendige woningen. Dit blijkt bijvoorbeeld uit het recente woonplan van de gemeente Leeuwarderadeel (KAW, 2005). Tot 2020 neemt de behoefte aan levensloopbestendige woningen toe tot 30% en het verzorgd wonen tot zo’n 100%. De gemeente staat aan de vooravond van een belangrijke opgave als het gaat om het aanbieden van wonen, welzijn en zorg, zo concludeert het woonplan. Dit betekent bijvoorbeeld dat

ingezet op een andere woningtypologie, bijvoorbeeld appartementen. Deze bevindingen zullen ook voor de andere gemeenten gelden. De vraag is of gemeenten voldoende adequaat op deze veranderingen inspelen. De gemeenten kennen nu een behoorlijk eenzijdig woningaanbod. Het gros van de woningen bestaat uit eensgezinswoningen, waarbij een hoog percentage bestaat uit (half)vrijstaande woningen. In Leeuwarderadeel bestaat maar liefst 62% van de woningvoorraad uit (half)vrijstaande woningen (KAW, 2005). Gelet op de veranderende vraag kan dit eenzijdige woningaanbod een probleem vormen.

3.6. Economische aspecten

Na de bloeitijd eind jaren '90 is de economische groei de afgelopen jaren flink teruggelopen van rond de 3% eind jaren '90 tot bijna 1% in 2003 (Broersma et al., 2004). Het beeld in Noord-Nederland wijkt weinig af van het landelijke gemiddelde. Broersma et al. verwachten voor de komende jaren een relatief geringe groei voor het Noorden. In 2004 was er sprake van een afname van het aantal arbeidsplaatsen, terwijl in 2005 een zeer geringe groei is voorzien. De werkgelegenheidsgroei in de Middelsee-gemeenten bevindt zich rond het noordelijk gemiddelde. Verder is het werkloosheidspercentage in het Noorden nog altijd aanzienlijk hoger dan het landelijke gemiddelde en dit zal de komende jaren zelfs toenemen. Daarbij dient geconstateerd te worden dat het rijksbeleid zich met name richt op de 'sterke' regio's, met name de Randstad.

Een ander probleem is de 'braindrain'. Schoolverlaters worden steeds hoger opgeleid; één op de drie schoolverlaters in hoog opgeleid. Uit meerdere onderzoeken blijkt dat er sprake is van een braindrain in Noord-Nederland. Een braindrain betekent dat de hoger opgeleiden wegtrekken, veelal door gebrek aan voldoende arbeids- dan wel carrièremogelijkheden. Hoogleraar Van Dijk van de Rijksuniversiteit Groningen is de specialist op dit gebied. Het blijkt dat van de afgestudeerden van de Rijksuniversiteit Groningen 60% het Noorden verlaat. Overigens komt daarvan 25% binnen vijf jaar weer terug naar het noorden (Broersma et al., 2004)). Opvallend is trouwens dat Van Dijk zich niet echt zorgen maakt; er zijn volgens hem voldoende banen in het Noorden.

Gelet op voorgaande kan in het nulsceario uitgegaan worden van een relatief beperkte economische groei. De ligging in de periferie blijft zorgen voor een economische achterstand; feitelijk zal er niet veel veranderen in regio. Verder zal er door de braindrain een veroudering van de beroepsbevolking plaatsvinden.

3.7. Politiek bestuurlijke aspecten

Zoals bij de probleemstelling aangegeven is er geen samenwerking tussen de gemeenten op het gebied van de ruimtelijke ordening. Alleen Leeuwarderadeel en Menaldumadeel werken samen in de Regiovisie Leeuwarden-Westergozone (2004). Maar dit is een samenwerkingsverband tussen zes gemeenten op een tamelijk abstract niveau. De gemeenten zijn verder te kenmerken als 'trendfollowers'; wat elders ontwikkeld wordt wil men ook in de eigen gemeente ontwikkelen. Hierbij ligt de nadruk de 'rode' sector: woningbouw, bedrijventerreinen en voorzieningen. Zo is er de bekende 'witte schimmel'; de weinig bijzondere woninguitbreidingen uit de jaren '80 en '90 van de vorige eeuw. Tevens is bij veel plaatsen de bekende laagwaardige uitstraling van bedrijventerreinen terug te vinden. Van de 'rode' sector wordt verwacht dat deze de meeste inbreng heeft voor de lokale investeringen.

Verder is er van oudsher de nodige aandacht voor de agrarische sector, vanwege de belangrijke positie in de samenleving. De laatste jaren is echter wel een verslapping merkbaar ten aanzien van deze sector. Mogelijk heeft dat te maken met het afnemende belang van de

sector in de samenleving en het mogelijk zwakke imago (het 'scoort' niet). De verslappende aandacht is niet terecht want de sector is volop in ontwikkeling. Het meest in het oog springend is de verreгаande schaalvergroting. Dit zal in hoofdstuk 5 nader naar voren komen. De schaalvergroting zorgt voor een toename van grote bedrijven en het vrijkomen van veel voormalige agrarische bedrijven waarvoor een nieuwe functie gevonden moet worden. De vraag is of adequaat op de schaalvergroting en de vrijkomende agrarische bebouwing wordt ingesprongen. Bestemmingsplannen bieden nu vaak onvoldoende ruimte om hieraan ruimte te bieden door enerzijds beperkte bouw mogelijkheden en anderzijds beperkte mogelijkheden tot functieverandering. Het in ontwikkeling zijnde streekplan biedt overigens meer ruimte om nieuwe invullingen mogelijk te maken; kwaliteitsarrangementen worden deze genoemd.

In de jaren '80 en '90 van de vorige eeuw zijn met name de plaatsen nabij Leeuwarden fors gegroeid, zoals Stiens, Dronrijp en Menaldum. Veel inwoners met hogere inkomens uit Leeuwarden zijn naar deze dorpen verhuisd, omdat zij in de stad geen geschikte woonruimte konden vinden. De dorpen zijn dan ook te kenmerken als forensenkernen. Na vaststelling van het streekplan in 1995 (Provincie Fryslân, 1994) is hier paal en perk aan gesteld. Er zijn afspraken gemaakt, waarbij vooral Leeuwarden moet groeien en vooral mensen met hogere inkomens aan zich dient te binden. Een voorbeeld hiervan is de wijk Zuiderburen ten zuiden van de stad. De omliggende gemeenten dienen meer voor doelgroepen te bouwen, zoals bijvoorbeeld starters en senioren. De woningen zijn per gemeente gecontingenteerd, ofwel in aantal beperkt. In het aankomende streekplan voor 2006 wordt aan deze lijn vastgehouden.

Voorgaande betekent dat de woningbouw in de Middelsee-gemeenten de afgelopen jaren fors is afgenomen, vooral in Leeuwarderadeel en Menaldumadeel. Het aantal te bouwen woningen per jaar varieert van ca. 15 tot 40 per gemeente. Zoals blijkt uit de structuurvisie St-Annaparochie (Gemeente het Bildt, 1999) heeft deze plaats vanwege de status van regionaal centrum en de afstand tot Leeuwarden nog de ruimste mogelijkheden. Recentelijk zijn nog wel extra woningen beschikbaar gesteld voor Leeuwarderadeel en Menaldumadeel. Het gaat dan om woningen die Leeuwarden niet heeft gebouwd, omdat de gemeente haar bouwopgave niet heeft kunnen waarmaken. Wel is de voorwaarde gesteld dat de woningen ingezet moeten worden voor doelgroepen, zoals starters.

De Middelsee-gemeenten willen waar mogelijk in elk dorp woningen bouwen om aan de lokale behoefte te voldoen. In de grotere kernen willen zij daarbij meer woningen bouwen, maar door de contingentering is dit niet goed mogelijk. Ook wil iedere gemeente minstens één bedrijventerrein binnen haar gemeente. Op basis van het streekplan 1994 mag alleen St-Annaparochie bedrijventerreinen op voorraad ontwikkelen, maar voor Stiens zijn aparte afspraken gemaakt. Door al deze (deels dezelfde) wensen is er sprake van versnippering van de lokale investeringen. Dit is een gevolg van het lokaal handelen; keuzes gemaakt door de lokale politiek. Vaak ontbreekt een bredere visie, waarvoor meerdere redenen te noemen zijn. Onder meer kan gesteld worden dat door de nauwe betrokkenheid men graag aan de lokale wensen van de bevolking en ondernemers tegemoet wil komen.

Wanneer er geen duidelijke gezamenlijke keuzes worden gemaakt zal deze werkwijze zich onverminderd doorzetten. Dit betekent dat vooral bij de grotere dorpen enige woningbouw zal worden gepleegd en er her en der bedrijventerreinen worden ontwikkeld. Een verdere versnippering van het landschap zal plaatsvinden. De ontwikkeling van de regio zal achterblijven bij de wensen. Hierbij wordt met name bedoeld op de wens tot verbetering van de landschappelijke kwaliteit en (economische) groei.

3.8. Visie deskundigen

Het onderlinge beeld van de deskundigen over de regio komt in hoofdlijnen met elkaar overeen. Wel is duidelijk merkbaar dat er een verschil bestaat tussen degenen die woonachtig zijn in de regio en diegenen die minder bekend zijn in de regio. Hallema en Strikwerda (FLD) zijn het minst bekend in de regio en zijn het meest negatief over de regio. Degenen die zelf woonachtig zijn in de regio zijn het meest positief. Algemene kenmerken die door de deskundigen worden genoemd zijn; *weidse vergezichten, rust en ruimte, ver weg, schone lucht, op landbouw gericht, binnen invloedssfeer Leeuwarden, forensendorpen, conservatief.*

Afbeelding 8: Weidse vergezichten, hier bij het terpdorp Wânswert.

Het is lastig om uitspraken te doen over de ontwikkeling van de regio, uitgaande van een eigen ontwikkeling van iedere gemeente. Dit blijkt ook uit de interviews met de deskundigen. Veel ontwikkelingen zullen zich ook zonder inmenging van de overheid voordoen, zeker als dit de lokale overheid betreft. Zo zal de schaalvergroting in de landbouwsector zich onverminderd doorzetten en heeft de overheid weinig invloed op de bevolkingsgroei (of afname?). Wel kunnen overheden randvoorwaarden scheppen waardoor het bepaalde ontwikkelingen kan versterken. Zo kan bij een woonscenario het gebied aantrekkelijker gemaakt worden om nieuwe inwoners te trekken. Bij een landbouwsceario kan een duidelijke beleidskeuze gewenst zijn om investeringen door bedrijven uit te lokken. Daarbij zijn de deskundigen het er over eens dat de invloed van de gemeenten groter is als zij zich als één regio weten te presenteren.

Alle deskundigen zijn het er daarom over eens dat samenwerking op ruimtelijk vlak gewenst is en tevens positieve effecten heeft. Een enkeling pleit voor samenvoeging van de gemeenten. De gemeenten ontbreekt het nu vaak aan visie en voldoende deskundigheid om duidelijke keuzes te maken. De gemeenten kijken niet of nauwelijks verder dan hun gemeentegrens en voeren min of meer een concurrentiestrijd. In paragraaf 3.4 is reeds gewezen op de gevolgen van het lokaal handelen, een beeld waar iedere deskundige zich in kan vinden. Door dit lokaal handelen ontstaat een versnipperd landschap; ‘hap snap’ werd door Hallema en Strikwerda genoemd. Iedere gemeente wil een bedrijventerrein en voldoende ruimte voor woningbouw, niet alleen voor eigen inwoners, maar het liefst ook inwoners uit de buurgemeenten. De versnippering wordt door alle deskundigen onderkend, maar sommigen nuanceren de versnippering door te wijzen op de relatief geringe ruimtelijke druk en de relatief geringe schaalgrootte van ruimtelijke plannen.

De deskundigen geven aan dat het zeer wenselijk is een gezamenlijke visie te ontwikkelen en ruimtelijke keuzes op elkaar af te stemmen. Een samenwerking op dit gebied, of een gezamenlijke visie, zou volgens Schroor (Varenius) ‘doublering’ van plannen kunnen voorkomen. Van der Laan (Noordpeil) is van mening dat er per landschapstype samengewerkt zou moeten worden. Een ruimtelijke visie moet niet afhankelijk zijn van gemeentegrenzen, maar van het landschapstype. Zij stelt dat de regio vooral uit moet gaan van de eigen kernkwaliteiten. De vraag is hoe deze behouden kunnen blijven en een meerwaarde kunnen creëren. Door samen te werken of de gemeenten samen te voegen ontstaat meer daadkracht en professionaliteit bij zowel het ambtelijk apparaat als bij het bestuur. Men zou minder snel geneigd zijn de oren te laten hangen naar de plaatselijke bevolking en bedrijven. Hagenaars (NWF) geeft daarbij aan de gemeenten een offensieve strategie moeten voren, aangezien deze nu vooral defensief van aard is (afzetten tegen Leeuwarden). De bestaande kwaliteiten moeten benut en verder uitgebouwd worden. Door samen te werken en een duidelijke strategie uit te zetten bereik je meer, is de overtuiging van Hagenaars. Gedacht kan worden aan het binnenhalen van woningbouwcontingenten.

In dat kader is ook het begrip identiteit van belang, zo geven Strikwerda en Hallema aan. Er bestaat nu geen duidelijk beeld bij regio. Van der Laan noemde de regio vooral anoniem. Het is van belang dat er een duidelijk (positief) beeld wordt geschetst. Het creëren van een duidelijke identiteit sluit aan bij hetgeen in de onderzoeksopdracht is geformuleerd. Hagenaars en Van der Laan geven aan dat de regio zich duidelijk op de kaart moet zetten, zoals dat bijvoorbeeld gebeurt in de A7-zone in het zuiden van de provincie. Daarbij wordt er door veel deskundigen gewezen op de sterke relatie met Leeuwarden. Het is van belang om de relatie met Leeuwarden te versterken, in plaats van zich er tegen af te zetten. Veel inwoners uit de Middelsee-gemeenten werken in de stad en zijn afhankelijk van de voorzieningen. Aangezien in de regio zelf geen duidelijke centrumplaats aanwezig is, fungeert Leeuwarden als zodanig, zo merkt Schroor op. Een aantal deskundigen pleit daarom voor het concentreren van de ruimtelijke ontwikkelingen (met name bedrijvigheid) in Leeuwarden, want bij een sterke centrumstad hebben de Middelsee-gemeenten baat. Alleen Hagenaars pleit voor meer spreiding. Hij pleit voor meer (hoogwaardige) bedrijvigheid en woningen, om zo de leefbaarheid te versterken en aan de vraag van de consument te voldoen.

3.9. Conclusie

Het nulscenario is opgezet om inzichtelijk te maken welke ontwikkelingen zich in de regio zullen voordoen wanneer de gemeenten op dezelfde voet doorgaan. In het inleidend hoofdstuk is aangegeven dat dit van belang is om conclusies en aanbevelingen te doen. Tegelijkertijd is het schetsen van een nulscenario het meest lastig, want veel ontwikkelingen zullen zich ook voordoen zonder inmenging van de overheid, zeker als dit de lokale overheid betreft. Hierbij kan gedacht worden aan de schaalvergroting in de landbouw en de sterk afnemende bevolkingsgroei. De landschapsgenetische analyse heeft vooral ten doel gehad om de kenmerken van de regio naar voren te brengen (het ‘areaal’). Hiermee kunnen in de andere scenario’s de sterke en zwakke punten van de regio naar voren gebracht worden. Weliswaar is er een driedeling in de landschappen aan te brengen (het Bildt, Oostergo en Westergo), maar het gebied is voornamelijk een open kleilandschap. Daarbij springt alleen het Bildt er duidelijk uit, omdat dit land gewonnen is op de Middelsee in de 16^e eeuw en zich vooral kenmerkt door de symmetrische verkaveling en de jonge kruisdorpen. Het aantal voorzieningen in de regio is relatief beperkt. Alleen St-Annaparochie en Stiens hebben een aanzienlijk voorzieningenniveau. De regio is vooral op Leeuwarden gericht. Wat betreft de infrastructuur zal de bereikbaarheid flink verbeteren door de aanleg van de Noordwesttangente en de Haak om Leeuwarden. Specifieke aandacht verdient de daling van de bevolking(sgroei)

en de toenemende vergrijzing. Vooral in Leeuwarderadeel en Menaldumadeel kunnen deze ontwikkelingen ingrijpende gevolgen hebben.

Wat duidelijk naar voren komt in het nulscenario is de versnippering van het landschap veroorzaakt door het lokaal handelen. De gemeenten kijken niet of nauwelijks verder dan hun gemeentegrens. Er heerst daarom een soort concurrentiestrijd. Alle gemeenten willen een bedrijventerrein om ruimte te bieden voor hun eigen bedrijvigheid, maar willen daarbij bij voorkeur ook bedrijven uit andere gemeenten trekken. Ditzelfde geldt voor de woningbouw; De gemeenten willen enerzijds woningen bouwen voor de eigen bevolking, maar anderzijds als het een beetje kan ook voor de bevolking uit de omliggende gemeenten. De genoemde versnippering komt vooral naar voren uit de interviews met de deskundigen; vrijwel alle deskundigen zijn van mening dat hiervan sprake is. Overigens moet hierbij wel opgemerkt worden dat de versnippering enige relativering behoeft, gelet op de relatief geringe ruimtelijke druk en schaalgrootte van ruimtelijke plannen. Desondanks kan geconcludeerd worden dat het zeer wenselijk is een gezamenlijke visie te ontwikkelen en ruimtelijke keuzes op elkaar af te stemmen. Daarbij dient vooral ook aandacht te worden besteed aan de verschillen in het landschap.

Verder komt in het nulscenario de sterke relatie met Leeuwarden naar voren. Het is van belang om de relatie met Leeuwarden te versterken in plaats van zich er tegen af te zetten, zoals nu soms gebeurt. Veel mensen uit de Middelsee-gemeenten werken in de stad en zijn afhankelijk van de voorzieningen. Uit de interviews komt naar voren dat er in de regio geen duidelijke centrumplaats aanwezig is en Leeuwarden als zodanig fungeert. Een aantal deskundigen pleit daarom voor het concentreren van de ruimtelijke ontwikkelingen in Leeuwarden (met name bedrijvigheid). Bij een sterke centrumstad hebben de Middelsee-gemeenten baat.

Een bedreiging bij het ontwikkelen van een gezamenlijke ruimtelijke visie is de bestuurlijke component, elke gemeenteraad heeft zijn eigen bevoegdheid. Het is dan ook een uitdaging voor de regio om zich als een eenheid te presenteren. In dat geval liggen er ook kansen zoals in hoofdstuk 2 is aangegeven; kansen voor de regio. In de interviews met de deskundigen is meerdere malen gewezen op de A7-zone in het zuiden van de provincie (Drachten-Heerenveen-Sneek). Deze regio heeft zich succesvol weten te presenteren en daarbij ook de nodige ontwikkelingsruimte weten te creëren. Hier ligt dus de uitdaging om als een collectief te operen en vooral een identiteit te creëren; de Middelsee-gemeenten zijn nu te anoniem. De bestaande kwaliteiten moeten benut en verder uitgebouwd worden. Daarbij is de genoemde opmerking om een offensieve strategie interessant, aangezien deze nu vooral defensief van aard is (afzetten tegen Leeuwarden). Mogelijk dat voor een andere bestuurlijke opzet kan worden gekozen. In de aanbevelingen wordt hierop nader ingegaan.

Synthese: Nulscenario voor de Middelsee-gemeenten

De vier Middelsee-gemeenten zijn in 2030 opgeheven, maar zijn niet met elkaar samengevoegd. Door het gebrek aan een goede samenwerking is de druk van buitenaf, met name van hogere overheden, te groot geweest om zelfstandig te kunnen blijven. De schaalgrootte van de gemeenten was daarvoor veel te klein. Dit betekent dat de gemeenten Leeuwarderadeel en Menaldumadeel bij Leeuwarden zijn gevoegd, Ferwerderadiel bij Dongeradeel (Dokkum) en het Bildt bij Franekeradeel.

Door de van oudsher goede uitgangspositie van de regio, zoals een vruchtbare grond en de beperkte ruimtelijke druk van andere functies, neemt de landbouw nog steeds een belangrijke positie in. De landbouw in de regio staat evenwel onder druk. Door de schaalvergroting is het aantal bedrijven sterk afgenomen, maar ook het areaal neemt af door concurrentie vanuit bijvoorbeeld Oost-Europa. Vooral het areaal akkerbouw is sterk afgenomen en neemt nog maar een geringe positie in. Het is niet gelukt om de positie van de landbouw in de regio te versterken. Dit komt vooral door het gebrek aan het maken van duidelijke (ruimtelijke) keuzes. Dit betekent dat de potentie van het gebied onvoldoende benut wordt. De regio maakt daarbij onvoldoende gebruik van de aanwezige kenniscentra in Leeuwarden.

De regio heeft zich met name willen ontwikkelen op het gebied van wonen en bedrijven. Maar dit heeft niet geleid tot aantrekkelijke woonmilieus. Ook hier breekt het gebrek aan duidelijke keuzes en onderlinge afstemming de regio op. De gemaakte ruimtelijke keuzes hebben niet geleid tot een meerwaarde voor de regio; het is meer van hetzelfde. Het heeft tevens geleid tot een verdere versnippering van het landschap, alhoewel dit door de relatief geringe ontwikkelingsmogelijkheden beperkt is gebleven. Door de ingezette daling van de bevolkingsomvang in Nederland weinig behoefte aan extra woningen. Het bestaande woningaanbod voldoet echter niet aan de wensen van de bevolking. Door de vergrijzing is een veranderende woningvraag ontstaan. Verder is door het ontbreken van een gezamenlijk ruimtelijk beleid het versterken van de landschappelijke kwaliteit nauwelijks van de grond gekomen. Zo is de doelstelling om de routegebonden recreatieve voorzieningen te versterken mislukt; deze zijn nauwelijks ontwikkeld.

Wel hebben dorpen als Stiens, Dronrijp en Menaldum na samenvoeging met Leeuwarden meer ontwikkelingsruimte gekregen. Nu de dorpen binnen de eigen gemeentegrenzen vallen ziet de stad deze dorpen minder als concurrentie. De schaalgrootte van de stad maakt het daarbij mogelijk een visie te ontwikkelen en dit leidt tot meer ontwikkelingsmogelijkheden.

In het kader van de stijgende zeespiegel en bijkomende gevolgen als verzilting is er al een aantal jaren een discussie gaande over de aanleg van nieuwe kwelders en een nieuwe wateruitlaat in de regio. Door de verschillende belangen en de diverse betrokken besturen is men er nog niet in geslaagd daarin een definitief besluit te nemen.

Al met al is er in 25 jaar relatief weinig veranderd. Geconstateerd wordt dat de regio zich niet heeft weten te versterken, eerder is de regio verder op achterstand gekomen. Het ligt in de periferie van Nederland en heeft daarbij nog steeds een negatief imago, met associaties als 'ver weg' en het 'kale noorden'. De regio is wat betreft werkgelegenheid en voorzieningen sterk afhankelijk van de stad Leeuwarden. De centrumpositie van de stad in de provincie staat echter onder druk, temeer het de stadsregio Leeuwarden niet lukt om zich duidelijk te profileren en een duidelijk ruimtelijk beleid te voeren. Dit in tegenstelling tot de A7-zone in het zuiden van de provincie. Deze regio zet zich al jaren duidelijk op de kaart, wat heeft geleid tot de nodige ruimtelijke ontwikkelingen. Bij de ter discussie staande positie van Leeuwarden heeft uiteindelijk de hele regio nadeel. Er is daardoor een tweedeling ontstaan in de provincie; een bloeiende zuidelijke helft en een kwakkelende noordelijke helft. De regio rondom Leeuwarden zal daarom duidelijke keuzes moeten maken om zich van deze positie te ontdoen; dat zal nog een hele klus worden.

4. Landelijk wonen; een woonscenario

4.1. Inleiding

Het is helder dat de regio van de Middelsee-gemeenten één van de meest perifeer gelegen gebieden in Nederland is; aan de rand van Nederland in het noorden van Fryslân en boven de stad Leeuwarden. Het is een dunbevolkt gebied zonder echt grote kernen. De perifere ligging kan als een bedreiging worden gezien en zal zeker zijn beperkingen hebben op de (economische) groei. Er moet dan ook niet verondersteld worden dat het gebied in beginsel veel potentie heeft om fors te groeien, in de breedste zin van het woord. Wel kunnen de kansen van het gebied zo goed mogelijk benut worden. Een woonscenario hoort daarbij tot de mogelijkheden. De rust en ruimte biedt een kans voor het wonen, waarbij kwaliteit voorop staat. Het ontwikkelen van grootschalige woonwijken wordt hier derhalve niet onder verstaan. Mogelijk dat woonvormen ontwikkeld kunnen worden die een alternatief bieden voor de meer urbane gebieden in Nederland. Dit kan Leeuwarden zijn, maar wellicht ook de Randstad. Gelet hierop wordt in dit scenario de mogelijkheden voor het landelijk wonen onderzocht. In de verkenningen wordt ingegaan op de vraag en effecten van het landelijk wonen. Vervolgens wordt een beeld geschetst van de kansen en bedreigingen voor het woonscenario. Na de inbreng van de meningen van de deskundigen wordt het woonscenario gepresenteerd.

4.2. Begripsbepaling

In de Nota Wonen van het Ministerie van VROM (2000) worden vijf woonmilieus onderscheiden. Eén daarvan is het landelijk-dorps wonen. Hierbij wordt uitgegaan van 12 woningen per ha. en 8 arbeidsplaatsen per ha. Bij 25.000 inwoners wordt pas van een stad gesproken. Onder het landelijk-dorps wonen worden verstaan villawijken, dorpsuitbreidingen, buurtschappen, landgoederen en het vrij wonen in het landschap. Met dit woonmilieu wordt gepleit voor een honorering van individuele woonwensen en accommodatie van individuele leefstijlen. Het begrip moet wel in de juiste kaders worden gezien. Het woonmilieu lijkt met name gecreëerd te zijn voor de drukke Randstad waardoor het woonmilieu op een groter schaalniveau wordt benaderd dan voor de Middelsee-gemeenten gewenst is.

Een andere benadering is die van Van Dam et al. (2003). Zij definiëren het begrip landelijk wonen als een overkoepelend begrip van groen wonen (wonen in groene, ruime rustige woonmilieus), buiten wonen (wonen buiten de bebouwde kom) en dorps wonen (wonen in kleine, overzichtelijke woongemeenschappen). Dit betekent dat in tegenstelling tot de Nota Wonen expliciet wordt verwezen naar een locatie buiten de stad. De begripsbepaling van Van Dam et al. is voor dit onderzoek voldoende toereikend en daarom het beste toepasbaar. Onder het begrip landelijk wonen wordt daarom de definitie van Van Dam et al. begrepen.

4.3. Vraag naar landelijk wonen

Van Dam et al. (2003) gaan nader in op de vraag naar het landelijk wonen. Het blijkt dat de expliciete vraag naar landelijk wonen door (slechts) 20% van de verhuisgeneigde stedelingen wordt geuit. Men is met name op zoek naar een rustige, veilige, groene en overzichtelijke woonomgeving, in of op korte afstand van de stad. Dit blijkt ook uit een onderzoek van Heins (2002). Zij geeft aan dat er sprake is van een *rurale idylle*; de beleving van het landelijk gebied wordt zelden geassocieerd met productieruimte voor de landbouw. Het beeld van het platteland wordt derhalve geromantiseerd. Woonmilieukenmerken als sociale veiligheid, rust, verkeersveiligheid en de aanwezigheid van groen zijn met name van belang. Men is op zoek naar gezelligheid, een prettige leefomgeving en naar de mentaliteit van het platteland. Het idyllische beeld werkt door in de vraag naar het landelijk wonen; men heeft een idyllisch beeld van het platteland voor ogen en hieruit ontstaat de wens naar het landelijk wonen.

Er is dus een relatief klein deel, maar wel een significant deel volgens Van Dam et al. (2003), dat daadwerkelijk de stap wil zetten van de stad of suburb naar het platteland. In absolute aantallen is er een landelijk tekort van zo'n 60.000 tot 130.000 woningen. Keers et al. (2004) becijferen het tekort op zo'n 72.000 woningen, ca. 6 % van de woningvoorraad.

Van Dam et al. (2003) verwachten dat de vraag naar landelijk wonen in de toekomst verder zal toenemen. Dit komt door de toenemende flexibiliteit van de mensen, veroorzaakt door de toenemende welvaart en automobilititeit. De keuzeruimte is daardoor toegenomen en zal ook blijven toenemen. Van Dam et al. concluderen dat de meeste maatschappelijke ontwikkelingen een positief effect hebben op de vraag naar landelijk wonen. Er zijn maar een paar ontwikkelingen die geen effect hebben en slechts een enkele ontwikkeling drukt de vraag, zoals de emancipatie en de stijgende mobiliteitskosten. De conclusie is dat de vraag naar landelijk wonen zal toenemen, zowel in de nabijheid van de stad als op grotere afstand van de stad. Dit betreft niet alleen de vraag naar dorps woonmilieus, maar ook de vraag naar wonen in het buitengebied. De druk zal het grootst zijn in aantrekkelijke plattlandsgebieden nabij de stedelijke centra, maar ook de vraag in gebieden op grotere afstand zal toenemen. Uit het onderzoek van Keers et al. (2004) blijkt dat de vraag het grootst zal zijn in het westen en oosten van het land en relatief minder in het noorden. Uit dit onderzoek blijkt tevens dat de vraag naar vrijstaande woningen in het buitengebied en in de dorpen het grootst is in het noorden. Er is minder vraag naar pseudo platteland (dorps woonmilieu in een stad), maar hieraan is niettemin wel een behoorlijk tekort in het noorden. Daarom kan geconcludeerd worden dat de toenemende vraag zeker kansen biedt voor de Middelsee-gemeenten.

4.4. Effecten van landelijk wonen

In de discussie rondom het landelijk wonen komen vaak de negatieve kanten naar voren, aldus Van Dam et al. (2003). Het gaat dan met name om de landschappelijke en mobiliteitseffecten. Er zijn evenwel veel positieve kanten aan het landelijk wonen:

- *sociaal-culturele en demografische effecten*
De sociaal-culturele verschillen tussen stad en platteland en tussen stedelingen en plattlandsbewoners worden teruggebracht. De vestiging van nieuwkomers heeft positieve effecten op de leefbaarheid en levendigheid van de dorpen.
- *economische effecten*
Meer woningen betekent een positieve bijdrage aan de lokale economie. Uit onderzoek van het Landbouw Economisch Instituut (Buckers, 1999) blijkt dat drie nieuwe woningen één extra arbeidsplaats opleveren. Het zijn vooral de huishoudbestedingen die een belangrijke impuls betekenen voor de werkgelegenheid en de verbreding van de lokale en regionale economie. Gelet hierop kan de opvallende conclusie getrokken worden dat het wonen als een belangrijke nieuwe economische drager voor het platteland kan worden gezien.
- *Woningmarkteffecten*
Met het bouwen van meer woningen zullen de spanningen op de woningmarkt verminderen. De doorstroming verbetert en mogelijk zullen de huizenprijzen dalen.
- *Mobiliteitseffecten*
De mobiliteitseffecten worden vaak als negatief beoordeeld. De effecten blijken echter gering, zo niet neutraal te zijn. Het krijgt in de discussie rondom landelijk wonen onterecht een te grote rol toebedeeld.
- *landschappelijke effecten*
Met dit aspect dient met een grote zorgvuldigheid te worden omgegaan. Om de potentieel negatieve effecten tegen te gaan dient het aantal woningen geleidelijk te

groeien. Daarnaast dient aandacht te worden geschonken aan het ontwerp, op basis van lokaal toegesneden eisen. De angst dat het landschap zal dichtslibben en de kwaliteiten van het platteland verloren zullen gaan zijn volgens Van Dam et al. ongegrond.

Een wellicht opvallende, maar vooral belangrijke conclusie is dat het landelijk wonen zeer positieve economische effecten heeft. De vergroting van het woonaanbod op het platteland draagt in positieve zin bij aan de lokale en regionale economie en kan mogelijk als een nieuwe economische drager van het platteland worden gezien. Uit het onderzoek van Buckers (1999) blijkt dat het stimuleren van woningbouw in het landelijk gebied behoorlijke economische effecten heeft. Zij geeft aan dat bij het ontwikkelen van woningbouwlocaties vooral rekening moet worden gehouden met de woningvraag van huishoudens en de aantrekkelijkheid van de woonomgeving. Het landelijk wonen zou als een goede nieuwe economische drager kunnen worden gezien, aldus Buckers.

Ook in het advies van de VROM-raad (2004) wordt gepleit voor meer ruimte voor het ‘buiten bouwen’, het bouwen in het buitengebied. Dit is eeuwenlang gebeurd en moet onder voorwaarden nog steeds kunnen, zeker gelet op de vraag naar het buiten bouwen en de economische en sociale impuls die dit oplevert. Er is een onterechte angst voor verstedelijking in het buitengebied. De raad concludeert dat er, gelet op het verschillende aantal landschapstypen, geen eenduidig beleid in Nederland te voeren is. Het is aan de regio of provincie om een juiste invulling te geven. Vooral van belang is de aandacht voor de landschappelijke kwaliteit. Er zullen daarom de nodige inspanningen verricht moeten worden om de landschappelijke en architectonische kwaliteit te waarborgen.

Het benutten van de landschappelijke kwaliteiten waarbij rekening wordt gehouden met historische structuren komt ook duidelijk naar voren in een recent gepresenteerd rapport over de Nieuwe kijk op oude dorpen (Karstkarel et al., 2005). Er wordt onvoldoende rekening gehouden met de historische kenmerken van een dorp waardoor de recente uitbreidingen als een niet dorpseigen element zijn toegevoegd. De onderzoekers pleiten voor een gebiedsgerichte opgave; beoordeel lokale ontwikkelingen altijd in een breder en groter verband om de kwaliteit te behouden en versterken. Dit hoeft niet te leiden tot duurdere plannen; het is een kwestie van ordenen.

Voorgaande bevindingen en aanbevelingen bieden kansen voor de Middelsee-gemeenten, zeker als gezorgd wordt voor een aantrekkelijke woonomgeving. Grootste bedreiging zien Van Dam et al. (2003) niettemin in het restrictieve overheidsbeleid, wat altijd zeer terughoudend is omgegaan met wonen buiten de steden. Het beleid is nog steeds gericht op een geconcentreerde stedelijke ontwikkeling. Ook Buckers (1999) concludeert dat het succes van het landelijk wonen mede afhangt van het overheidsbeleid, maar ook van het woningaanbod, de kwaliteit van de woonomgeving en toekomstige maatschappelijke ontwikkelingen. De verdere uitwerking voor de Middelsee-gemeenten krijgt in dit hoofdstuk nog nader gestalte.

4.5. Kansen en bedreigingen

4.5.1. Inleiding

Uit de vorige paragraaf blijkt dat er een aanzienlijke vraag is naar het landelijk wonen, in de breedste zin. De vraag uit zich onder meer in het wonen in dorpen als het wonen in het buitengebied. Ook is gebleken dat de effecten van het landelijk wonen overwegend positief zijn. Aandacht moet geschonken worden aan de landschappelijke kwaliteit. Dit biedt een

goede basis om een woonscenario voor de Middelsee-gemeenten uit te werken. Onderkend moet worden dat uit het onderzoek is gebleken dat de vraag naar landelijke woonmilieus het grootst is in stedelijke gebieden. In de meer perifere gebieden is de vraag beperkter, maar wel aanwezig. Dit betekent dat bij een scenario voor landelijk wonen in beginsel ruimte is voor een relatief beperkte groei.

In dat kader brengt de SWOT-analyse uit het Toeristisch Recreatief Ontwikkelingsplan van de gemeente Ferwerderadiel (Bosma en Van der Wiel, 2004) een aantal sterke en zwakke punten aan het voetlicht die voor een groot deel generaliseerbaar zijn voor de Middelsee-gemeenten. In onderstaande tabel zijn de belangrijkste sterke en zwakke punten naar voren gebracht.

Sterk	Zwak
+ rust, ruimte, stilte en natuur	- kaal, winderig en koud imago
+ aantrekkelijk landschap, vergezichten	- regio heeft geen toeristische uitstraling
+ zuivere lucht	- ligging
+ historische kernen	- gebrek aan voorzieningen
+ terpen en kerken	- eenzijdige recreatieve mogelijkheden
+ archeologie en cultuurhistorie	- vooral geschikt voor selecte doelgroepen
+ dokkumer ee	- weinig dynamiek
+ link met elfstedentocht	- (te) weinig bevaarbaar water om belangrijke rol te spelen in vaartoerisme.

Tabel 4: Sterke en zwakke punten

bron: Bosma en Van der Wiel (2004).

Voor de aantrekkelijkheid van een gebied als woonregio is met name de beleving van belang, de toeristische uitgangspunten kunnen daarbij goed gehanteerd worden. Het is daarom van belang te beseffen dat het gebied duidelijk sterke punten heeft, maar aan de andere zijde ook een flink aantal zwakke punten kent. Gesteld kan worden dat de Middelsee-gemeenten niet tot de meest aantrekkelijk gevonden gebieden van Nederland behoort. Dan moet meer gedacht worden aan de bosrijke gebieden in Drenthe en Overijssel of de waterrijke gebieden in Zuid Friesland en Noord Overijssel, zoals ook naar voren gekomen in het onderzoek van Keers et al. (2004).

4.5.2. Kansen

In dit onderzoek is duidelijk onderbouwd dat er een **aanzienlijke en toenemende vraag is naar het landelijk wonen**, zoals gedefinieerd in paragraaf 4.2. Dit zijn dus zowel het wonen in een semi-dorps woonmilieu nabij bij de stad (Leeuwarden), als wel het wonen in het open buitengebied. Voor dorps wonen dicht bij de stad kunnen plaatsen als Stiens en Dronrijp goed fungeren, terwijl voor dorps wonen op grotere afstand meerdere plaatsen in aanmerking komen. Voor het wonen in het buitengebied zijn in beginsel voldoende mogelijkheden. Wellicht dat ook het wonen nabij het Waddengebied kan worden overwogen. Dit zou als apart woonmilieu in de markt gezet kunnen worden, om zich zo te kunnen onderscheiden van andere regio's in Nederland.

Alhoewel niet specifiek onderzocht bestaat het vermoeden dat Friezen **minder geneigd zijn te wonen in de stad**. Fryslân is van oudsher een rurale agrarische provincie en is aanzienlijk minder verstedelijkt dan het westen van Nederland. Met name in de landelijke gebieden bestaat het vermoeden van een bepaalde mate van aversie tegen de stad (Leeuwarden). Vanuit de eigen bevolking is een aanzienlijke behoefte om in de meer dorpse woonmilieus te wonen. Juist dit potentieel kan gebruikt worden bij de ontwikkeling van de Middelsee-gemeenten als woonregio.

Bij de ontwikkeling van een woonscenario zullen de aantrekkelijke aspecten van de regio ten volle benut moeten worden. Uit diverse onderzoeken is gebleken dat bij de keuze voor een locatie om te wonen vooral de woonomgeving en daarbij behorende beleving een belangrijke rol spelen. Hiermee wordt gedoeld op de rurale idylle, zie paragraaf 4.3. Het moet dus aantrekkelijk zijn om ergens te gaan wonen. Bij de ontwikkeling van het scenario dient daarom specifiek aandacht te worden besteed aan de **toeristisch recreatieve mogelijkheden**. In het gebied zelf kan gedacht worden aan de kleinschalige recreatiemogelijkheden, zoals de aanwezigheid van wandelroutes, vaarroutes (bijvoorbeeld elfstedenvaarroute), paardrijdroutes en recreatieve ontwikkelingen in relatie tot de pittoreske terpdorpen. De nabijheid van de Waddenzee, Waddeneilanden en Leeuwarden biedt eveneens potentie.

Afbeelding 9: Rust en Ruimte; terpdorp Hegebeintum.

Aangesloten kan worden bij bepaalde beleidsinitiatieven; boeiend is het Toeristisch Recreatief Ontwikkelingsplan van Ferwerderadiel (Boma en Van der Wiel, 2004). Een ander belangrijk document is het Landschapsontwikkelingsplan van de Stadsregio Leeuwarden (Foekema et al. 2005). Verder is het voorontwerp-streekplan Fryslân 2006 interessant, want hierin is St-Annaparochie een recreatieve ontwikkelingsfunctie toegekend. Op basis van de genoemde documenten kunnen de volgende initiatieven genoemd worden:

- *Recreatieve routenetwerken*

Het realiseren van routes die op elkaar aansluiten (netwerken) in combinatie met groene en blauwe structuren versterken de aantrekkelijkheid van het gebied. Het begrip landschapsbeleving speelt een belangrijke rol. Hierbij kan gedacht worden aan fiets- en skeelerroutes en routes voor de recreatietoervaart. Voor de fiets- en skeelerroutes is reeds een knooppuntenplan in uitvoering, welke verder uitgebouwd kan worden. Hoewel het gebied niet tot de waterrijke gebieden behoort, zijn er wel de nodige vaarten in het gebied. Belangrijk zijn het Van Harinxmakanaal en de Dokkumer Ee. Ook de elfstedenvaarroute loopt dwars door het gebied (onder meer Bartlehiem), maar deze is niet overal bevaarbaar. Er zijn plannen om deze bevaarbaar te maken. De diverse overheden hebben hier inmiddels geld voor beschikbaar gesteld en het project zal de komende jaren worden uitgevoerd. Dit zorgt ervoor dat diverse plaatsen weer via het water toegankelijk worden. Het verder ontwikkelen van vaarroutes, bijvoorbeeld kanoroutes e.d., kan de aantrekkelijkheid vergroten.

- *Herstellen oude paden*

Het is aantrekkelijk om oude routes in het landschap te herstellen, bijvoorbeeld kerkepaden en jaagpaden. Deze zijn veelal door de ruilverkaveling verdwenen. Het herstellen van oude paden is met name interessant voor wandelroutes, maar bijvoorbeeld ook voor ruiterspaden of fietspaden. Op basis hiervan zijn thematische routes mogelijk, bijvoorbeeld langs de terpen of het bedijkingenlandschap. Uit onderzoek van Foekema et al. (2005) is gebleken dat dergelijke routes vaak met weinig middelen gerealiseerd kunnen worden. Met het herstellen van oude elementen kan de landschappelijke kwaliteit versterkt worden, zoals nadrukkelijk in paragraaf 4.4. is bepleit door Karstkarel et al. (2005). In de provincie zijn diverse initiatieven hiertoe, zoals blijkt uit een artikel van Boersma (2005). Het wandeloverleg Friesland en de stichting het Nederlands cultuurlandschap zet zich in voor het behoud en herstel van oude paden. Met het aanleggen van de paden moet het landschap daarbij hun schoonheid terug krijgen door de aanleg van andere landschapselementen, zoals houtwallen, heggen, bloemrijke akkerranden en sloten. In ruil voor een financiële vergoeding zouden boeren hiertoe aangezet kunnen worden. Overigens kunnen ook nieuwe routes interessant zijn. Schroor (1999) heeft in opdracht van de stadsregio Leeuwarden in zijn rapport *De verborgen stad* al meerdere mogelijke wandelroutes in beeld gebracht. Dit biedt een basis om routes verder uit te werken.

*Afbeelding 10:
Dokumer Ee bij Burdaard,
Mogelijkheden versterken
recreatieve route.*

- *Ontwikkeling dag- en verblijfsrecreatie*

Hierbij kan gedacht worden aan het stimuleren van logiesfuncties, bijvoorbeeld in voormalige boerderijen, de ontwikkeling van functies in relatie tot de watersport (bijvoorbeeld kanoverhuur, maar ook verblijfsfuncties), ontwikkelingen van initiatieven in relatie tot natuurbeleving, bijvoorbeeld bij het Wad.

Naast de ontwikkeling van recreatieve voorzieningen dienen ook andere voorzieningen gerealiseerd te worden om het gebied aantrekkelijk te maken als woonregio. Hiermee wordt bedoeld op de voor de (dagelijkse) levensbehoefte noodzakelijke **voorzieningen**. Deze moeten binnen handbereik en voldoende aanwezig zijn. Denk hierbij aan voldoende winkels en zorgvoorzieningen. Deels kan en zal gebruik gemaakt moeten worden van aanwezige voorzieningen in Stiens, St-Annaparochie, Leeuwarden en Dokkum.

Een kans die zeker benoemd dient te worden is de **geboden beleidsruimte** voor bijzondere woonfuncties, bijvoorbeeld kloosters, states en stinzen. Vooral in de 17^e eeuw heeft de Friese adel, als groot grondbezitters, veel oude stinzen (soort kastelen) omgebouwd tot mooie

landhuizen met fraaie gevels en tuinen. Rondom Leeuwarden waren zo'n 100 states en stinzen aanwezig, maar die zijn in de afgelopen eeuwen door onder meer verarming voor een groot deel verloren gegaan. Nog bestaande zijn Dekemastate bij Jelsum, Martenastate bij Cornjum en het Poptaslot bij Marssum. Restanten zijn nog te vinden bij Dronrijp en Beetgum. Hieruit blijkt de centrale economische positie van Leeuwarden en zijn belangrijke rol als een van de centra van maatschappelijk leven, maar veel meer als het hart van het politieke leven in Fryslân, aldus Schroor (1999).

In de Regiovisie Leeuwarden-Westergozone (BVR adviseurs, 2004) is het concept stinzen en kloosters ontwikkeld als bijzondere woonvormen die een aantrekkelijk nieuwe woonvorm kunnen betekenen, dit geënt op de oude kloosters en stinzen die Fryslân heeft gekend. Bij kloosters wordt gedacht aan kleinschalige (appartementen)complexen, waarbij menging met andere functies goed mogelijk is. Gedacht kan worden aan relaties met natuur, recreatie, landschap, voorzieningen, en landbouw. Stinzen zijn solitaire woningen voor bijvoorbeeld de top van het bedrijfsleven, waarbij locaties dicht bij Leeuwarden in beeld komen. Ook de provincie Fryslân wil met nieuwe streekplan (Provincie Fryslân, 2005/1) dergelijke initiatieven stimuleren, in de vorm van landgoederen. Hierbij gaat de provincie uit van percelen van minimaal 10 hectare met maximaal 3 woningen. Voorwaarde is dat 90% van het gebied openbaar toegankelijk is, dit in verband met de landschapsbeleving.

*Afbeelding 11:
Landgoed Martenastate
bij Cornjum.*

4.5.2. Bedreigingen

Een belangrijke bedreiging kan de **beperkte beleidsruimte** genoemd worden. Het landelijk beleid richt zich al geruime tijd op bundeling en concentratie, waarbij de groei hoofdzakelijk in de stedelijke gebieden plaatsvindt. Met name het buitengebied is heilig. De provincie heeft zich in principe te conformeren aan het rijksbeleid, maar heeft daarin ook een bepaalde mate van vrijheid. Dit komt met name voort uit de Nota Ruimte (Ministerie van VROM, 2004), waarin het nadrukkelijk de bedoeling is geweest om lagere overheden meer beleidsvrijheid te geven (zie ook paragraaf 2.4.; 'kansen voor de regio') Het is echter duidelijk dat de provincie in het nieuwe streekplan kiest voor bundeling in de stedelijke gebieden. Het zijn vooral de steden die groeien en de directe plaatsen daar omheen. Daartoe werkt de provincie met bundelingsgebieden en contingenten (toewijzen woningen aan gemeenten). Buiten de stedelijke gebieden zijn de bouwmogelijkheden beperkt, deze is vooral bedoeld voor de opvang van de eigen bevolking. Wanneer gekozen wordt voor een woonscenario zijn er meer

woningen nodig dan alleen voor de eigen bevolkingsgroei. Het strikt hanteren van de contingenten werkt daarbij belemmerend.

De regio zal zich bij een woonscenario duidelijk moeten presenteren en een zodanig beleid voeren dat met name het wonen voorop staat. Er moeten mensen getrokken worden die in de regio willen wonen. De regio zal daar echter niet uniek in zijn. Er zijn veel regio's in Nederland die zich als woonregio op de kaart zetten, ofwel er is sprake van **concurrentie**. Daarbij kan de regio minder uitgesproken bogen op zijn aantrekkelijke karakter dan andere gebieden. Enerzijds komt dit door de perifere ligging, anderzijds door het open landschap wat over het algemeen minder aantrekkelijk wordt bevonden.

Een bedreiging van een andere orde is de **afname van de bevolkingsgroei**, zoals reeds in hoofdstuk 3 genoemd. Nederland is met name vanaf de 20^e eeuw alleen maar gegroeid. Beleidsmakers op het gebied van ruimtelijke ordening zijn in principe alleen gewend om te anticiperen op een groei. De bevolkingsgroei werd enerzijds veroorzaakt door een hoog geboortecijfer en anderzijds door een hoge migratie. Dit resulteerde in een forse toename van de woningbouw. Daarnaast werd de toename van de woningbouw vooral de laatste decennia veroorzaakt door de afname van de gemiddelde woningbezetting. Momenteel is de bevolkingsgroei erg laag en de verwachting is dat die komende jaren tot stilstand komt en de bevolking daarna zelfs af zal nemen (CBS, 2004). De bouw van woningen is voornamelijk met name noodzakelijk door de afname van de gemiddelde woningbezetting, maar ook daar is de grootste daling voorbij. Daarnaast is woningbouw noodzakelijk ter vervanging van oude inferieure bebouwing. In bepaalde (doem)scenario's wordt evenwel verwacht dat de woningbouwgroei de komende jaren fors zal afnemen en er op geen gegeven moment extra woningen niet meer noodzakelijk zijn (alleen vervanging). Kortom; zijn er wel voldoende mensen om in de huizen te wonen? Wellicht moet geconstateerd worden dat we aan de bestaande woningvoorraad met een lichte plus voor de komende jaren al ruim voldoende hebben.

Bij de kansen is reeds aangegeven dat er een grote vraag is naar het landelijk wonen, maar de consument hecht ook veel waarde aan de aanwezigheid van voorzieningen. Zeker met een toenemende vergrijzing en welvaart worden hieraan hoge eisen gesteld. Het **voorzieningsniveau** in de regio is evenwel **beperkt**. In plaatsen als Stiens en St-Annaparochie zijn nog de nodige voorzieningen, maar in veel andere dorpen zijn de voorzieningen gering. Men is vooral aangewezen op de voorzieningen in de stad Leeuwarden. Het gebrek aan voorzieningen kan de ontwikkeling van een woonscenario hinderen.

Tenslotte dient de aanwezigheid van de **militaire vliegbasis** bij Leeuwarden benoemd te worden. Dit betekent dat er in een bepaalde zone nabij Leeuwarden niet gebouwd kan worden. Zo zitten de dorpen Jelsum, Cornjum, Marssum en Engelum op slot. Juist deze gebieden dicht bij de stad kunnen aantrekkelijk zijn als woongebied voor bepaalde woonmilieus. Ook zorgt de vliegbasis voor geluidshinder.

4.6. Visie deskundigen

Uit de interviews met de deskundigen komt een divers beeld naar voren over de kansen voor een woonscenario. De meningen over de kansen van een woonscenario zijn verdeeld. Daarbij is ook van belang in welke mate ingezet wordt op het wonen; in hoeverre bewoners van buiten de regio aangetrokken moeten worden.

Sommige deskundigen zijn negatief over de kansen voor een woonscenario. Daarvoor worden meerdere redenen aangegeven. Enkele malen genoemd is de dominantie van de landbouwsector. Hylkema (LC) geeft aan dat de regio door alle ruilverkavelingen een weinig toegankelijk gebied is geworden; oude routes en cultuurhistorische elementen zijn verdwenen. De beleving van het landschap is daardoor beperkt. Ook anderen geven aan dat door de landbouw het vanuit toeristisch-recreatief oogpunt een weinig aantrekkelijk gebied is. Het open landschap is nou eenmaal niet het meest in trek, zo geeft onder meer Hagnaars (NWF) aan. Een ander nadeel is de perifere ligging en de bereikbaarheid van de regio. De regio is voor veel mensen ‘ver weg’. Schroor (Varenius) heeft het over de mental maps; vooral in de beleving ligt de regio ver weg, dit geldt met name voor de gemeente Ferwerderadiel. Ook de beeldvorming is vaak negatief; kaal, winderig, het ‘koude noorden’ noemt Strikwerda (FLD). Jensma (AVM) heeft het tenslotte over de ‘doodse’ dorpen. Hij doelt hierbij met name op het gebrek aan voorzieningen en het grote aantal forensen in de dorpen.

Om een woonscenario te doen slagen is een aantal mogelijkheden denkbaar. Zo geeft Hylkema aan dat de regio met name aantrekkelijk is voor de eigen bevolking. Ook Schroor geeft aan dat de regio uit moet gaan van een autonome groei, temeer de bevolkingsgroei afneemt en we in de toekomst wel eens van een krimpscenario uit zouden moten gaan. Anderen denken dat door middel van meer drastische ingrepen de regio aantrekkelijker kan worden. Hagnaars heeft daarbij de meest verregaande ideeën, maar ook Zwart (Plattelânsprojekten) en Hallema en Strikwerda (FLD) hebben vrij ingrijpende ideeën. Vrijwel alle deskundigen zijn het er over eens dat het gebied aantrekkelijker gemaakt kan worden door het herstellen van oude routes, bijvoorbeeld kerkepaden, of de aanleg van nieuwe routes. Zwart wijst op de routegebonden netwerken; routes dragen bij aan de landschapsbeleving en de aantrekkelijkheid als woonregio. Van der Laan (Noordpeil) wijst op het versterken van de groene routes tussen bijvoorbeeld Leeuwarden en Stiens. Verder dient de bereikbaarheid te worden verbeterd omdat deze nu onvoldoende is. De aanleg van de Haak ten zuidwesten van Leeuwarden en aansluitend de Noordwesttangent ten noordwesten van de stad zijn derhalve goede ontwikkelingen. Daarbij is het vooral ook van belang wat aan de beeldvorming te doen. Mede daarom zijn veel deskundigen van mening dat de regio aan een gezamenlijke promotie moet werken om zich te kunnen profileren als woonregio.

Bij de ontwikkeling van een woonscenario moet rekening gehouden worden met verschillende potenties binnen de regio. Door een aantal deskundigen is gewezen op het verschil tussen enerzijds de regio in de periferie van de stad, grofweg de gemeenten Leeuwarderadeel en Menaldumadeel, en anderzijds de regio nabij de Waddenzee, waarbij het met name gaat om de gemeenten het Bildt en Ferwerderadiel. De plaatsen nabij Leeuwarden hebben vooral potentie als forensenkernen. De regio nabij de Waddenzee biedt weer andere kansen. Dit gebied kenmerkt zich vooral door de openheid van het landschap. Schroor geeft aan dat het nog één van de weinige gebieden in Nederland is waar de openheid zo duidelijk aanwezig is. Een aantal deskundigen geven aan dat voor een dergelijk woonmilieu zeker een markt is, zij het niet in hele grote aantallen.

Door veel deskundigen is het betrekken van het Waddengebied bij de regio genoemd. De grens tussen het land en de Waddenregio is nu erg hard. De beleving van het Wad is daardoor minimaal, terwijl dit juist een erg mooi gebied is en veel potentie biedt. Even afgezien van de beschermende regelgeving die bepaalde ideeën wellicht bemoeilijkt, zou de grens minder hard gemaakt moeten worden; een meer geleidelijke overgang. Zo bepleiten Kingma en Galema (LTO) voor de aanleg van meer kwelders, ook in het kader van waterberging. Onder meer Hallema en Strikwerda, Hagnaars, Zwart en Van der Laan zien mogelijkheden voor een

nieuw woonmilieu nabij de dijk met water, natuur, recreatie en wonen. De één ziet dit wat drastischer dan de andere. Hallema en Strikwerda denken aan een soort Lauwersmeergebied, Hagenaars heeft vooral een recreatieplas voor ogen en maakt een vergelijking met De Blauwe Stad in Oost-Groningen. Hagenaars ziet overigens ook potentie in de aanleg van een bos, zij het in beperkte mate, omdat plekken op de grens van bos en het open landschap de meest populaire plekken zijn om te wonen. Van der Laan en Zwart zien de ontwikkeling minder grootschalig, Van der Laan wijst het gebied tussen de huidige zeedijk en de Oude Bildtdijk aan. Zij ziet wel kansen voor een geheel nieuw woonmilieu; ‘recreëren in brakke sferen’.

Afbeelding 12: Het Waddengebied, nu een harde grens tussen het wad en land, foto genomen vanaf Zwarte Haan bij Sint Jacobiparochie.

Zwart maakt ten aanzien van een woonscenario een driedeling in het landschap. Dit betreft de regio in de periferie van de stad, de regio nabij de Waddenzee en een mogelijke ontwikkeling rondom de elfstedenvaarroute, welke bevaarbaar wordt gemaakt. Dit laatste zorgt ervoor dat veel dorpen weer via het water ontsloten worden, wat met name kansen biedt voor de dorpen in het Bildt. Schroor wijst verder nog op de rijke historie van de regio, als het gaat om stinzen en states. Met het idee van states en stinzen zou wat gedaan kunnen worden. Interessant kan daarom de ontwikkeling van een landgoed zijn, zoals voorgesteld in het nieuwe streekplan.

4.7. Conclusie

Uit de mogelijkheden voor een woonscenario komt een wisselend beeld naar voren. Enerzijds worden er mogelijkheden gezien, maar anderzijds zijn er specifiek ten aanzien van deze regio ook de nodige haken en ogen. Uit het materiaal komt naar voren dat er een behoorlijke vraag is naar het landelijk wonen, maar deze vraag is het grootst in de nabijheid van stedelijke gebieden, zoals de Randstad. Tevens wordt er gewezen op de ‘rurale idylle’; de beleving van het landelijk gebied wordt vooral geassocieerd met de rust en ruimte en zelden met de landbouw. Daarbij wordt er veel waarde gehecht aan de aanwezigheid van voorzieningen.

De Middelsee-gemeenten liggen in een van de meest perifere gebieden van Nederland met weinig stedelijke druk. Daarbij wordt de regio niet als een zeer aantrekkelijke regio ervaren, zo blijkt uit de interviews met de deskundigen. Dit komt onder meer door de dominante positie van de landbouw, waardoor het gebied weinig toegankelijk is. Daarbij zijn de meest aantrekkelijke regio’s in Nederland vooral de bos- en waterrijke gebieden; de Middelsee-

gemeenten blinken vooral uit door de open groene ruimtes met weidse vergezichten. Verder is de regio voor voorzieningen met name op Leeuwarden aangewezen. De vraag is dan ook in hoeverre een woonscenario in de Middelsee-gemeenten kans van slagen heeft.

Uit het onderzoek blijkt dat ondanks de perifere ligging ook hier vraag is naar het landelijk wonen. Daarbij kan worden geconcludeerd dat landelijk wonen allerlei positieve effecten heeft, waaronder ook economische. Dit pleit voor meer ruimte voor het landelijk wonen. Uit het onderzoek (materiaal, areaal en verhaal) blijkt dat vooral wat aan de aantrekkelijkheid van de regio moet worden gedaan, waarbij ingezet wordt op de landschappelijke kwaliteit. De regio kan de aantrekkelijkheid vergroten door in te zetten op routegebonden recreatie. Hierbij is vooral het herstellen van oude routes interessant, zoals voormalige kerkepaden. Ook andere recreatieve functies versterken de aantrekkelijkheid van de regio.

Verder is het van belang dat de regio werkt aan de beeldvorming. De regio wordt van buitenaf vooral geassocieerd met *ver weg, slecht bereikbaar, kaal, anoniem etc.* Daartoe is het noodzakelijk om de handen in één te slaan en een positief beeld over de regio te schetsen. Er zitten voldoende sterke punten in de regio om deze als aantrekkelijke woonregio in de markt te zetten. Door een aantal deskundigen wordt opgemerkt dat ook voor een open kleigebied als deze een markt is; het inzetten op de rust en ruimte. Aan de bereikbaarheid wordt met de aanleg van de haak om Leeuwarden en de Noordwesttangent reeds gewerkt. Desondanks moet de regio bij een woonscenario niet uitgaan van een sterke groei van het aantal woningen; kwaliteit gaat voor kwantiteit. Mede door de verwachte toekomstige afname van de bevolking zal met mate moeten worden gebouwd.

Bij een woonscenario moet wel onderscheid gemaakt worden tussen enerzijds de periferie van de stad Leeuwarden en anderzijds de regio nabij het Wad. In de plaatsen nabij Leeuwarden is het vooral de nabijheid van Leeuwarden die het wonen hier aantrekkelijk maakt. Dicht bij de stad speelt wel de discussie over de militaire vliegbasis. Enerzijds zorgt deze voor overlast (geluid) en beperkt het de mogelijkheden voor woningbouw in de directe nabijheid van Leeuwarden, anderzijds zorgt deze ervoor dat de scherpe stadsrand en het open landschap behouden blijft.

Afbeelding 13: aantrekkelijke woonmilieus nabij de stad Leeuwarden, hier Menaldum.

Meer richting de Waddenzee is het aantrekken van nieuwe inwoners moeilijker, gelet op de afstand tot Leeuwarden (en dus werk) en mogelijk het onaantrekkelijke landschap (negatief imago). Hierbij speelt ook het negatieve imago een rol. Tegelijkertijd is het landschap de sterke troef door de rust en ruimte. Daarbij zijn in deze regio huizenprijzen relatief laag. In deze regio is het de discussie waard om na te denken over een nieuw woonmilieu. Het is daarbij vooral interessant om meer te doen met het Waddengebied. Door de scherpe grens (de

dijk) tussen het Waddengebied en de Middelsee-gemeenten is de beleving van het Wad minimaal. Uit de interviews met de deskundigen blijkt dat meer met het Waddengebied gedaan zou kunnen worden om zo de aantrekkelijkheid van de Middelsee-gemeenten te vergroten. Gedacht wordt aan het inrichten van een voormalig landbouwgebied met water, natuur, recreatie en wonen. Zodoende kan een aantrekkelijk woonmilieu ontwikkeld worden, waarbij de nadruk ligt op natuur en kleinschalige recreatie en toerisme. Alles moet wel met mate, want het sterke punt is immers de rust en ruimte. Verder kan een dergelijk gebied bijdragen aan een oplossing voor de stijgende zeespiegel. De regio biedt ruimte voor waterberging en voor een betere afvoer van het water.

Zo wordt door sommige deskundigen gedacht aan een tweede Lauwersmeergebied of aan een initiatief als de Blauwe Stad zoals in Oost-Groningen. Dergelijke ontwikkelingen zijn echter wel erg grootschalig en ontmoeten ook praktische bezwaren. Denk hierbij aan de aanwezigheid van het 12 km lange bebouwingslint aan de Oude Bildtdijk. Desondanks is een discussie over een zachtere overgang naar het Wad en een nieuw woonmilieu op beperktere schaal zeker aan te bevelen. Mits op een goede wijze ingepast hoeft dit geen afbreuk te doen aan het karakteristieke open landschap. Verder kan het interessant zijn om te kijken naar woningbouw in aansluiting op de elfstedenvaarroute, welke weer bevaarbaar wordt gemaakt

Naast de eventuele ontwikkeling nabij het Wad lijken andere rigoureuze ingrepen in het landschap niet wenselijk, alhoewel een discussie hierover interessant kan zijn. Het uitgangspunt zou toch vooral het versterken van de eigen kernkwaliteiten moeten zijn en niet de aanleg van bossen en grote waterplassen. Op kleine schaal is het niettemin wel de moeite waard om nieuwe initiatieven te ontwikkelen. Gedacht kan worden aan een nieuw landgoed, zoals genoemd in het nieuwe streekplan of een concept als states en stinzen, genoemd in het landschapsonwikkelingsplan voor de stadsregio Leeuwarden. Bij de ontwikkeling van een woonscenario is het vooral van belang om steun van de hogere overheden te krijgen. De beperkende regelgeving is één van de grootste bedreigingen.

Synthese: Landelijk wonen; een woonscenario

In het woonscenario worden de Middelsee-gemeenten in 2030 nog steeds gekenmerkt door het open weidse landschap. Wel hebben er de afgelopen jaren de nodige veranderingen plaatsgevonden. De landbouw neemt nog altijd een belangrijke positie in, al is deze wel in omvang afgenomen. Vooral de akkerbouwsector is in omvang afgenomen. Door schaalvergroting en functiemenging weet de landbouwsector te overleven, maar de sector staat wel onder druk door concurrentie van andere landen. Om die reden heeft de provincie ingezet op de ontwikkeling van Fryslân als woonprovincie.

De Middelsee-gemeenten zijn vooral een woongebied voor mensen die houden van rust en ruimte. De meest ingrijpende ingreep in het landschap heeft plaatsgevonden nabij de Waddenzee. Ten noorden van Oude Bildtzijl is een nieuwe wateruitlaat gecreëerd. Dit zorgt voor een betere afwatering in Noord-Fryslân, maar is tevens aangegrepen om een geheel nieuw woonmilieu te creëren. Dit gebied omslaat zo'n 600 ha. tussen de huidige zeedijk en de oude zeedijk (oude Bildtdijk) en is ingericht met water, natuur, recreatie en wonen. De aanleg van dit gebied heeft tot veel discussie geleid, maar uiteindelijk heeft dit een belangrijke meerwaarde voor de regio betekend. De ontwikkeling ervan is in 2030 nog niet afgerond, gesproken wordt zelfs over een mogelijke uitbreiding. De discussie betreft met name het behoud van het karakteristieke open landschap, welke in Nederland bijna uniek geworden is.

De aanleg van het nieuwe gebied betekent een zachtere overgang naar het Waddengebied. Het is een aantrekkelijk gebied geworden waar veel mensen recreëren. Er zijn daarbij ook de nodige (kleinschalige) recreatieve voorzieningen aangebracht; zowel dag- als verblijfsrecreatie, dit in relatie tot natuurontwikkeling. Het is verder een aantrekkelijk woongebied geworden met natuur en water; de boot kan bij huis liggen en men vaart zo naar Ameland of Terschelling toe. De ontwikkelingen vinden wel op relatief kleine schaal plaats om zo de kernkwaliteiten, de rust en de ruimte, te behouden. Daarbij is door de beperkte bevolkingsgroei de vraag naar nieuwe woningen beperkt. Nieuwe woningen zijn vooral nodig vanwege herstructurering van oude woonwijken, een proces wat nog vele jaren door zal gaan. Het gaat er vooral om dat de regio zich onderscheidt op de woningmarkt; de kwaliteit van het wonen staat voorop.

Dat uitgangspunt heeft ook centraal gestaan in nieuw ontwikkelde woonwijken in plaatsen als Stiens, Menaldum en Dronrijp. Deze kernen in de periferie van de stad Leeuwarden hebben aantrekkelijke hoogwaardige dorpse woonmilieus gecreëerd, woonwijken waarmee de regio zich duidelijk onderscheidt van de stad. In goed overleg met de stad zijn er afspraken gemaakt over de ontwikkeling van

deze woonmilieus. Ingezien wordt dat dit aanvullende en aantrekkelijke woonmilieus voor de stad zijn, waarmee Leeuwarden zich als centrumstad van de provincie kan profileren. Verder zijn nieuwe woonvormen als landgoederen ontwikkeld in de regio, geënt op de oude states en stinzen in de regio.

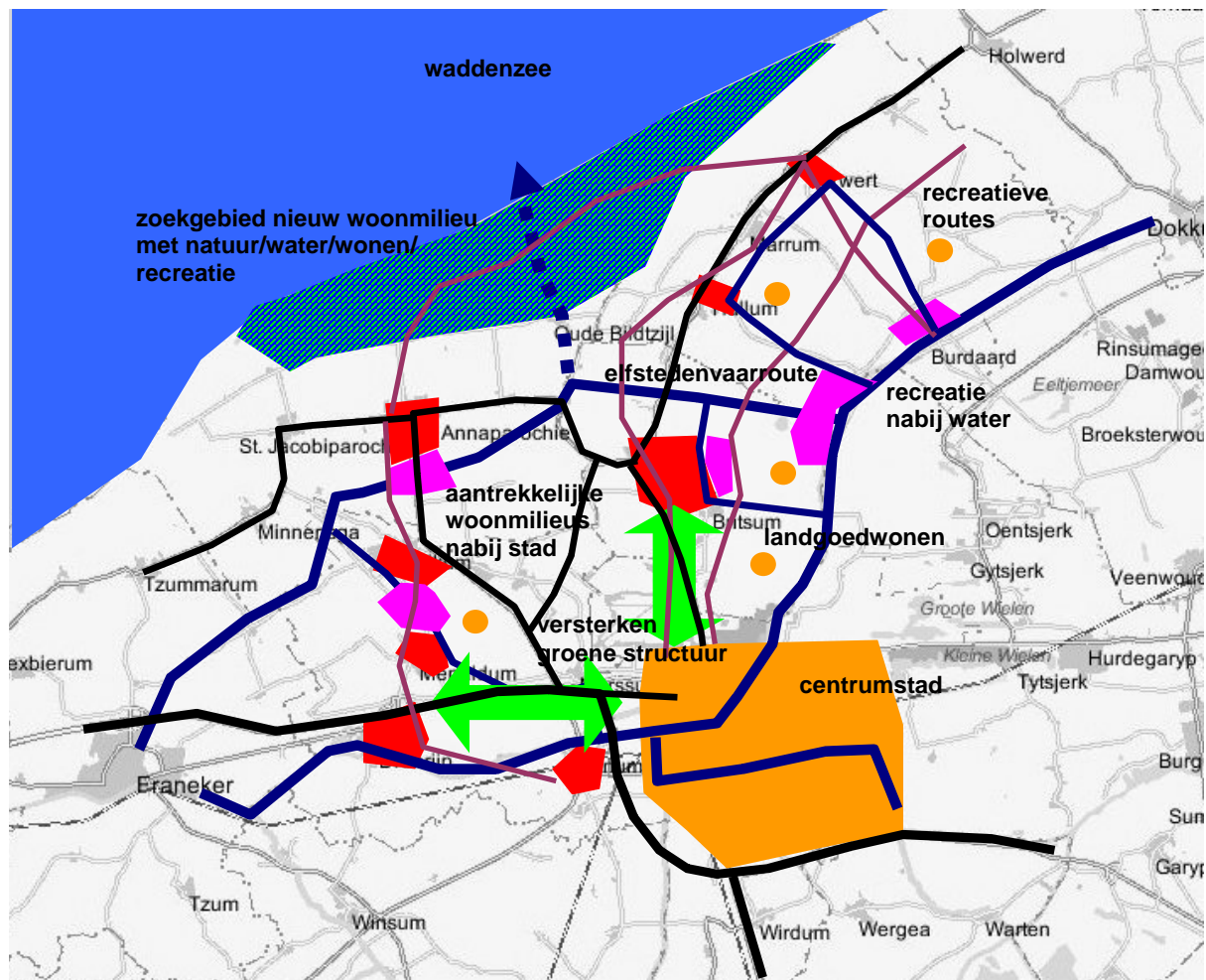
Er wordt een discussie gevoerd over de militaire vliegbasis bij Leeuwarden. Deze staat ontwikkeling van het gebied ten noordwesten van Leeuwarden in de weg. Tevens staat de noodzaak van de vliegbasis ter discussie. Daarbij staat de vliegbasis de lang gewenste ontwikkeling van een nieuw landgoed nabij de stad in de weg. De vliegbasis is evenwel een belangrijke werkgever voor de regio. Vooralsnog is dan ook geen besluit genomen.

In de gehele regio is ingezet op de ontwikkeling van routegebonden recreatie. De regio heeft zich sterk ontwikkeld als een gebied voor zowel dag- als verblijfsrecreatie; wandelen, fietsen, skeeleren in combinatie met diverse kleinschalige overnachtingsplaatsen. De rust en ruimte, ofwel de kernkwaliteiten, worden hierbij benut. Dit betekent dat er een routegebonden recreatief netwerk is ontwikkeld. Er zijn nieuwe routes gecreëerd en oude routes hersteld. Het gaat dan bijvoorbeeld om de ontwikkeling van oude kerke- of jaagpaden. Daarbij is er vooral aandacht besteed aan de landschappelijke inpassing; her en der zijn nieuwe kleinschalige elementen toegevoegd. Zo is met name rondom Leeuwarden de groene structuur versterkt.

Verder heeft het bevaarbaar maken van de noordelijke elfstedenvaarrroute in combinatie met de Dokkumer Ee een aanzienlijke aantrekkingskracht. Rondom deze wateren zijn allerlei recreatieve voorzieningen ontwikkeld. Het bevaarbaar maken van de elfstedenvaarrroute heeft er tevens gezorgd voor nieuwe woningbouw in de dorpen nabij deze wateren.

Inmiddels zijn de vier gemeenten samengevoegd tot één grote gemeente. Samenvoeging was om meerdere redenen gewenst. De gemeenten hebben ingezien dat samen meer bereikt kan worden dan alleen. Samenvoeging leidt tot schaalvoordelen en vergroot de bestuurlijke slagvaardigheid. Maar de samenvoeging heeft vooral geleid tot het zich duidelijker kunnen profileren als regio; een sterke identiteit is van belang. De regio werkt voortdurend aan het schetsen van een positief imago van de regio, waarbij gebruik wordt gemaakt van de eigen kernkwaliteiten. De Middelsee-gemeenten zijn voor de werkgelegenheid nog altijd sterk afhankelijk van Leeuwarden. Er bestaat inmiddels een goede en gezonde samenwerking met de stad, omdat zij beiden inzien dat zij bij een goede samenwerking voordeel hebben; complementariteit van stad en platteland.

Scenariokaart Landelijk wonen

- Zoekgebied nieuw woonmilieu nabij Waddenzee
- Belangrijkste woonkernen
- Mogelijke belangrijke recreatieve gebieden
- Belangrijkste bestaande en nieuwe vaarroutes (indicatief)
- Belangrijkste bestaande en nieuwe autowegen
- Indicatieve recreatieve routes
- Nieuwe landgoederen, indicatief (locatie is tamelijk willekeurig)
- Benadrukken versterken groene structuur

Afbeelding 14: schetskaart scenario landelijk wonen.

5. Landbouwsценario

5.1. Inleiding

De regio van de Middelsee-gemeenten is de afgelopen eeuwen voor een groot deel gewonnen op het water. Door het gebied liep de oude Middelsee, de zeearm die Friesland verdeelde in Oostergo en Westergo. De gemeente het Bildt wordt vrijwel geheel gevormd door ingedijkt land. Het ingedijkte gebied ligt ten noorden van de oude zeewering die zich van Beetgumermolen eerst noordoost, dan oostwaarts richt om zich dan in de buurt van Britsum met de voormalige oostelijke Middelseedijk te verenigen. De regio heeft weinig gebieden die sec een natuurfunctie hebben, alleen bij de Waddenkust boven Marrum is een groter natuurgebied aanwezig (Buitendijksveld). De kleigrond maakt het gebied geschikt voor verdergaande ontwikkeling van de agri-sector in het gebied. Voor de ontwikkeling van het scenario zal eerst ingegaan worden op de stand van zaken in de landbouwsector, zowel landelijk als in de Middelsee-gemeenten. Daarna wordt een beeld geschetst van de te verwachten toekomstige ontwikkelingen in de landbouwsector. Ook hier geldt dat zowel een beeld geschetst wordt voor Nederland in zijn geheel als voor de Middelsee-gemeenten. Vervolgens worden de kansen en bedreigingen voor de landbouwsector in beeld gebracht. Na de inbreng van de deskundigen wordt het landbouwsценario gepresenteerd.

5.2. Stand van zaken landbouwsector

5.2.1. Inleiding

Om een landbouwsценario te kunnen schetsen is het van belang eerst een beeld te vormen van de trends en ontwikkelingen in de Nederlandse landbouw. De sector is de afgelopen jaren sterk in beweging en de toekomstige ontwikkeling is lastig te schetsen door een groot aantal onzekere factoren. Dit komt omdat de landbouwsector uitermate afhankelijk is van ontwikkelingen op de wereldmarkt, waardoor de invloed van de Nederlandse overheid op deze sector betrekkelijk gering is. Ook de ontwikkeling van de Europese landbouwsubsidies is een onzekere factor. Daarom zal bij de in deze paragraaf geschetste situatie van de landbouw gerealiseerd moeten worden dat de sector erg in ontwikkeling is en de vlag er over een aantal jaren heel anders kan bijhangen.

5.2.2. Landelijk

Uit het advies van de VROM-raad (Sijmons en Petrus, 2004) over de landbouw en het landelijk gebied blijkt dat de agrarische sector (de volledige agrofoodsector, inclusief toelevering, verwerking, distributie) een economische omvang heeft van 10.4% van het Bruto Nationaal Product (BNP) en 10.2% van de nationale werkgelegenheid levert. De landbouwsector neemt een groot ruimtebeslag; zo'n 60% van het grondgebied wordt gebruikt door deze sector. Aan deze oppervlakte opereert slechts een bescheiden economische sector, want de primaire land- en tuinbouwsector beslaat slechts 2.2% van het BNP en 2.8% van de werkgelegenheid. Opvallend is dat de meest rendabele teelten (de tuinbouw) zich concentreren op een relatief klein deel van het grondareaal.

De VROM-raad constateert dat de sociologische en ecologische betekenis van de landbouw bescheiden is. De werkgelegenheid is gering, alsmede de betekenis van de boerenstand voor de sociale structuur van het platteland. De onderzoekers zijn eveneens somber over de effectiviteit van het agrarisch natuurbeheer en zijn van mening dat het intensieve gebruik van de sector een zwaar beslag op het milieu heeft genomen. In dat licht bekeken is het wel opvallend dat De Raad vooral een bedreiging ziet in de strenge milieumaatregelen vanuit 'Brussel'. Tegenover een verzwakte agrarische productie staat de opkomst van de

belevingseconomie; het productielandschap wordt consumptielandschap. Dit heeft ingrijpende gevolgen, omdat landbouw in bepaalde gebieden onmogelijk kan worden gemaakt. De economische toekomst van de agrarische sector en de ruimtelijke toekomst van het landelijk gebied lopen niet langer parallel, aldus de VROM-raad. Daarom is een herziening nodig van de driehoeksrelatie tussen de ruimtelijke ordening, de landbouwsector en het landschap. In paragraaf 5.3.1. wordt verder op het onderzoek van de VROM-raad ingegaan.

Andere onderzoekers zijn minder negatief. Zo geven Silvis en De Bont (2005) aan dat de uitgangspositie van de agrarische sector in Nederland uitstekend is. De geografische ligging en fysieke omstandigheden worden als zeer gunstig beschouwd. Er is sprake van een vruchtbare bodem zonder veel handicaps, een gematigd klimaat en volop licht. Maar ook zij constateren dat de sector kwetsbaar is door onder meer de hoge bevolkingsdichtheid en de daaraan gekoppelde schaarste aan grond (en daardoor hoge grondprijzen). Silvis en De Bont benadrukken dat Nederland vooral zeer sterk is in de export van agrarische producten en voedingsmiddelen, wat opmerkelijk is voor zo'n klein land. De sector is afgelopen jaren wel achtergebleven in de ontwikkeling ten opzichte van andere Europese landen, met uitzondering van de sierteelt. Interessant is de constatering dat meer dan een derde van de agrarische bedrijven verbredings- of verdiepingsactiviteiten kent, als aanvulling op het inkomen uit het agrarische bedrijf. Denk hierbij aan recreatie en toerisme, windenergie, zorglandbouw en groene en blauwe diensten (natuurbeheer, vogelbeheer, waterberging etc.). De economische waarde van deze nevenactiviteiten is evenwel beperkt.

5.2.3. Middelsee-gemeenten

Naast de landelijke trends is het gewenst specifiek te kijken naar de Middelsee-gemeenten. Specifieke informatie voor deze regio is echter lastig te destilleren uit de verschillende rapporten. Goed bruikbaar is het in oktober 2005 gepresenteerde landbouwstructuuronderzoek Fryslân (Asjes en Postma, 2005), welke een goed en up-to-date beeld geeft van de landbouwsector in de regio. In het onderzoek is als uitgangspunt genomen dat er een verregaande schaalvergroting plaatsvindt, waarop geanticipeerd dient te worden. Gezien het belang van de werkgelegenheid ziet de provincie het als haar taak de landbouw te ondersteunen. De onderzoekers geven aan dat de economische betekenis van de sector in Friesland een stuk groter is dan het landelijke gemiddelde. De primaire sector is verantwoordelijk voor zo'n 7.5% van de werkgelegenheid (landelijk 2.8%). Ook het gebruikte areaal is fors hoger, circa 80% tegen 60% (zie ook kerngegevens in bijlage 1, die overigens hoger uitvallen dan het landbouwstructuuronderzoek).

*Afbeelding 15:
Boerderij bij buurtschap
Nieuwe Bildtzijl, tegen de
Waddenzee aan.*

De Middelsee-gemeenten behoren in het onderzoek tot het deelgebied Noordelijk Fryslân (incl. Harlingen, Franeker, Dokkum en Kollum). Opvallend in deze regio is dat, in tegenstelling tot de rest van de provincie, er hier veel bouwland aanwezig is (akkerbouw). Natuurlijk komen er ook veel melkveehouderijen voor, maar opvallend is het relatief hoge aantal schapenhouderijen. De gemiddelde bedrijfsgrootte is met ruim 38 ha fors in vergelijking met andere regio's. Mede door de diverse ruilverkavelingen is er sprake van een degelijke uitgangspositie voor de landbouw. In de melkveehouderij is er sprake van een groeiende bedrijfsgrootte. De grootste akkerbouwbedrijven zijn gelegen in het Bildt. De pootaardappelen nemen met een derde van het totaal een belangrijke positie in. Andere belangrijke gewassen zijn granen en bieten. Bloembollen, groenten en peulvruchten zijn in de minderheid. Bij Berlikum bevindt zich ten slotte een grote concentratie glastuinbouw.

Ten aanzien van de ontwikkelingen in de afgelopen jaren valt op dat het aantal bedrijven het afgelopen decennium behoorlijk is afgenomen en een verdere afname wordt verwacht. Het totaal aantal bedrijven is tussen 1997 en 2003 afgenomen van 278 naar 220 bedrijven, maar met name vanaf 2000 neemt het aantal bedrijven fors af. Uitzondering hierop zijn de gemeenten Ferwerderadiel en het Bildt, omdat hier van oudsher al grotere bedrijven voorkomen en er daardoor minder noodzaak tot schaalvergroting is. De schaalvergroting is het duidelijkst meetbaar bij de melkveebedrijven. Het aantal bedrijven met meer dan 70 koeien is in de periode 1997-2003 verdubbeld naar ruim 60%. Ook het aantal koeien in absolute zin laat een groei zien.

Aangaande de akkerbouw valt op dat het areaal pootaardappelen al sinds 1990 geen groei meer vertoont. Er is wel een forse toename te bespeuren in de oppervlakte graan (tarwe), temeer melkveehouderijen zich hierop gaan toeleggen. Ditzelfde geldt voor de forse toename in snijmaïs, wat vooral wordt veroorzaakt door subsidies vanuit Brussel. Voorgaande heeft overigens ook een duidelijke impact op het landschap, in die zin dat de beleving van een open landschap minder wordt. Het areaal suikerbieten is dalende, mede door meer efficiënte technieken. Tenslotte wordt geconstateerd dat de verhouding tussen bouwland en grasland de afgelopen jaren nauwelijks is veranderd.

5.3. Toekomstige ontwikkelingen landbouwsector

5.3.1. Landelijk

In de trendverkenningen van Backus en Van der Hamsvoort (2002) wordt middels vijf essays een beeld geschetst hoe de Nederlandse landbouwsector zich de komende decennia zou kunnen ontwikkelen. In zijn algemeenheid wordt door de toenemende ruimtedruk en bijgevolg toenemende schaarste aan optimaal landbouwgrond een verdere intensivering van de landbouw verwacht. Vanwege de te verwachten prijsverhoudingen van de productiefactoren gaan schaalvergroting en sanering onverminderd voort. Met name voor de glastuinbouw en veehouderij zou dit leiden tot een verdergaande industrialisering, terwijl de akkerbouw met een lager toegevoegde waarde per hectare meer onder druk komt te staan.

De VROM-raad (Sijmons en Petrus, 2004) stelt dat de ontwikkelingen in de land- en tuinbouwsector vooral bepaald worden door de liberalisering van de wereldhandel, het Europees landbouwbeleid, de grondmarkt, natuur- en waterproblematiek en de wensen van de consument. Meer speculatief zijn de mogelijke gevolgen van de toename van de wereldbevolking en veranderingen van het klimaat. De Raad verwacht dat de toegevoegde waarde in de sector op slechts een klein deel van het Nederlandse landbouwareaal wordt gerealiseerd. De productie zal minder grondgebonden zijn en er is een verdere

schaalvergroting, intensivering en industrialisering te verwachten in de kennis- en kapitaalintensieve sectoren. De grondgebonden sector zal of aan schaalvergroting moeten doen, of de bedrijfsactiviteiten staken en daarbij verplaatsen naar gebieden met lage kosten. Dit zou bijvoorbeeld de periferie van Noord-Nederland kunnen zijn, wat kansen biedt voor de Middelsee-gemeenten.

*Afbeelding 16:
Landbouwgebied bij uitstek in de
Middelseegemeenten, de periferie
van Nederland met volop ruimte.*

Silvis en De Bont (2005) verwachten dat de economische betekenis van de sector in relatieve zin zal afnemen. Naast de voorziening in voedsel en sierteelt zal vooral ook een verbreding plaatsvinden, bijvoorbeeld in groene en blauwe diensten (zie vorige paragraaf), energie en diverse vormen van zorg en recreatie. Dit ondanks de verwachting dat de economische betekenis van deze diensten beperkt zal blijven. Net als de VROM-raad verwachten Silvis en De Bont dat het aantal agrarische bedrijven aanzienlijk zal afnemen de komende jaren. In 10 jaar tijd zal het aantal bedrijven met ca. 30% afnemen. Dit betekent echter niet dat automatisch ook het aantal arbeidsplaatsen en het gegenereerde inkomen zal dalen. Door de schaalvergroting zal de omzet en het aantal werknemers per bedrijf stijgen. Desondanks zal ook de oppervlakte aan agrarische grond de komende jaren verder dalen, met name in de verstedelijkte gebieden in het westen van het land. De afname zal daarom ook het minst zijn in het noorden van het land. Wel wordt in het noorden een afname verwacht van met name de akkerbouw, omdat de teelt in aardappelen en suikerbieten zal afnemen. Verwacht wordt dat deze ruimte ingenomen wordt door de veehouderij. Overigens wordt in zijn algemeenheid een afname verwacht van de akkerbouwsector. Groei wordt vooral gezien in de glastuinbouw, maar niet zozeer in aantal. Voor de grondgebonden veehouderij en intensieve veehouderij wordt een lichte daling verwacht. Interessant is in dit kader de verwachte groei in de paardenhouderij.

Door de uitbreiding van de Europese Unie verhuist veel bulkwerk naar de nieuwe lidstaten, waar de lonen laag zijn, aldus de VROM-raad (Sijmons en Petrus, 2004). Nieuwe regelgeving van de Europese Unie noodzaakt tot het scheppen van meer ruimte voor het water, waardoor de veen- en zandgronden minder aantrekkelijk worden. Voor de Middelsee-gemeenten betekent dit een kans, omdat er hier juist sprake is van kleigronden. De Raad ziet ook mogelijkheden voor een verbreding van het bedrijf met nevenactiviteiten (publieke en commerciële dienstverlening), dan wel het ontwikkelen van niches, zoals regionale en traditionele kwaliteitsproducten. De Raad is uiteindelijk nogal somber door te stellen dat een groot deel van de Nederlandse landbouw een onzekere toekomst tegemoet gaat. Zij ziet

mogelijkheden in verregaande specialisatie in intensieve teelten of dat Nederland het centrum wordt van de agri-business en de productie elders gaat realiseren. Er zijn evenwel ook trends denkbaar (groei wereldbevolking, klimaatverandering, energieschaarste) die voor een hernieuwde behoefte aan landbouwareaal zorgen. Kuhlman et al. (2005) wijzen met name op de verwachte klimaatverandering. Als deze leidt tot verhoging van de zeespiegel dan zal dat grote gevolgen hebben voor de beheersing van het waterpeil en het tegengaan van zoute kwel. Het zou kunnen betekenen dat sommige laaggelegen gebieden minder geschikt worden voor de landbouw.

Uiteindelijk adviseert de VROM-raad om juist de kleigebieden in Noord Nederland te reserveren voor de landbouw. Zij hebben daartoe eerst vier richtingen geformuleerd waarin de land- en tuinbouwbedrijven zich kunnen ontwikkelen.

- *Groot*: verregaande schaalvergroting en rationalisatie om te kunnen concurreren op de wereldmarkt. Dit betekent een ruimtelijke scheiding tussen landbouw en andere activiteiten. Landbouw moet alle ruimte krijgen, hiervoor zijn de kleigronden (waaronder dus de Middelsee-gemeenten) het meest geschikt.
- *Breed*: een deel van het inkomen wordt uit andere activiteiten gegenereerd, bijvoorbeeld op het gebied van recreatie en toerisme, zorgbehoevenden, natuur- en landschapsbeleving.
- *Slim*: investeren in economisch lucratieve, kennisintensieve teelten. Voorwaarden zijn bereikbaarheid, beschikbaarheid van kennis en milieuvorwaarden. Zo zou de glastuinbouw zich moeten concentreren op een aantal logistiek gunstige locaties.
- *Schoon*: De landbouw moet schoner worden wat op meerdere manieren met voorgaande thema's verenigbaar is. Grootste bedreiging wordt gezien in de Europese regels die een combinatie wellicht onmogelijk maken, wat zou resulteren in land zonder landbouw. Mogelijkheden worden vooral gezien op de vruchtbare zeeleigonden, bijvoorbeeld grondgebonden organische landbouw of biologische landbouw.

De VROM-raad formuleert vervolgens vier *samenhangende* ruimtelijke strategieën op basis waarvan de rijksoverheid een uitgesproken visie zou kunnen ontwikkelen op de ruimtelijke ordening van het platteland:

- Internationaal landschap: Speel de sterke troef van laag-Nederland uit als toeristisch product van wereldklasse. Dit is een selectie van meest unieke landschappen uit Hollandse laagland.
- Nationaal landschap: met voorrang ontwikkelen als goed toegankelijk belevingslandschap, slow region (boeren profiteren mee, bijv. door aanbieden producten en arrangementen) en toeristisch recreatief product. De nationale landschappen zijn enclaves binnen het stedenlandschap.
- Stedenlandschap: kiezen voor stadslandschappen met blijvende rol voor de landbouw of voor het nieuwe stedelijke landschapspark zonder boeren. Dit gebied bevindt zich beneden de lijn Alkmaar-Amsterdam-Arnhem (Zeeland uitgezonderd).
- Agrarisch landschap: nieuwe perspectieven voor landbouw en landschap in zeeleigebieden, op zandgronden, in de veenweidegebieden en in het rivierenland. Dit beslaat zo'n 60% van Nederland.

De laatste strategie is van toepassing op en biedt kansen voor de Middelsee-gemeenten. De VROM-raad stelt dat de zeeleigebieden in Noord-Nederland, Flevoland en Zuidwest-Nederland de beste perspectieven hebben voor de grondgebonden land- en tuinbouw: milieukundig, waterhuishoudkundig, qua bodemgesteldheid, cultuurtechnisch en door de

geringe stedelijke druk. Specifiek voor de kleigebieden wordt een verdere schaalvergroting verwacht; grotere bedrijven, grotere percelen en meer druk op de wegen. Zowel voor de melkveehouderij als de akkerbouw worden groeimogelijkheden gezien. Teelten zoals de pootaardappel blijven perspectiefvol.

5.3.2. Middelsee-gemeenten

In het onderzoek van de Dienst Landelijk Gebied naar de landbouwstructuur in Fryslân (Asjes en Postma, 2005) wordt de verwachting uitgesproken dat door de gunstige landbouwstructurele Ausgangssituatie een verregaande schaalvergroting onverminderd door zal zetten. Zo zullen de melkveebedrijven fors gaan groeien, overeenkomstig de al ingezette trend. De onderzoekers vinden het een sterk punt dat in het gebied zowel akkerbouw als de veehouderij voorkomt. Zij denken dat samenwerking op bedrijfseconomisch gebied kansen biedt. Veehouders kunnen hun overtollige mest afzetten bij akkerbouwers en omgekeerd kunnen veehouders van belang zijn voor akkerbouwers om intensivering van het bouwland te bewerkstelligen. De ontwikkeling is nu al merkbaar. Mogelijk lastig punt is dat pootaardappels zich moeilijk laten combineren met veeteelt in verband met ziektes.

De onderzoekers verwachten dat de komende jaren relatief veel grond voor de pootaardappelen vrij zal komen. Het areaal pootaardappelen is nu al relatief gering en om aan de buitenlandse kwaliteitseisen te kunnen voldoen is meer schone pootaardappelgrond nodig. Door de diverse bedrijfsbeëindigingen zijn er volop groeikansen voor blijvers en mogelijk ook voor nieuwkomers. Op detailniveau wordt extra aandacht gevraagd voor de ontsluitingswegen, die voor de moderne landbouwmachines steeds lastiger begaanbaar worden. Daarnaast wordt er aandacht gevraagd voor de vergroting van bouwblokken in het bestemmingsplan gelet op de toenemende schaalvergroting.

5.4. Kansen en bedreigingen voor de Middelsee-gemeenten

5.4.1. Kansen

Sterk punt van de Middelsee-gemeenten is dat zij al voor een groot deel zijn **(in)gericht op de landbouw**. Het is mogelijk de belangrijkste drager in de regio, misschien niet in economische zin, maar zeker in fysiek-ruimtelijke betekenis en hoe dit in de samenleving is betrokken. Dit betekent dat de infrastructuur, zowel fysiek als niet-fysiek, hierop volledig is ingericht en er voldoende toeleveranciers zijn. Dat heeft natuurlijk alles te maken met de **gesteldheid van de bodem**, de zeeklei, die uitermate geschikt is voor de landbouw. Uit onderzoeken komt naar voren dat met name de vruchtbare bodem kansen biedt voor Noord Nederland als kerngebied voor de landbouw. Daarbij is de **druk van andere functies** in het gebied beperkt. Er is geen grote vraag naar rode (woningbouw, bedrijven etc.), groene (natuurontwikkeling) of blauwe (water) functies. Dit betekent dat er in beginsel veel ruimte is voor de landbouw. Door de beperkte ruimtelijke druk en de (mede daaraan ten grondslag liggende) perifere ligging in Nederland zijn de grondprijzen relatief laag. Dit is gunstig voor de landbouwsector.

Bij Berlikum liggen kansen om de **glastuinbouw** verder uit te breiden. Bij Berlikum is een glastuinbouwgebied aanwezig en het voornemen is om dit verder uit te breiden. De provincie heeft hiervoor reeds een beleidsnotitie opgesteld. In de Nota Ruimte (2004) is het gebied rond Berlikum aangeduid als één van de tien landbouwontwikkelingsgebieden voor de glastuinbouw in Nederland. De regio kan onder meer als alternatief dienen voor het drukke en dure westen.

*Afbeelding 17:
Glastuinbouw biedt de kans
om extra waterberging te
realiseren.*

Zoals ook uit de verkenningen bleek, hebben agrarische bedrijven steeds meer **nevenactiviteiten**. Meer dan een derde van de agrarische bedrijven kent reeds verbredings- of verdiepingsactiviteiten, als aanvulling op het inkomen uit het agrarische bedrijf. Denk hierbij aan recreatie en toerisme, windenergie, zorglandbouw en groene en blauwe diensten (natuurbeheer, vogelbeheer, waterberging etc.). De economische waarde van deze nevenactiviteiten is momenteel beperkt, maar kan mogelijk wel toenemen. Tevens kunnen deze nevenactiviteiten mogelijk net die economische meerwaarde leveren. Toch zullen deze nevenfuncties beperkt zijn en blijven, wanneer duidelijk voor de landbouw wordt gekozen. De recreatieve en landschappelijke waarden zijn dan mogelijk minder aantrekkelijk. Dit geldt overigens niet als het gaat om nieuwe vormen van energieopwekking.

Om de regio als landbouwgebied te kunnen ontwikkelen en te profileren is de aanwezigheid van **kenniscentra** positief. Dit biedt kansen voor nieuwe methodieken en specialisaties om in de toekomst te kunnen overleven. De landbouwsector is nu eenmaal een dynamische sector. De stad Leeuwarden profileert zich als kenniscentrum voor de landbouw. In de stad zijn reeds enkele kennisinstellingen aanwezig, zoals het Van Hall instituut en proefboerderij Nij Bosma Zathe. De regio kan profiteren van deze knowhow. Mogelijk dat dit nog sterker ingezet kan worden om de ontwikkeling van de Middelsee-gemeenten als landbouwcentrum van Nederland te versterken. De regio als proeftuin voor bijvoorbeeld nieuwe experimenten kan succesvol zijn als voorbeeld in (inter)nationale context.

Tot slot dient als kans te worden geformuleerd de steun van het rijks- en provinciaal **beleid**. De provincie ziet de landbouw als belangrijke economische factor in Friesland en kiest met het nieuwe streekplan nog steeds voor een duidelijke steun voor de landbouw. Zeker in de Middelsee-gemeenten wordt in de bestemmingsplannen duidelijk ingezet op de agrarische sector. De beleidssteun betekent ruimte voor de agrarische sector, die bij een landbouwscenario optimaal benut zou kunnen worden.

5.4.2. Bedreigingen

Uit de verkenningen van de landbouwsector is een beeld naar voren gekomen dat enerzijds mogelijkheden lijkt te bieden voor de Middelsee-gemeenten, maar anderzijds geeft het ook een beeld van een kwetsbare sector waarvan niet goed is te voorspellen hoe die zich de komende jaren zal gaan ontwikkelen. Een aantal onderzoekers is toch behoorlijk negatief over de **toekomst van de Nederlandse landbouw**. Hiermee hebben we direct de belangrijkste bedreiging geformuleerd. De meeste potentie wordt toch gezien in de zeekelegebieden in Noord Nederland, waarvan de Middelsee-gemeenten onderdeel uitmaken.

In ogenschouw moet worden genomen dat de landbouw in de Middelsee-gemeenten ook in de bestaande situatie al veruit de grootste grondverbruiker is. De regio is van oudsher een landbouwgebied bij uitstek. Zo is het bedijkingenlandschap (het Bildt) op land gewonnen en daarbij is de verkaveling ingericht op een meest doelmatig gebruik van de landbouw. In tegenstelling tot andere gebieden werden hier niet de natuurlijke lijnen gevolgd. Inmiddels zijn door ruilverkavelingen ook de andere gebieden voor een groot deel op de landbouw ingericht.

Ondanks de enigszins onzekere toekomst is het waarschijnlijk dat de landbouw een belangrijke rol blijft spelen in de regio, wat ook uit het nulscenario blijkt. Dat neemt niet weg dat nog nadrukkelijker ingezet kan worden op de landbouw. Dit heeft enerzijds te maken met het maken van ruimtelijke keuzes en anderzijds het bieden van voldoende faciliteiten. Bepaalde **ruimtelijke keuzes** kunnen beperkend zijn voor de landbouw; denk hierbij aan bijvoorbeeld de ontwikkeling van woningbouw of natuurfuncties. Met name in de nabijheid van Waddenzee zou de vraag naar natuurfuncties kunnen toenemen.

De strenger wordende **wetgeving omtrent natuurbeheer** (onder meer vanuit 'Brussel') kan bedreigend zijn voor de regio als kerngebied voor de landbouw. Daarnaast zijn er ook plannen om het karakteristieke terpenlandschap nadere bescherming te geven, wat ook beperkingen met zich mee kan brengen. Voorgaande moet veelal middels planologische regelingen geregeld worden. De beperkingen in de **bestemmingsplannen** zijn dan ook een concrete bedreiging. Een voorbeeld hiervan zijn soms de beperkte bouwblokken, die juist in het kader van de schaalvergroting voldoende omvang dienen te hebben. Ook de klimaatverandering is een onzekere factor en kan een bedreiging vormen. De **verzilting** door de stijgende zeespiegel is daarvan een tastbaar voorbeeld.

5.5. Visie deskundigen

Uit de interviews met de deskundigen komt duidelijk naar voren dat de regio van oudsher een belangrijk landbouwgebied is. Wel zijn er verschillen, want met name in de periferie van Leeuwarden is de ruimtedruk van andere functies groter dan in het noorden van de regio, zo geeft onder meer Zwart (Plattelânsprojekten) aan. Verder is de uitgangspositie van de regio goed. Algemene opmerkingen betreffen onder meer de vruchtbare en relatief goedkope grond, schone lucht, relatief grote percelen door ruilverkavelingen en relatief grote bedrijven. Jensma (AVM) wijst verder op de hoge arbeidsmoraal en door velen genoemd is de aanwezige kennis (knowhow) en goede randvoorwaarden, bijvoorbeeld toeleveranciers en ondersteunende bedrijven. Alle deskundigen zijn het er over eens dat de schaalvergroting in de sector onverminderd door zal gaan. De bedrijven zullen steeds groter worden. Dit betekent dat de komende jaren de nodige bedrijven er de brui aan zullen geven. De ondernemer onderscheidt zich van de boer, zo werd opgemerkt door Jensma.

Over de toekomst van de landbouwsector komt een divers beeld naar voren. Dit betekent dat net als bij het woonscenario de meningen verdeeld zijn over de kansen voor een landbouwsceario. Een aantal deskundigen is niet positief over een landbouwsceario. Zo merken Hylkema (LC) en Strikwerda (FLD) op dat het vanuit economisch oogpunt niet verstandig is in te zetten op de landbouw. Het is een sector waarvan de bijdrage aan het nationaal economisch product gering is. Sommigen verwachten dat een substantieel deel van de landbouw uit Nederland zal verdwijnen, bijvoorbeeld door verplaatsing naar Oost Europa. Verder merkt bijvoorbeeld Hylkema op dat de landbouw reeds veruit de grootste grondgebruiker is en verdere groei niet mogelijk is. Negatief zijn veel deskundigen over de

akkerbouwsector, die volgens enkelen zelfs voor het grootste deel zal verdwijnen. De veeteelt komt hier volgens sommigen voor in de plaats, waardoor een ‘vergroening’ van het landschap ontstaat. Anderen zien ruimte voor natuur-, recreatieve en/of woonfuncties. Overigens zijn Kingma en Galema (LTO) van mening dat de akkerbouw niet zal afnemen, deze heeft totnogtoe altijd weten te overleven. Zij denken dat er een verschuiving in de typen gewassen zal plaatsvinden, bijvoorbeeld het gebruik van energiegewassen.

Een meerderheid van de deskundigen staat evenwel positief tegenover de landbouw. Zoals al is opgemerkt is de uitgangspositie van de landbouw goed. Het is een landbouwgebied bij uitstek met weinig belemmeringen zoals natuurfuncties of woningbouw. De bedrijven in het gebied zijn al behoorlijk groot in vergelijking met andere delen van het land, waardoor zij een voorsprong hebben. Een aantal deskundigen geeft aan dat de bedrijven daarbij economisch stabiel zijn. Mogelijk dat het gebied ook ruimte kan bieden voor nieuwe agrarische bedrijven, zo wordt door Kingma en Galema opgemerkt. Inzetten op de landbouw waarborgt verder het open houden van het landschap, zo geeft Schroor (Varenius) aan. In ieder geval zullen de bedrijven steeds grootschaliger en professioneler moeten gaan werken. Zwart ziet vooral toekomst voor grootschalige, moderne hightech bedrijven. Een aantal deskundigen (waaronder de LTO) is van mening dat de schaalvergroting landschappelijk goed ingepast dient te worden.

De aantrekkelijkheid van de regio als landbouwgebied wordt mede versterkt door de aanwezige kennis. Zo is er bij de bedrijven zelf veel knowhow aanwezig. In Leeuwarden zijn verder onder meer het Van Hall instituut en de proefboerderij Nij Bosma Zathe gevestigd. Een verdere uitbouw van de kenniscentra is niet nodig, maar mogelijk dat de samenwerking tussen de instituten wel versterkt kan worden, zo merkt Kingma op. Het inzetten op de landbouw kan betekenen dat betere randvoorwaarden worden geschapen voor de landbouwsector. Kingma geeft aan dat niet alleen de gemeenten, maar ook de provincie met het nieuwe streekplan duidelijk kiest voor de landbouw. Bij de randvoorwaarden kan gedacht worden aan het realiseren van een bedrijventerrein voor toeleveranciers, zoals reeds in St-Annaparochie aanwezig is. Een duidelijke keuze voor de landbouw heeft mogelijk een positief effect op investeringen en de aantrekkingskracht van de regio. Overheden kunnen tevens betere randvoorwaarden scheppen, door bijvoorbeeld ruimere regelingen in het bestemmingsplan op te nemen. Dit geldt ook voor functiemenging van bedrijven (akkerbouw en veeteelt). Vooral vanuit bedrijfseconomisch oogpunt levert dit veel winst op. De grond kan beter worden benut en er kan uitwisseling van bijvoorbeeld mest plaatsvinden. Functiemenging maakt de bedrijven dus economisch sterker. Onder meer Hylkema ziet kansen in de verbreding van bedrijven, bijvoorbeeld met recreatie en toerisme.

Het soepeler maken van de regelgeving is dus een kans, maar momenteel is de regelgeving vooral een bedreiging. Het gaat dan bijvoorbeeld om bestemmingsplannen die onvoldoende ruimte bieden. Maar ook de strenger wordende wetgeving vanuit Europa aangaande de flora en fauna kan belemmeringen opleveren. Specifieke aandacht is hier voor de mogelijke status van het Waddengebied in het kader van de waterkwaliteit, zo merken Kingma en Galema op. Bovendien zullen naar verwachting de subsidies in de landbouwsector verder afnemen, maar sommige deskundigen denken dat de sector sterk genoeg is om op eigen benen te staan. Jensma is groot voorstander van het afschaffen van de subsidies, mits dit wereldwijd gebeurt. De sector is volgens hem ziek van de subsidies. De subsidies zullen mogelijk worden aangewend voor natuurontwikkeling. Een andere bedreiging is de mogelijke stijging van de zeespiegel. Door de stijging van de zeespiegel ontstaat verzilting, zo geeft onder meer Piekstra (Wetterskip) aan. Door de stijgende zeespiegel en toenemende regenval is er in de

toekomst meer waterberging nodig. Zwart geeft aan dat er nieuwe uitlaten aangebracht moeten worden (tussen Lauwersmeer en Harlingen zit geen uitlaat). Een aantal deskundigen pleit ook voor de aanleg van meer kwelders, om de effecten van de stijgende zeespiegel tegen te gaan.

*Afbeelding 18:
Glastuinbouw bij Berlikum,
Landschapsvervuiling?*

Over eventuele uitbreiding van de glastuinbouw zijn de meningen erg verdeeld. Een aantal deskundigen is negatief vanwege de aantasting van het landschap en de belevingswaarde van het gebied. Daarbij wordt aan de economische haalbaarheid getwijfeld, omdat het een sector is waar de marges beperkt zijn. Zwart wijst op de sociale component; bedrijven willen hier niet naartoe verhuizen. Anderen zijn juist positief over de groei van de glastuinbouw. Zij geven aan dat deze sector veel arbeidsplaatsen oplevert (want de sector is arbeidsintensief) en de omstandigheden in de regio zijn goed. De grondprijzen zijn laag, het arbeidsmoraal is goed, er is een gunstig klimaat en er is een hogere lichtintensiteit. Daarbij geeft een aantal deskundigen aan dat er vraag is naar uitbreiding van de glastuinbouw, mede vanwege de ruimtedruk elders in Nederland. Hagenaars (NWF) en Van der Laan (Noordpeil) vinden het vooral van belang dat een eventuele uitbreiding landschappelijk goed wordt ingepast.

5.6. Conclusie

Uit het onderzoek naar de mogelijkheden voor een landbouwscenario komt duidelijk naar voren dat de regio een landbouwgebied bij uitstek is. De landbouw neemt veruit het meeste areaal in, zo'n 80%. Nu is het wel zo dat de landbouw in Nederland sowieso de meeste oppervlakte in beslag neemt, maar de Middelsee-gemeenten zitten ver boven het landelijk gemiddelde van 60%. Ook de (primaire) bijdrage aan de werkgelegenheid is fors hoger dan het gemiddelde, zo'n 7.5% tegen 2.8% landelijk. Het is een regio die weinig belemmeringen kent van andere functies, zoals natuur en bebouwing. Ook de ruimtedruk is door de beperkte vraag van nieuwe functies laag, de grond is vruchtbaar en goedkoop en de bedrijven en percelen hebben reeds een forse omvang (door ruilverkavelingen). Kortom, de regio kent een goede uitgangspositie voor de landbouw.

De vraag is niettemin of nog nadrukkelijker op de landbouw ingezet kan worden. Over de toekomst van de landbouw zijn de deskundigen het niet eens. Dit blijkt zowel uit de literatuur als uit de interviews met de deskundigen. Sommigen zijn nogal somber door te stellen dat een groot deel van de agrarische sector zal verdwijnen, bijvoorbeeld naar Oost-Europa. Anderen denken dat door de aanwezige knowhow een groot deel van de landbouw in Nederland zal blijven. Alle deskundigen zijn het er wel over eens dat er een verreгаande schaalvergroting zal plaatsvinden en derhalve het aantal bedrijven zal afnemen.

Alhoewel de landbouw in Nederland mogelijksterwijs zal afnemen is de conclusie dat de Middelsee-gemeenten één van de gebieden is met de meeste potentie voor de landbouw. Dit komt door de eerder genoemde goede uitgangspositie. Derhalve mag verwacht worden dat de regio zijn sterke positie kan behouden en mogelijk verder kan uitbreiden. Aangesloten kan worden bij de vier richtingen die door de VROM-raad zijn geformuleerd (zie paragraaf 5.3.1.); groot (schaalvergroting), breed (meer nevenactiviteiten), slim (kennisintensief, lucratief) en schoon. Door intensiever en efficiënter met de grond om te gaan kan winst worden behaald. Vooral de akkerbouwsector zal het moeilijk krijgen door overproductie en concurrentie van andere landen. Door functiemenging van bedrijven ontstaat een kostenbesparing en kan bijvoorbeeld mest uitgewisseld worden.

De voorsprong van Nederland ten opzichte van andere landen is vooral de aanwezige knowhow. De nabijheid van Leeuwarden is specifiek voor de Middelsee-gemeenten dan ook positief. In Leeuwarden is onder meer het Van Hall instituut en proefboerderij Nij Bosma Zathe gevestigd. De samenwerking hiertussen zou verbeterd kunnen worden, alsmede het verder versterken van de aanwezige kennis. Het investeren in kennis en knowhow is van wezenlijk belang om de voorsprong te houden.

Positief is de uitbreiding van de glastuinbouw, aansluitend bij de bestaande concentratie rondom Berlikum. Dit past goed binnen een landbouwscenario. Glastuinbouw is een arbeidsintensieve onderneming en levert dus veel werkgelegenheid op. Er is vanuit bepaalde hoeken forse weerstand tegen de uitbreiding van de glastuinbouw, maar uit de interviews met de deskundigen blijkt dat het vooral van belang is voor een goede landschappelijke inpassing te zorgen.

Bepaalde ontwikkelingen, zoals de schaalvergroting, zullen ook zonder overheidsbemoeienis plaatsvinden. Desondanks betekent het kiezen voor de landbouw dat onder meer de regelgeving hierop afgestemd dient te worden. Bijvoorbeeld het bieden van ruimere bouwvlakken in bestemmingsplannen en het beperken van andere nieuwe functies, met name natuurfuncties. Een duidelijke keus voor de landbouw heeft mogelijk ook een positief effect op eventuele investeringen. In het nieuwe streekplan bedeeft de provincie de landbouw nog steeds een belangrijke positie toe. De Middelsee-gemeenten zouden hierop kunnen inspelen.

Een mogelijke bedreiging voor de landbouw in de Middelsee-gemeenten zijn de effecten veroorzaakt door de stijging van de zeespiegel. Hierdoor ontstaat in eerste instantie verzilting van het water, wat slecht is voor de vruchtbaarheid van de grond. Daarnaast zouden gronden onder water kunnen komen te staan. Mogelijke oplossingen kunnen zijn het aanleggen van nieuwe kwelders (buitendijks) en een nieuwe wateruitlaat, tussen de bestaande uitlaten van Lauwersoog en Harlingen in. Het is wenselijk om hierover een discussie te voeren om hierop tijdig in te kunnen springen. Deze discussie zal in een breder verband dan alleen in de Middelsee-gemeenten gevoerd moeten worden.

Synthese: Landbouwscenario

In het landbouwscenario zijn de Middelsee-gemeenten in 2030 het kerngebied van de landbouw in Nederland. Er heeft de afgelopen decennia een verregerende schaalvergroting plaatsgevonden die de maximale grenzen heeft bereikt. Door de ruimtedruk elders in Nederland, de relatieve lage grondprijzen, de vruchtbare grond en de aanwezige knowhow heeft de regio zijn landbouwfunctie verder kunnen uitbouwen. Dit in tegenstelling tot een groot deel van de rest van Nederland, waar de landbouw is afgenomen, onder meer door de vraag van andere functies en concurrentie van andere gebieden en landen, zoals Oost-Europa. De landbouw in Nederland heeft zich geconcentreerd in een aantal gebieden, zoals Flevoland, Noord-Friesland en Noord-Groningen. De regio is door de open ruimte en perifere ligging weinig aantrekkelijk als woonregio. Daarbij speelt dat door de bevolkingsafname de onderlinge strijd tussen regio's om inwoners te houden en aan te trekken heftig is.

De agrarische bedrijven zijn grootschaliger, efficiënter en intensiever gaan produceren. Het zijn échte bedrijven geworden, met hoogwaardige kennis en productiemiddelen. Daarbij heeft er een functiemenging van akkerbouw- en veeteeltbedrijven plaatsgevonden. Dit leidt tot allerlei voordelen, zoals het efficiënt benutten van het areaal en de uitwisseling van quota (bijvoorbeeld mest). Het areaal akkerbouw is de afgelopen jaren aanzienlijk afgenomen, de concurrentie vanuit andere landen was te hevig. Er is een aantal grote akkerbouwbedrijven overgebleven. Daarnaast is er ingezet op nieuwe, meer winstgevendende gewassen. Door de almaar stijgende energiekosten hebben vooral energiegewassen een forse groei laten zien, bijvoorbeeld koolzaad. Het zoeken naar alternatieve energiebronnen heeft er ook toe geleid dat het aanbod van schone energie, zoals windturbines en biogasinstallaties, is toegenomen.

De glastuinbouw in de omgeving van Berlikum is ten opzichte van 2005 aanzienlijk gegroeid. De regio is ideaal voor deze sector door de lage grondprijzen, schone lucht en hoge lichtintensiteit. Veel bedrijven van elders in Nederland zijn hier naar toe verplaatst. De glastuinbouw heeft een aanzienlijke werkgelegenheid met zich meegebracht. Dit is een goede vervanging voor andere industrieën die zijn verdwenen naar lagelonenlanden.

De Europese landbouwsubsidies zijn in 2030 voor een groot deel verdwenen. De concurrentie vanuit Oost-Europese landen is evenwel relatief beperkt gebleven, mede door de aldaar fors gestegen welvaart en loonkosten. De landbouwsector in de Middelsee-gemeenten is veel efficiënter en heeft bovenal een kennisvoorsprong. Om te kunnen blijven concurreren met andere landen onderkent de regio het belang van een voorsprong in knowhow. Daarom is

Leeuwarden in 2030 het kenniscentrum van de landbouw in Nederland. Door de samenwerking van onder meer het Van Hall instituut, Nij Bosma Zathe en het landbouwinstituut heeft Leeuwarden zijn kennis uit kunnen bouwen. De regio zelf heeft voor optimale randvoorwaarden gezorgd, zoals het bieden van voldoende ruimte voor toeleveranciers, ondersteunende diensten (bijvoorbeeld transport) en de productverwerkende bedrijven.

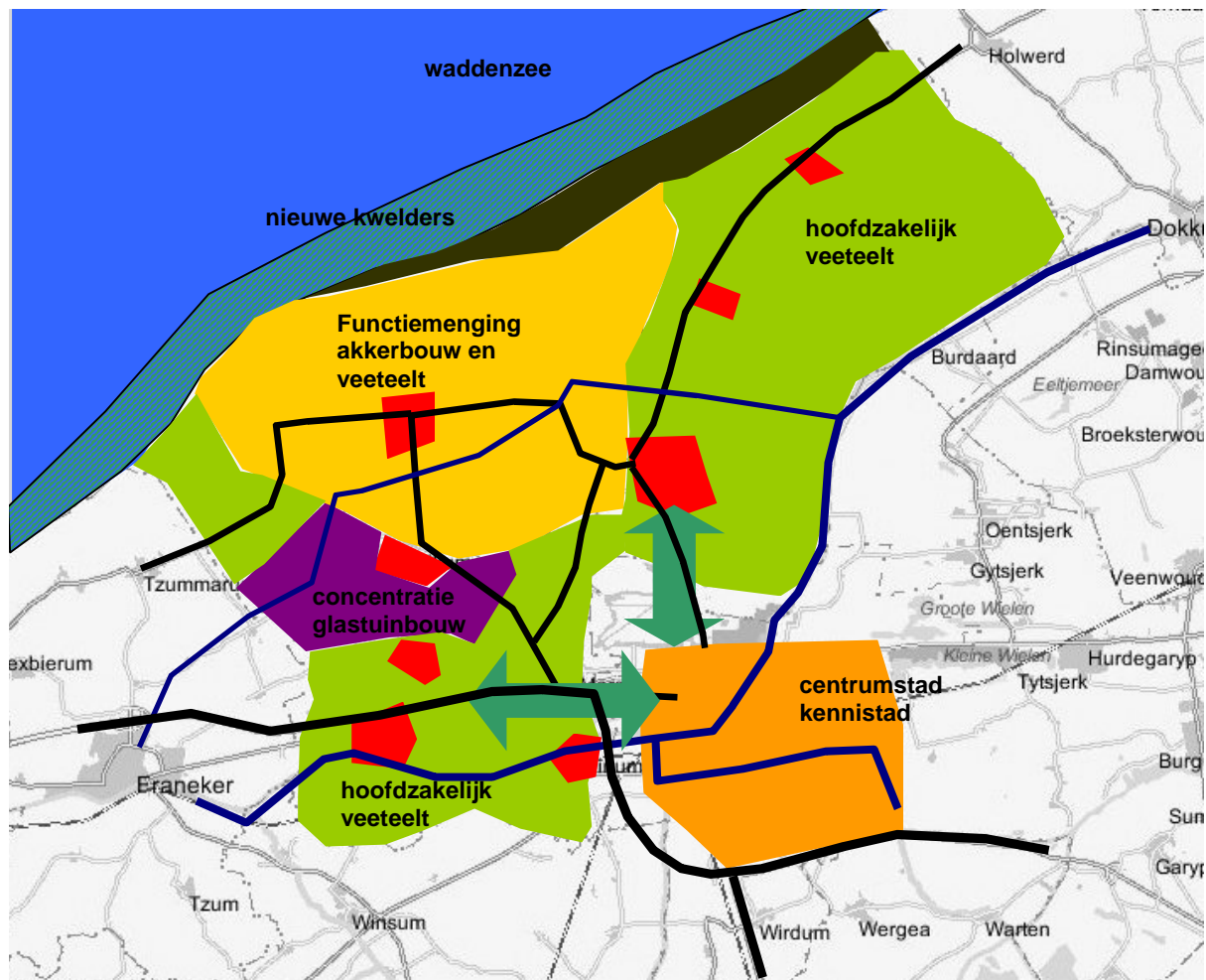
In de afgelopen decennia is de bevolkingsgroei tot stilstand gekomen en de laatste jaren daalt de bevolking zelfs. De grote groei van de woningbouw heeft vooral in Leeuwarden en de zuidelijke helft van de provincie plaatsgevonden, waar de vraag naar woningen groter is. In de regio zelf heeft alleen in de grotere kernen nog woningbouw plaatsgevonden. Door de vergrijzing heeft er vooral een verandering in het woningbestand plaatsgevonden.

Nabij de Waddenzee zijn nieuwe kwelders aangelegd om verzilting door de stijgende zeespiegel tegen te gaan. De discussie over een nieuwe wateruitlaat in de regio is in 2030 nog gaande, een besluit hierover is nog niet genomen. De aanleg van kwelders zorgt voor extra natuurontwikkeling. De subsidies voor natuurontwikkeling zijn daarvoor ruim. In de regio zelf zijn geen nieuwe natuurfuncties ontwikkeld; wel is er toename van het medegebruik van natuurfuncties merkbaar.

Voormalige agrarische bebouwing (vanwege de schaalvergroting) heeft vooral een functie gekregen voor wonen in combinatie met kleinschalige recreatie en toerisme. Het recreatief medegebruik bij agrarische bedrijven is evenwel beperkt, mede door de schaalgrootte van de bedrijven. Doordat de landbouw voorop staat is de landschapsbeleving en het recreatief gebruik van het landschap in de regio beperkt.

Inmiddels zijn de vier gemeenten samengevoegd tot één grote gemeente. Samenvoeging was om meerdere redenen gewenst. De gemeenten hebben ingezien dat samen meer bereikt kan worden dan alleen. Samenvoeging leidt tot schaalvoordelen en vergroot de bestuurlijke slagvaardigheid. Door de samenvoeging is het de gemeente gelukt om zich te profileren als landbouwregio van Nederland. Dit heeft ertoe bijgedragen dat bedrijven hebben geïnvesteerd in de regio. Overigens is de regio voor de overige werkgelegenheid nog altijd sterk afhankelijk van Leeuwarden. Er bestaat een goede en gezonde samenwerking met de stad, omdat zij beiden inzien dat zij bij een goede samenwerking voordeel hebben.

Scenariokaart Landbouw

- Zoekgebied nieuwe kwelders (buitendijks)
- Belangrijkste woonkernen
- Concentratie glastuinbouw
- Overwegend veeteelt gebied
- Gebied met combinatie akkerbouw en veeteelt
- Belangrijkste bestaande en nieuwe vaarroutes
- Belangrijkste bestaande en nieuwe autowegen
- Benadrukken versterken groene structuur

Afbeelding 19: schetskaart landbouwscenario.

6. Conclusie en aanbevelingen

In dit onderzoek is door het schetsen van een aantal scenario's getracht een aanzet te geven voor het opstellen van een ruimtelijke visie voor de Middelsee-gemeenten. Doel was het schetsen van drie ontwikkelingsscenario's als uitgangspunt voor een gebiedseigen koers c.q. perspectief voor de Middelsee-gemeenten in Noordwest Fryslân, wat op zijn beurt weer een basis biedt voor een gemeenschappelijke visie voor de regio. Aan de hand van de doelstelling is een aantal vraagstellingen geformuleerd. Met het schetsen van de drie scenario's tezamen is op de eerste twee onderzoeksvragen een antwoord gegeven. Het gaat dan om de vraag waarin het gebied zich onderscheidt, of de potentie ligt zich te onderscheiden.

Uit de geschetste scenario's komen een aantal interessante zaken naar voren. In de drie scenario's zit een verschil tussen enerzijds het nulscenario en anderzijds het woon- en landbouwscenario. In deze laatste twee scenario's is vooral gefocust op één ontwikkelingsrichting; wonen of landbouw. In de praktijk sluiten deze functies elkaar natuurlijk niet uit; ze hoeven elkaar niet te bijten. Met het nulscenario is inzichtelijk gemaakt welke ontwikkelingen en trends zich in de regio voordoen, wat tegelijkertijd een antwoord is op de derde onderzoeksvraag. Het nulscenario heeft vooral bijgedragen aan het inzichtelijk maken van de gevolgen door het lokaal handelen. Dit heeft met name 'de versnippering van het landschap' tot gevolg. De gemeenten kijken niet of nauwelijks verder dan hun gemeentegrens.

Als het gaat om een vergelijking tussen het woonscenario en het landbouwscenario blijkt dat de regio in beginsel de meeste potentie lijkt te hebben voor de landbouw. De regio is een landbouwgebied bij uitstek en kent daardoor een goede uitgangspositie. De regio is één van de gebieden met de meeste potentie voor de landbouw. Ondanks de onzekere toekomst van de landbouw zal de regio een belangrijk landbouwgebied blijven. De voorsprong van Nederland ten opzichte van andere landen is vooral de aanwezige knowhow. Het investeren in de kennis en knowhow is van wezenlijk belang om de voorsprong te houden. Positief is de uitbreiding van de glastuinbouw, aansluitend bij de bestaande concentratie rondom Berlikum.

Alhoewel de meningen verdeeld zijn, worden over het algemeen de kansen voor een woonscenario beperkter gezien. Er moet vooral uitgegaan worden van autonome groei. Niettemin kan de regio als woonregio aantrekkelijker worden gemaakt, waarbij ingezet wordt op landschappelijke kwaliteit. Hierbij kan gedacht worden aan het creëren van recreatieve routes en het realiseren van aantrekkelijke woonmilieus. Bij het Waddengebied zou een nieuw woonmilieu ontwikkeld kunnen worden met veel water, natuur, recreatie en wonen. Verder is het van belang dat de regio werkt aan de beeldvorming, welke nu vooral negatief is.

In de drie scenario's komt nadrukkelijk de belangrijke positie van Leeuwarden naar voren. In de Middelsee-gemeenten is geen duidelijke centrumplaats aanwezig; deze rol vervult Leeuwarden. De Middelsee-gemeenten zijn wat betreft werk en voorzieningen vooral afhankelijk van Leeuwarden. Bij het woonscenario komt naar voren dat vooral in de periferie van de stad de meeste kansen worden gezien voor wonen. De militaire vliegbasis beperkt daarbij wel de mogelijkheden, maar zorgt tegelijkertijd dat er een scherpe stadsrand blijft, wat mede de aantrekkelijkheid van de regio bepaalt. Als het gaat om het landbouwscenario is Leeuwarden hoofdzakelijk belangrijk als kenniscentrum. Het is voor de landbouw in deze regio vooral van belang een voorsprong in knowhow te houden en uit te breiden. De aanwezige kenniscentra dragen daar aan bij en zouden verder uitgebouwd kunnen worden.

Bij de gemeenten is nu vooral een defensieve houding merkbaar; de gemeenten zetten zich meer af tegen Leeuwarden, dan dat zij daarmee samenwerken. Bij het nulscenario is reeds geconstateerd dat een bedreiging bij het ontwikkelen van een gezamenlijke ruimtelijke visie de bestuurlijke component is; elke gemeenteraad heeft zijn eigen bevoegdheid. Het is de uitdaging om als een collectief te opereren en zich daarbij een duidelijke positieve identiteit aan te meten. De regio is nu te anoniem. De bestaande kwaliteiten moeten benut en verder uitgebouwd worden. Door zich als een regio te presenteren zijn er meer kansen voor ontwikkelingsruimte, zoals in hoofdstuk 2 onder 'kansen voor de regio' is aangegeven. Dit is nodig om de gewenste ontwikkelingsruimte te verkrijgen, bijvoorbeeld als het gaat om de bouw van woningen of de uitbreiding van het glastuinbouwgebied. Het is daarbij van belang om de relatie met Leeuwarden te versterken, in plaats van zich er tegen af te zetten. De Middelsee-gemeenten kunnen niet zonder Leeuwarden en andersom. Voor het nieuwe streekplan is het te laat om daar nog een duidelijk gezamenlijk signaal te laten horen, de regio zal zich moeten inspannen om zich in de periode daarna duidelijk op de kaart te zetten.

Omdat de bestuurlijke component nu vooral bedreigend is voor de samenwerking, moet nagedacht worden over een andere bestuurlijke opzet. Mogelijk dat voor de Middelsee-gemeenten een aparte project- en stuurgroep met bevoegdheden kan worden opgezet. Dit onderzoek dient vooral beschouwd te worden als aanzet om na te denken over een gezamenlijke toekomst. Daarbij dient een discussie over een mogelijke samenvoeging van de gemeenten niet te worden geschuwd. Het zijn vier kleine gemeenten waarvoor op de langere termijn onvoldoende toekomstperspectief is. Het is een duidelijke trend dat de schaalvergroting bij gemeenten doorzet. Om alle taken en bevoegdheden uit te kunnen voeren is op vele fronten een grotere schaal nodig. Indien het de gemeenten niet lukt om een gezamenlijk (ruimtelijk) beleid te voeren dan is de kans groot dat de regio uiteen valt en bij andere gemeenten wordt gevoegd. Denkbaar is dan dat Leeuwarderadeel en Menaldumadeel bij Leeuwarden worden gevoegd, Ferwerderadiel bij Dongeradeel en het Bildt bij Franekeradeel.

Voorgaande bevindingen leiden tot de volgende concrete **aanbevelingen**:

- **Ontwikkel een gezamenlijke ruimtelijke visie;**
- **Versterk de eigen identiteit, schets een positief beeld over de regio;**
- **Onderken de positie en het belang van Leeuwarden en probeer daar in het ruimtelijk beleid op aan te sluiten door elkaar te versterken en niet te bestrijden;**
- **Ga uit van de eigen kernkwaliteiten en probeer deze te versterken;**
- **Onderken de sterke positie van de landbouw en geef het een duidelijke actieve plek in het ruimtelijk beleid;**
- **Ontwikkel een plan voor het uitbreiden van de toeristisch recreatieve mogelijkheden, waarbij het begrip 'routegebonden recreatie' voorop staat;**
- **Onderzoek de mogelijkheden voor kwalitatieve woonmilieus in de periferie van de stad;**
- **Onderzoek de mogelijkheden voor een nieuw woonmilieu nabij de grens met het Waddengebied; een woonmilieu met water, natuur, recreatie en wonen.**
- **Onderzoek de mogelijkheden naar meer eenheid in het bestuur, schuw daarbij de discussie over een gemeentelijke samenvoeging niet.**

Met het presenteren van deze aanbevelingen is tegelijkertijd een antwoord geformuleerd op de laatste onderzoeksvraag aangaande de wijze waarop een samenhangende ruimtelijke visie voor de Middelsee-gemeenten ingestoken kan worden. Met bovenstaande aanbevelingen biedt dit onderzoek hopelijk voldoende concrete handvaten om een gezamenlijke ruimtelijke visie te ontwikkelen. Het is nu echter aan de gemeenten om die handschoen verder op te pakken.

7. Literatuurlijst

- Asjes, H., B. Postma (redactie) (2005), *Landbouwstructuuronderzoek Fryslân: Schaalvergroting en inrichting*. Leeuwarden: Dienst Landelijk Gebied en Provincie Fryslân.
- Backus, G.B.C., C.P.C.M. van der Hamsvoort (2002), *Trendverkenningen Nederlandse Landbouw*. Wageningen; Natuurplanbureau, vestiging Wageningen.
- Boersma, M. (2005), *Wandelen langs oude wegen*, in Sneinspetiele, bijlage bij het Friesch Dagblad 22-10-2005. Leeuwarden: Friesch Dagblad.
- Bosma, J., M. van de Wiel (2004). *Toeristisch Recreatief Ontwikkelingsplan gemeente Ferwerderadiel*. Beetsterzwaag: Bureau Vandertuuk.
- Broersma, L., D. Stelder, J. van Dijk (2004), *Noordelijke arbeidsmarkt verkenning 2005*. Groningen: Rijksuniversiteit Groningen.
- Brouwer, A., M. de Jong, G. Heins, G. de Roo (2005), *Naar een Regionale woonvisie A7 zone: 'materiaal, areaal en verhaal'*. Groningen; Faculteit der Ruimtelijke Wetenschappen RUG.
- Buckers, D.J.M. (1999), *De economische betekenis van landelijk wonen: effecten van de ontwikkeling van de woonfunctie in het landelijk gebied*. Den Haag: Landbouw-Economisch Instituut (LEI).
- BVR adviseurs Rotterdam, provincie Fryslân (2004), *Regiovisie Stadsregio Leeuwarden-Westergozone*. Leeuwarden: Stuurgroep Regiovisie Stadsregio Leeuwarden-Westergozone.
- Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) (2004). *De Nederlandse samenleving 2004: Sociale trends*. Voorburg: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) (2005/1), *Bevolkingsgroei uitzonderlijk laag, persbericht augustus 2005*.
- Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) (2005/2) <http://www.statline.nl> (bezoekt in december 2005).
- Dam, F. van., M. Jókövi, A. van Hoorn, S. Heins (2003). *Landelijk wonen*. Rotterdam: NAI Uitgevers (Ruimtelijk Planbureau Den Haag).
- Foekema, F., J. van Erp, S. Smeijers (2005), *Landschapsontwikkelingsplan: ontwikkelingsvisie voor de Stadsregio Leeuwarden*. Leeuwarden; Dienst Landelijk Gebied.
- Gemeenten het Bildt, Ferwerderadiel, Leeuwarderadeel en Menaldumadeel (2004), *tienpuntenplan G4*.
- Gemeente het Bildt (1999), *Structuurvisie St-Annaparochie*. Oentsjerk: Buro Vijn.
- Gemeente Ferwerderadiel (2004), *Structuurvisie gemeente Ferwerderadiel*. Ferwert: Gemeente Ferwerderadiel.
- Heins, S. (2002), *Rurale woonmilieus in stad en land; plattelandsbeelden, vraag en aanbod van rurale woonmilieus*. Delft: Eburon.
- Karstkarel P., E. van der Laan, G. Daan, S. van Assen (2005), *Nieuwe kijk op oude dorpen*. Sneek: Stichting De Nieuwe Kijk.
- KAW adviseurs Groningen (2005). *Woonplan gemeente Leeuwarderadeel*. Stiens/Leeuwarden: Gemeente Leeuwarderadeel, Woonbedrijf Noord.
- Keers, G.P., H. van der Reijden, K. Leidelmeijer, S. Heins, S. Kromhout (2004), *Landelijk-dorps wonen: vraag en aanbod*. Den Haag: VROM; Directoraat-Generaal Ruimte.

- Kohlmann, R., R. van Hoof, F. Bouts, J. Kragting (2005), *Verbeelden, verbinden, verwezenlijken: handreiking ruimtelijke ontwikkelingsstrategie voor gemeenten*. Den Haag: VNG Uitgeverij.
- Kuhlman, J.W., M.W. van der Elst, M.G. Betgen (2005), *Landbouw of landschap: ontwikkelingen in het agrarische grondgebruik in twee gebieden in Friesland*. Wageningen: Landbouw Economisch Instituut.
- Ministeries van; Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieu; Landbouw, Natuurbeheer en Visserij; Verkeer en Waterstaat; Economische Zaken (2004), *Nota Ruimte: ruimte voor ontwikkeling*. Den Haag; Staatsdrukkerij.
- Ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieu (2000), *Nota Mensen, Wensen, Wonen: wonen in de 21^e eeuw*. Den Haag; Ministerie van VROM, afdeling communicatie.
- Persbureau Leeuwarden (2005/1), Hilarische toespraak Dales <http://www.liwwadders.nl/nieuws> (bezoekt op 11-05-2005).
- Persbureau Leeuwarden (2005/2), G4 Noordwest Friesland worden Middelsee Gemeenten <http://www.liwwadders.nl/nieuws> (bezoekt op 03-12-2005).
- Provincie Fryslân (1994), *Streekplan Friesland*. Leeuwarden: Provincie Fryslân.
- Provincie Fryslân (2005/1), *Voorontwerp Streekplan Fryslân 2006: Om de kwaliteit van de romte*. Leeuwarden; provincie Fryslân.
- Provincie Fryslân (2005/2), Kaarten en Cijfers. <http://www.fryslan.nl/sjablonen/1/infotype/webpage/view.asp?objectID=6139> (bezoekt in december 2005). Leeuwarden: Provincie Fryslân.
- Provincie Fryslân (2005/3), Prognose bevolking en woningbehoefte 2005. Leeuwarden: Provincie Fryslân.
- Roo, G. de, Voogd, H. (2004), *Methodologie van planning: over processen ter beïnvloeding van de fysieke leefomgeving*. Bussum: uitgeverij Coutinho.
- Raad voor Ruimtelijk, Milieu- en Natuuronderzoek (RMNO) en het Netwerk Duurzaam Hoger Onderwijs (DHO) (2004), *Werkboek Duurzame Ontwikkeling en Toekomstdenken*. Den Haag; RMNO.
- Ruimtelijk Planbureau (2003), *Scène een kwartet ruimtelijke scenario's voor Nederland*. Rotterdam: NAI uitgevers.
- Schroor, M. (1993), *De Wereld van het Friese Landschap*. Groningen; Wolters-Noordhoff bv.
- Schroor, M. (1999), *De verborgen stad; een cultuurhistorisch plankader voor Midden Fryslân plus een voorstel voor een aantal thematische routes*. Leeuwarden: BOS-L, Plattelânsprojekten.
- Silvis, H., K. de Bont (2005). *Perspectieven voor de agrarische sector in Nederland: Achtergrond rapport bij 'Kiezen voor Landbouw'*. Wageningen, Landbouw Economisch Instituut.
- Spit, T., P. Zoete (2002), *Gepland Nederland: een inleiding in ruimtelijke ordening en planologie*. Den Haag: Sdu Uitgevers bv.
- Sijmons, D., P.W.F. Petrus (2004). *Meerwerk: advies over de landbouw en landelijk gebied in ruimtelijk perspectief*. Den Haag; VROM-raad.
- Voogd, H. (1995), *Facetten van de planologie*. Alphen aan den Rijn: Samsom H.D. Tjeenk Willink.
- VROM-raad (2004), *Buiten Bouwen: VROM-raad advies 040 vensterkaftversie*. Den Haag; VROM-raad.

Bijlage 1: Kerngegevens Middelsee-gemeenten

Gemeente het Bildt

Kerngegevens:

(bron: CBS 2005/2, Provincie Fryslân 2005/2) Gegevens 1 jan. 2005.

Inwonertal: 10.971

Oppervlakte: 116.51 km²

Waarvan water: 24.22 km²

Landbouw: 90.8%, Bos en natuur: 4%, Bebouwd: 2.8%

Dorpen:

St-Annaparochie (5.237)

Minnertsga (1.847)

Sint Jacobiparochie (1.805)

Oude Bildtzijl (1.040)

Vrouwenparochie (763)

Westhoek (279)

Gemeente Ferwerderadiel

Kerngegevens:

(bron: CBS 2005/2, Provincie Fryslân 2005/2) Gegevens 1 jan. 2005.

Inwonertal: 8.967

Oppervlakte: 133.18 km²

Waarvan water: 35.53 km²

Landbouw: 86.4%, Bos en natuur: 8.7%, Bebouwd: 2%

Dorpen:

Hallum (2.774), Ferwert (1.924),

Marrum (1.764), Burdaard

(1.188), Blije (872), Wânswert

(205), Reitsum (143),

Hegebeintum (111), Ginum (95),

Lichtaard (78), Jannum (64),

Jislum (46).

Gemeente Leeuwarderadeel

Kerngegevens:

(bron: CBS 2005/2, Provincie Fryslân 2005/2) Gegevens 1 jan. 2005.

Inwonertal: 10.548

Oppervlakte: 41.38 km²

Waarvan water: 0.58 km²

Landbouw: 88.8%, Bos en natuur: 0.7%, Bebouwd: 5.8%

Dorpen:

Stiens (7.730)

Britsum (1.089)

Cornjum (484)

Hijum (441)

Jelsum (365)

Oude Leije (275)

Finkum (164)

Gemeente Menaldumadeel

Kerngegevens:

(bron: CBS 2005/2, Provincie Fryslân 2005/2) Gegevens 1 jan. 2005.

Inwonertal: 13.971

Oppervlakte: 70.04 km²

Waarvan water: 1.02 km²

Landbouw: 88.7%, Bos en natuur: 0.3%, Bebouwd: 5.3%

Dorpen:

Dronrijp (3.470), Menaldum

(2.670), Berlikum (2.531),

Marssum (1.173), Deinum

(1.078), Beetgumermolen (966),

Beetgum (739), Boksum (441),

Engelum (405), Wier (212),

Schingen (106), Blessum (97),

Slappeterp (83).

Bijlage 2: Overzicht interviews deskundigen

a.	Interview 1: Dhr. Th. Jensma, AVM Vastgoed	73
b.	Interview 2: Dhr. N. Hylkema, Leeuwarder Courant	75
c.	Interview 3. Dhr. J. Kingma en dhr. J. Galema, LTO Noord	76
d.	Interview 4. Dhr. K. Hallema en dhr. Y. Strikwerda, Feriening Lytse Doarpen (FLD)	78
e.	Interview 5. Dhr. Drs. M. Schroor, Bureau Varenius	79
f.	Interview 6. Dhr. B. Piekstra, Wetterskip Fryslân	80
g.	Interview 7. Dhr. R. Hagenaars, Wonen Noordwest Fryslân	82
h.	Interview 8. Dhr. K. Zwart, Bureau Plattelânsprojekten, provincie Fryslân	83
i.	Interview 9. Mw. Ir. E. Van der Laan, Bureau Noordpeil	85

a. Interview 1: Dhr. Th. Jensma, AVM Vastgoed

Vrijdag 4 november 2005, om 12.30 uur te Leeuwarden (kantoor AVM)

De heer Jensma is 12 jaar werkzaam bij AVM en houdt zich bezig met onder meer verkoop en aankoop van boerderijen, onteigenen van gronden, taxaties en het verhandelen van melkquota en dergelijke. In zijn functie voert hij veel overleg met ondernemers, particulieren en overheden. Hij heeft een HEAO opleiding gevolgd, maar heeft daarna nog een opleiding Makelaardij gevolgd. De heer Jensma is woonachtig in St-Annaparochie en kent mede daardoor het gebied goed. Hij is zoon van een akkerbouwer uit Sint Jacobiparochie.

Op de vraag naar zijn beleving van de regio geeft hij aan dat de regio zich in het algemeen onderscheidt door de relatieve rust, de schone lucht, het weidse uitzicht en de goedkope grond. Specifiek voor de agrarische sector stelt Jensma dat deze een goede uitgangspositie heeft. Het gebied heeft vruchtbare grond, een relatief gunstige verkaveling en goede randvoorwaarden. Met dit laatste doelt hij op de aanwezigheid van toeleveranciers en ondersteunende diensten. De bedrijven hebben een redelijke omvang in vergelijking met andere gebieden, maar zijn wel te klein om in de toekomst te overleven. Dit heeft te maken met de schaalvergroting die gaande is en onverminderd door zal gaan. Het areaal landbouwgrond zal overigens niet kleiner worden, maar er zal wel een verschuiving plaatsvinden in de verhouding akkerbouw en veeteelt.

In de visie van Jensma zal de akkerbouw in Nederland de komende jaren grotendeels verdwijnen. Een enkele goede ondernemer zal overleven, maar het gros zal verdwijnen; 'de ondernemer onderscheidt zich van de boer'. De agrarische sector zal de komende jaren vooral bestaan uit veeteelt. Maar ook hier is het zo dat alleen de echte ondernemers het redden. Jensma geeft aan dat daar meerdere redenen voor zijn. Deels is het ook een gevoelskwestie. De akkerbouw bestaat voor een groot deel uit aardappels, (suiker)bieten en graan. Vooral in de eerste twee producten is een forse overproductie. Er is echter geen tekort aan melk. Daarbij is de concurrentie vanuit het 'Oostblok' groot. Daar zijn veel grotere percelen die makkelijker te bewerken zijn en daardoor meer opbrengst per kavel hebben. Daarnaast zijn de loonkosten aanzienlijk lager. In tegenstelling tot de veeteelt is in de akkerbouw meer sprake van vrije marktwerking; de subsidies zijn veel minder. Daarbij zijn de prijzen voor de gewassen aanhoudend slecht, mede door de overproductie. De veeteelt is veel meer gereguleerd en heeft een financieel sterkere basis. Tevens is de bedrijfsvoering goed georganiseerd; het zijn vaak

goede ondernemers met een goede opbrengst, goede solvabiliteit en er is een goede basisprijs voor de melk.

Op de vraag of de subsidies niet bedreigend kunnen zijn voor de landbouwsector geeft Jensma aan dat wat hem betreft de subsidies worden afgeschaft. De sector is 'ziek' door alle subsidies. De sector moet leren zelf de broek op te houden. Voor een goede werking moet dit wel wereldwijd gebeuren, want ook in bijvoorbeeld Amerika zijn veel subsidies. Daarnaast dienen de regels overal hetzelfde te zijn. Het is raar dat uit Argentinië vlees mag worden geïmporteerd, waarvan de productie niet aan de Nederlandse normen voldoet. Jensma voorziet overigens een langzame afbouw van de subsidies. Deze gelden worden met name beschikbaar gesteld voor natuurontwikkeling en -beheer. Voorgaande ontwikkelingen zullen zich zonder meer voordoen, omdat het reeds een landbouwgebied bij uitstek is. Niettemin kan nog duidelijker op de landbouw ingezet worden, waarbij het vooral gaat om het scheppen van de juiste randvoorwaarden en voorzieningen. Hierbij moet onder meer gedacht worden aan planologische regelingen. De bouwvlakken in de bestemmingsplannen dienen groter te worden en akkerbouwers moeten ook ligboxenstallen kunnen bouwen. Ook zou er meer ruimte moeten zijn voor nieuwe bedrijven. Mogelijk biedt het gebied potentie voor nieuwe agrarische bedrijven vanwege door de ruimtedruk elders. Het buitengebied wordt nu te veel beperkt. Meer functiemenging acht hij positief, omdat er dan een roulatiesysteem kan ontstaan van bijvoorbeeld mest (bedrijven kunnen makkelijker hun mest kwijt). Functiemenging is mede om bedrijfseconomische redenen interessant. Ook moet het makkelijker worden een agrarisch bedrijf een andere functie te geven. Er zijn immers veel bedrijven die ermee ophouden. De planologische regelingen zijn nu erg traag en daardoor verstikkend. Randvoorwaarden kunnen zich ook uiten in het inrichten van een bedrijfsterein voor de agrarische sector. Bedrijventerein De Wissel in St-Annaparochie is hier een goed voorbeeld van.

Een landbouwscenario betekent volgens Jensma niet dat andere functies niet mogelijk zijn. Het gaat op zich prima samen met bijvoorbeeld woningbouw of recreatieve functies. Mits niet op te grote schaal, maar dat is niet te verwachten. Aangaande het eventueel opzetten van een kenniscentrum geeft hij aan dat er voldoende kennis en voorzieningen aanwezig zijn. Denk bijvoorbeeld aan het Van Hall instituut in Leeuwarden.

Jensma vraagt nog wel specifiek aandacht voor de glastuinbouw. Hierin ziet hij veel mogelijkheden en potentie. De glastuinbouw betekent een forse stimulering van de economie, onder meer voor toeleveranciers, maar ook voor werknemers in de kassen. Het gebied is uitermate geschikt door de goedkope grond, hoge arbeidsmoraal en de goede luchtkwaliteit. Deze argumenten gelden overigens ook voor andere vormen van landbouw. Het is daarom goed als de glastuinbouw bij Berlikum uitgebreid kan worden. De bedrijven zullen volgens Jensma wel komen, temeer er een grote ruimtedruk is in de rest van het land. Het buitenland ziet hij niet als een bedreiging; gebleken is dat de arbeidsmoraal hier vaak lager is. Een bedreiging is wel de fors stijgende gasprijs en de momenteel minimale marges in deze sector.

Aangaande de energievoorziening ziet hij weinig heil in windmolens en bijv. mestvergisting. Dit heeft een puur commerciële insteek en levert weinig op. Hij ziet vooral mogelijkheden in bijvoorbeeld kernenergie. Hij vraagt zich tevens af waarom bijvoorbeeld niet meer op koolzaad wordt ingezet. Dit zou een nieuwe tak voor de akkerbouw kunnen betekenen en is goed voor het milieu.

Een algemene bedreiging acht Jensma de stijging van het water. Het gaat dan zowel om de stijging van de zeespiegel als meer regen. Over 100 jaar staat het gebied wellicht volledig onder water. Hij denkt dat dit niet zozeer komt door het broeikaseffect, maar ziet dit als een onderdeel van de lange termijncyclus. We zitten in een fase dat de aarde aan het opwarmen is.

Een woonscenario ziet Jensma niet echt zitten. Vooral omdat het gebied te veel aan de periferie zit; het is te ver weg van alles. Mensen ervaren het als te ver en zullen niet snel hier gaan wonen. Het gebied is ook niet aantrekkelijk genoeg, het is te rustig, te kaal en de dorpen zijn doods (geen sfeer). Daarbij zijn er weinig voorzieningen.

Uiteindelijk pleit Jensma voor een duidelijke keuze voor de landbouw, maar dit sluit overige functies niet uit. De overheid dient allert te zijn en hier actief op in te springen. Hij is van mening dat de gemeenten te klein zijn om dit goed op te pakken. De politiek en het ambtelijk apparaat ziet hij als een bedreiging, want deze is niet professioneel genoeg en heeft soms een arrogante houding. Het lijkt hem daarom goed dat de Middelsee-gemeenten samenwerken en wellicht samengevoegd worden. Een grotere gemeente is professioneler en heeft meer slagkracht.

b. Interview 2: Dhr. N. Hylkema, Leeuwarder Courant

Vrijdag 4 november 2005, om 15.00 uur te Leeuwarden (kantoor Leeuwarder Courant)

De heer Hylkema is sinds 2001 landbouwredacteur bij de Leeuwarder Courant, maar is al 25 jaar werkzaam bij dit nieuwsblad. Hij geeft aan dat de krant een sterke traditie heeft aangaande het onderwerp landbouw. Hij heeft geen achtergrond in de landbouw, maar heeft zich in het verleden vooral bezig gehouden met onderwijs en wetenschap. Hij is woonachtig in het buitengebied van Deinum en is dus bekend in de Middelsee-gemeenten.

Op de vraag naar de beleving van de regio geeft Hylkema aan hij het een zeer ruimtelijk en open gebied vindt. Een groot nadeel vindt hij dat de regio erg op de landbouw is gericht. Door ruilverkavelingen zijn in het gebied veel cultuurhistorische waarden verloren gaan. Daarbij wordt de landbouw steeds grootschaliger, waardoor karakteristieke elementen nog verder verloren gaan. De regio is verder met name op Leeuwarden gericht en is daar ook van afhankelijk. In de dorpen om de stad binnen een straal van zo'n 10 km is dan ook niet echt sprake van een dorps- of kleinburgerlijke sfeer, maar is juist de invloed van de stad merkbaar.

Een woonscenario ziet hij in beginsel niet zitten doordat de landbouw veel te dominant is en de vliegbasis een negatieve invloed heeft. Vooral in het Bildt en Menaldumadeel, maar ook daarbuiten, wordt veel hinder van het lawaai ondervonden. Wat hem betreft wordt het nut en noodzaak van de vliegbasis besproken. Bij het wegvallen hiervan biedt dit veel meer kansen voor de regio om zich als woonregio te ontwikkelen. Ook de belevingswaarde van bijvoorbeeld de natuurfuncties bij bijvoorbeeld het Wad zal aanzienlijk toenemen (minder verstoring).

Door de landbouw is de belevingswaarde van het gebied slecht. Het is door de schaalvergroting en ruilverkaveling een heel gesloten gebied geworden wat slecht toegankelijk is. Om de openheid te benadrukken en te benutten zou het landschap meer toegankelijk moeten worden. Op zich ziet hij wel potentie voor een grotere woonfunctie voor de regio, maar dan voor de eigen bewoners of voor bijvoorbeeld mensen uit Leeuwarden. Het is niet reëel om bewoners uit andere gebieden te trekken, daarvoor ligt het te ver weg en is het niet aantrekkelijk genoeg. Het is een tamelijk saai gebied. Maar voor de eigen bewoners is dat

geen probleem en mogelijk een sterk punt. De mensen die hier gaan wonen keizen voor ruimte en het vrije zicht.

Het zou positief zijn als gezorgd kan worden voor een meer gevarieerd landschap. Hij is positief over de groeiende aandacht en subsidies voor natuurbeheer. Ook het polderlandschap van het Bildt heeft zijn schoonheid. Het is door de seizoenen behoorlijk afwisselend en is daardoor een bijzonder gebied in Nederland. Ten aanzien van de wens om in te zetten op kwaliteitslocaties is hij sceptisch; dit zal financieel vaak niet haalbaar blijken te zijn.

Hylkema geeft aan dat het gebied zich onderscheidt van andere gebieden door zijn openheid. Het gebied heeft veel potentie, bijvoorbeeld in de vorm van vaarroutes. Het meervoudig ruimtegebruik zou gestimuleerd moeten worden. Ook de regelingen moeten flexibeler worden. Zo zou het makkelijker voor boeren moeten worden om bijvoorbeeld een boomsingel aan te leggen, maar deze ook weer weg te kunnen halen als dat om bedrijfseconomische redenen beter uitkomt. Nu is er vaak sprake van economische keuzes, wat ten koste gaat van het landschap. Hylkema vindt het verder van belang dat de burger meer betrokken wordt bij het landschap. De burger rijdt er nu doorheen, maar heeft er verder weinig gevoel bij. De bewustwording van het landschap bij de burger moet versterkt worden.

Over de landbouw is Hylkema niet zo positief. De akkerbouw doet het slecht en zal de komende tijd afnemen. Deze plaats zal worden ingenomen door de veeteelt. Dit noemt hij de vergroening van het landschap. Dit ervaart hij als negatief omdat de diversiteit afneemt. De agrarische sector gaat een onzekere toekomst tegemoet, onder meer door regelgeving vanuit Brussel. Een landbouwscenario lijkt hem niet goed. Het gebied is al volledig ingericht op de landbouw, dat verder ontwikkelen lijkt hem niet mogelijk. Daarbij is verder investeren in de landbouw economisch gezien niet verstandig. Daarnaast vindt hij dat de bedrijven meer openheid moeten geven, bijvoorbeeld in de vorm van agri-toerisme. Meer nevenfuncties bij de bedrijven ervaart hij als positief.

Hylkema stelt dat eventuele beleidskeuzes weinig uit zal maken. De door hem geschetste ontwikkelingen zullen toch wel doorgaan. Hij doelt daarmee met name op de verregaande schaalvergroting in de landbouw. Hij is het niet eens met sommige onderzoekers dat de kleigronden de meeste potentie hebben voor de landbouw. Juist op de zandgronden zijn de grootste bedrijven aanwezig. Hier is de druk van andere functies wel groter, maar per saldo hebben de kleigebieden geen voorsprong. Wel hebben de Middelsee-gemeenten het voordeel (voor de landbouw) dat hier vrijwel geen andere functies aanwezig zijn, zoals natuurfuncties. Dit laatste vindt hij wel jammer.

Hylkema is ook van mening dat de gemeenten veel te defensief zijn. Ze laten de oren te veel hangen naar ontwikkelaars en belangengroeperingen. Hij is voorstander van meer samenwerking in de Middelsee-gemeenten. Een gezamenlijke visie is goed en er zou naar zijn mening een deskundige ingeschakeld moeten worden om een beeld te schetsen voor de regio, om zo ook de beleidskeuzes voor de toekomst te kunnen bepalen.

Hylkema verwijst ten slotte naar een essay van hem waarin hij zijn visie geeft over de landbouw. Dit essay 'Nederland houdt niet van zijn platteland' is opgenomen in *Bodem en duurzame landbouw* (O. Oenema, redactie, 2003).

c. Interview 3. Dhr. J. Kingma en dhr. J. Galema, LTO Noord
Maandag 7 november 2005, om 09.30 uur te Drachten (kantoor LTO Noord).

Zowel de heer Kingma als de heer Galema is beleidsadviseur bij LTO Noord. De heer Kingma is secretaris van het provinciaal bestuur en heeft in zijn functie veel contact met overheden en leden van LTO Noord. Hij is tevens woonachtig in de regio, namelijk in het buitengebied van Menaldum. De heer Galema zit in de gemeentelijke overleg commissie, dat betekent dat hij zich vooral bezig houdt met planologische aspecten, zoals bestemmingsplannen. Hij heeft in zijn functie veel contact met gemeenten.

Op de vraag naar de beleving van het gebied geven zij aan dat het een zeer open en ruimtelijk gebied is, met enerzijds veel grasland, maar anderzijds ook veel akkerbouw. Sterk punt van de regio is dat het een landbouwgebied bij uitstek is. Er is veel ruimte en er zijn weinig belemmeringen in de zin van bijvoorbeeld natuurfuncties of woningbouw.

Aangaande de landbouw is er al geruime tijd een schaalvergroting gaande en dit proces zal zich verder voortzetten. De regio heeft een voorsprong ten opzichte van andere regio's, aangezien hier in het verleden de nodige ruilverkavelingen hebben plaatsgevonden en de bedrijven daardoor gemiddeld groter zijn. De echte kleine boeren zijn in deze regio niet meer aanwezig. De bestaande bedrijven zijn over het algemeen behoorlijk van omvang. Dit neemt niet weg dat door de schaalvergroting er nog steeds bedrijven zullen verdwijnen; de jaarlijkse uitstroom van 2,5 a 3 % zal gewoon doorgaan.

Kingma en Galema verwachten dat er zich geen grote verschuivingen zullen voordoen in het areaal akkerbouw en veeteelt. Op de vraag of er geen afname van het aantal akkerbouwbedrijven is te verwachten geven zij aan dat hier in hooguit beperkte mate sprake van zal zijn. Men is al decennia lang negatief over de akkerbouw, maar nog altijd weet deze sector te overleven. Zij verwachten niet dat bedrijven verplaatsen naar andere landen, vanwege de hier aanwezige knowhow en het gunstige klimaat (en bodem). De bestaande bedrijven zijn daarbij sterke bedrijven. Wel zullen er wat wisselingen voordoen in het type gewassen. De pootaardappel is het belangrijkste gewas en zal altijd blijven bestaan. Daarnaast zien zij kansen voor de energiegewassen, maar mogelijk dat de grond daarvoor wel te duur is.

Galema en Kingma zijn positief over functiemening van akkerbouwbedrijven en veeteeltbedrijven, want dit maakt de bedrijven economisch sterker. De regio biedt daarnaast mogelijkheden voor bedrijven die elders op slot zitten en zich hier nieuw kunnen vestigen. Dit is een proces wat nu al gaande is. Verder staan zij positief tegenover de ontwikkeling van de glastuinbouw, mogelijk in combinatie met mestvergisting (opwekken energie). De glastuinbouw kan een belangrijke economische impuls betekenen, omdat het veel werkgelegenheid oplevert. Zij zien ook voldoende mogelijkheden voor groei, vanwege de lage grondprijs, voldoende ruimte en de grotere lichtintensiteit in de regio. Galema geeft aan dat er ook vraag naar is.

Bepaalde ontwikkelingen/processen zullen zich ook zonder inmenging van de overheid voordoen, maar de overheden kunnen wel betere kaders scheppen. Het nieuwe streekplan biedt daartoe een aantal handreikingen. Het gaat dan om bijvoorbeeld grotere bouwblokken en het verbeteren van de waterhuishouding. Met het nieuwe streekplan wordt duidelijk ingezet op de landbouw, wat een voorzetting is van eerder beleid. Kingma geeft aan dat LTO Noord zelf bezig is met een project aangaande landschappelijk bouwen. Dit project is erop gericht om te kijken hoe de schaalvergroting passend kan worden gemaakt in het landschap (bijvoorbeeld rekening houden met historische elementen). Het gaat daarbij niet alleen om bouwen, maar ook om slopen. Dit kan een interessant aandachtspunt zijn voor de regio.

Een mogelijke bedreiging is de strenger wordend wetgeving, maar tot nu toe is daar altijd een passende oplossing voor gevonden. Aandachtspunt is in dat kader de status van het Waddengebied. Het water uit de regio loost nu op de Waddenzee, maar dit kan wel eens lastig worden wanneer het door de EU wordt aangewezen als watergebied; dan worden hogere eisen aan de waterkwaliteit gesteld. Een andere bedreiging is de verzilting van het water door de stijgende zeespiegel. Kingma pleit voor het aanleggen van meer kwelders.

Kansen ziet Kingma in de ontwikkeling van het ondernemerschap. De regio heeft als landbouwgebied bij uitstek een goede uitgangspositie en dit stimuleert het ondernemerschap. Positief zijn zij ook over de aanwezige kennis, bijvoorbeeld het Van Hall instituut en proefboerderij Nij Bosma Zathe in Leeuwarden. Wel zou de samenwerking tussen deze instanties verbeterd kunnen worden.

Op de vraag of zij ook ruimte zien voor een woonscenario geeft Kingma aan dat hij hier wel ruimte voor ziet. Weliswaar zijn met name de bosrijke gebieden meer in trek, maar er is ook een categorie (en dus markt) die prijs stelt op de rust en ruimte. Daarbij ziet hij de aanwezigheid van de vliegbasis als een positief element, omdat deze ervoor zorgt dat Leeuwarden niet noordwestelijk zal uitbreiden en het landschap dus open blijft. Kingma is voorstander van het versterken en benutten van recreatieve routes in het kader van de aantrekkelijkheid en de belevingswaarde. Hij is dan ook positief over bijvoorbeeld de elfstedenvaartroute. Verder pleit hij voor het meer betrekken van het Waddengebied bij de regio. De begrenzing tussen dit gebied en de regio is nu hard, maar een zachtere overgang kan de aantrekkelijkheid van de regio versterken.

Verder ziet Kingma mogelijkheden voor een landgoed in de regio. De mogelijkheden voor het wonen zal altijd afhankelijk zijn van het werk en dus vooral een binding hebben met Leeuwarden. Voordelen van de regio zijn de nog altijd lage woningbouwprizen. Voor de ontwikkeling van sec. natuurfuncties zijn Kingma en Galema weinig mogelijkheden, mogelijk bij het Wad. Medegebruik van natuurfuncties, bijvoorbeeld bij oevers, is wel mogelijk. Desondanks zal de landbouw altijd de belangrijkste sector blijven en zullen overige functies pas op een tweede plaats komen, verwachten Kingma en Galema. Overigens hoeft een combinatie van functies elkaar niet te bijten.

d. Interview 4. Dhr. K. Hallema en dhr. Y. Strikwerda, Feriening Lytse Doarpen (FLD)

Maandag 7 november 2005, om 13.00 uur te Raerd (kantoor FLD).

Hallema en Strikwerda zijn de twee consultants bij de FLD. De FLD ondersteunt en adviseert dorpsbelangen op allerlei vlakken, maar de nadruk ligt op woningbouwprojecten. Het gaat dan bijvoorbeeld over wat daar bij komt kijken en hoe subsidies kunnen worden verkregen. Daarbij helpt de FLD om de dorpen op de kaart te zetten en stimuleren zij het maken van visies. Tevens is de FLD ondersteunend in het contact met de gemeente. De heer Strikwerda is verder betrokken bij het glastuinbouwproject in Noordwest Fryslân (bij Berlikum), vanuit de belangen van de dorpen. De FLD wordt voor het grootste deel betaald uit gelden van de provincie. In de Middelsee-gemeenten zijn zij zo nu en dan actief, maar lang niet in alle dorpen.

Op de vraag naar de beleving van de regio geven Hallema en Strikwerda aan dat zij de regio niet heel goed kennen, omdat zij er niet vandaan komen. Het beeld is tweeledig. Voor zover

het bijvoorbeeld gaat om Leeuwarderadeel en Menaldumadeel dan is er vooral het beeld van forensengemeenten bij Leeuwarden. De invloed van de stad is hier duidelijk merkbaar. Voor met name Ferwerderadiel geldt het gevoel van ‘ver weg’, ‘het koude noorden’. Bij het Bildt heerst het beeld van bedijkingslandschappen. Verder is het bovenal een open gebied. De open ruimte ten Noordwesten van Leeuwarden blijft bestaan door de aanwezigheid van de vliegbasis Leeuwarden.

Hallema en Strikwerda zien de landbouw in de regio de komende jaren afnemen; er zullen een aantal grote bedrijven overblijven. De landbouw zal vooral verhuizen naar Oost-Europa. De ruimte wordt ingenomen door andere functies, zoals wonen, recreatie en natuur. Strikwerda is fel tegen de uitbreiding van de glastuinbouw omdat dit zonde is van het landschap. Daarbij ziet hij weinig meerwaarde in de glastuinbouw; het is een sector waar weinig toekomst in zit. In een landbouwscenario zien Hallema en Strikwerda dan ook weinig perspectief.

Hallema en Strikwerda zien wel mogelijkheden voor een woonscenario. Er is vast een markt voor mensen die houden van een open en weids landschap. De regio moet dan wel aantrekkelijker worden. Het is daarbij goed om recreatie en toerisme in de regio te versterken; een combinatie van wonen en recreëren. Gedacht kan worden aan het versterken van recreatieve routes en het betrekken van het Wad bij de regio. Dit laatste is wel ingrijpend, maar biedt wel veel mogelijkheden voor recreatie. Mogelijk dat het ook kan bijdragen in het kader van waterberging (i.v.m. stijgende waterpeil). Gedacht kan worden aan een soort Lauwersmeergebied, waarbij dan vooral de nabijheid bij Leeuwarden moet worden benadrukt. Inwoners uit de stad kunnen hier dan recreëren en wonen.

Bedreigingen voor een woonscenario zijn de verwachte afname van de bevolking. De woningen die gebouwd worden zijn met name voor de eigen bevolking (daling van gemiddelde woningbezetting). Een andere bedreiging is de slechte bereikbaarheid. Het gebied ligt achter Leeuwarden, en de congestie rond de stad is groot. Het is nadelig dat men via Leeuwarden moet reizen. De Noordwesttangent brengt er misschien verbetering in, maar dan is het vooral belangrijk de bereikbaarheid in de beleving van de mensen te verbeteren. Mogelijk dat ook nog wat met het oude spoortracé kan worden gedaan.

Een belangrijk begrip is identiteit. Men heeft nu geen beeld bij de regio of gemeenten. Het is van belang dat een duidelijk (positief) beeld wordt geschetst, waarbij vooral de relatie met Leeuwarden moet worden benadrukt (de nabijheid). Hallema en Strikwerda juichen de samenwerking tussen de gemeenten toe. Gemeenten zijn nu vaak kleinschalig bezig en hebben weinig tot geen visie. Iedere gemeente wil woningen bouwen en een bedrijventerreintje, waardoor een versnipperd landschap ontstaat (‘hap snap’). Mogelijk dat door samenwerking meer daadkracht ontstaat: een sterke gezamenlijke afdeling Ruimtelijke Ordening en een bestuur met daadkracht en durf zou heel positief zijn. Men laat nu vaak de oren hangen naar de plaatselijke bedrijven en inwoners; men wil iedereen te vriend houden zodat uiteindelijk een gemiddeld plan ontstaat.

e. Interview 5. Dhr. Drs. M. Schroor, Bureau Varenius

Maandag 7 november 2005, om 20.00 uur te Leeuwarden (kantoor Bureau Varenius).

De heer Schroor is sociaal-geograaf en historicus. Hij publiceerde sinds 1976 wetenschappelijke en populair wetenschappelijke boeken en artikelen, met name over het landschap, de waterstaat, de cartografie, de economie en de demografie van Friesland en Groningen, daaronder ook De wereld van het Friese landschap (zie hoofdstuk 3). Schroor

heeft samen met zijn echtgenote een eigen geografisch en historisch onderzoeksbureau, Varenius. Verder is hij redacteur van Noorderbreedte en hoofdredacteur van Fryslân, nieuwsblad voor geschiedenis en cultuur. Schroor is woonachting in Leeuwarden.

Schroor geeft aan dat hij de regio persoonlijk het mooiste deel van Fryslân vindt. Het is een gebied met mooie vergezichten en is nog ongerept in die zin dat de oude hoofdstructuur veelal duidelijk aanwezig is. Positief is ook de ligging nabij het Waddengebied. De mentaliteit van de mensen in de regio is wel vrij hard.

Het is een regio wat tevens erg rustig is waarbij het sterk afhankelijk is van Leeuwarden. De regio is gelet hierop in twee delen op te splitsen. Leeuwarderadeel en Menaldumadeel als forensengemeenten bij Leeuwarden en het Bildt en Ferwerderadiel als meer rurale gemeenten. De vraag is dan ook of er sprake is van een regio. Probleem is er dat er geen centrale plaats is in de Middelsee-gemeenten, zoals bijvoorbeeld Dokkum dat is in Noordoost Fryslân. Leeuwarden is in feite die centrale plaats voor Noordwest Fryslân.

De regio is een landbouwgebied bij uitstek. Het is op zich prima om dit in stand te houden zodat het open landschap blijft behouden, want dat is de kwaliteit van de regio. Zo langzamerhand is dit een zeldzaamheid in Nederland. Het is ook niet goed om in te zetten op natuurfuncties, want dit zou het karakteristieke en de openheid aantasten. Schroor is daarom tevens niet voorstander van uitbreiding van de glastuinbouw. Natuurlijk heeft hij begrip voor bepaalde economische keuzes, maar je moet wel rekening houden met het landschap en een modus zoeken. Friesland heeft altijd voor de landbouw gekozen. Economisch gezien was dat niet een verstandige keus. In de loop der jaren is de bevolking in Friesland daarom ook fors afgenomen (procentueel gezien ten opzichte van andere provincies). Positief punt is dat het er wel voor heeft gezorgd dat het landschap in beperkte mate is aangetast. Schroor is niet bang voor de schaalvergroting die gaande is. Dat is al jaren aan de gang en de voormalige boerderijen zijn veelal wel behouden gebleven.

Schroor ziet mogelijkheden voor zowel het landbouwscenario als een woonscenario. Als het gaat om wonen heeft het gebied een hele rijke historie met zijn states en stinzen. Elementen hiervan zijn vaak nog terug te vinden. Met het idee van states en stinzen zou wat gedaan kunnen worden. Schroor denkt dat er wel een markt voor kan zijn, mensen die zoeken naar rust en ruimte, temeer elders de woningdruk toeneemt. Daarbij kunnen recreatieve routes de aantrekkelijkheid versterken. Interessant, maar wel ingrijpend, is het intensiever betrekken van het Wad bij de regio. Dit kan de aantrekkelijkheid versterken en kan een functie hebben als het gaat om de stijgende waterspiegel. Vanuit ecologisch oogpunt betekent het ook meer variatie.

De regio zal echter vooral uit moeten gaan van autonome groei; het opvangen van de eigen bevolking. Een bedreiging is mogelijk de afname van de bevolking. Nederland is alleen gewend aan groeiscenario's, maar mogelijk moet ook eens gedacht worden aan een krimpscenario. Daarbij zal er ook aandacht moeten komen voor het woningbestand, gelet op de babyboom die de komende decennia een andere woningbehoefte krijgt.

Schroor is van mening dat vooral geïnvesteerd moet worden in de stad Leeuwarden en niet zozeer in de regio zelf. Dit is uiteindelijk beter voor de Middelsee-gemeenten, vanwege de afhankelijkheid en positie van de stad. In dat kader dient ook aandacht besteed te worden aan de bereikbaarheid van de regio. Dit is een negatief punt voor de regio. Denk hierbij aan de mental maps, vooral in de beleving van de mensen ligt deze regio ver weg.

Schroor is positief over een eventuele samenwerking tussen de gemeenten. Doordat er nu geen samenhang is ontstaat er een versnippering van het landschap. Iedere gemeente wil woningen bouwen en een bedrijventerreintje. Een gezamenlijk visie kan een 'doublering' van plannen voorkomen en zorgt mogelijk ook voor meer professionaliteit in het bestuur.

Schroor verwijst tenslotte naar twee mogelijk interessante boekwerken. De nota Wad Anders van het ministerie van Economische Zaken (2004) en Werken en wonen in de Kleibouwstreek. Rapport omtrent een onderzoek gesteld in opdracht van het Ontwikkelingsschap "De Kleibouwstreek", door ETIF, LEI en SFMW. Bolsward, 1962.

f. Interview 6. Dhr. B. Piekstra, Wetterskip Fryslân

Donderdag 10 november 2005, om 16.00 uur te Leeuwarden (kantoor Wetterskip Fryslân).

De heer Piekstra is beleidsmedewerker watersystemen. Hij is vooral belast met het stedelijk waterbeheer, wat betekent dat hij coördinator van de 10 watercoördinatoren in de provincie is. Een watercoördinator onderhoudt de contacten met de gemeenten (vertaling in bestemmingsplannen e.d.). Hij houdt zich vooral bezig met het beleid en is daarbij projectleider, want het beleid wordt altijd in projectorganisatie opgezet. Piekstra heeft vele jaren in Leeuwarden gewoond, maar is sinds vier jaar woonachtig in het buitengebied van Burdaard en is dus woonachtig in de Middelsee-gemeenten.

Op de vraag naar de beleving van de regio geeft Piekstra aan dat hij het vooral een dorpengebied vindt. Het is een open gebied met veel landbouw. In de regio zelf is relatief weinig werkgelegenheid aanwezig en daarom is het erg gericht op Leeuwarden. De relatie met Leeuwarden is in de hele regio duidelijk merkbaar. Vooral Leeuwarderadeel en Menaldumadeel zijn forensengemeenten. Mensen vinden het prettig om dorps te wonen in de nabijheid van de stad. Stiens is een goed voorbeeld hiervan. Het voordeel van de regio is dan ook de nabijheid van Leeuwarden. De gemeenten zouden nadrukkelijker de relatie met Leeuwarden moeten onderkennen, in plaats van zich er tegen af te zetten.

Piekstra ziet wel kansen voor een woonscenario, maar dan zal er wel wat moeten gebeuren. De regio moet vooral wat aan de beeldvorming doen en zich duidelijk naar buiten toe presenteren. Daarbij dient er ook aandacht te zijn voor de kwaliteit van het wonen, dorpsuitbreidingen zoals bij Burdaard zijn hem een doorn in het oog ('witte schimmel'). Dit is vooral van belang wanneer de gemeenten inwoners van buiten de eigen regio wil trekken. Dit zullen dan vooral inwoners uit Leeuwarden zijn. Om de aantrekkelijkheid te vergroten is hij voorstander van het aanleggen van (recreatieve) routes, juist om oude structuren te versterken. Ook meer variëteit in het landschap kan aantrekkelijk zijn, alhoewel het belangrijkste kenmerk van de regio natuurlijk de openheid is. Ook zou er meer gedaan kunnen worden met het benutten van de aantrekkelijkheid van de terpdorpen. Vanuit zijn functie staat hij ook positief tegenover het beter ontsluiten van de dorpen via het water. Dit kan ook positief zijn voor de recreatie. Voordeel van de regio zijn nog altijd de relatief lage woningprijzen.

De kansen voor een landbouwsceario kan Piekstra moeilijk inschatten. Hij is op dat vlak onvoldoende deskundig. Hij verwacht wel dat de landbouw de komende jaren zal afnemen. Daarbij kan afgevraagd worden of de economische bijdrage van de landbouw de moeite waard is. Wel kan het vanuit landschappelijk oogpunt gewenst zijn (openhouden landschap).

Hij staat neutraal tegenover de ontwikkeling van glastuinbouw, maar dit biedt mogelijk wel een kans tot het aanleggen van meer oppervlaktewater (kun je beter afdwingen).

Specifiek ten aanzien van het wateraspect geeft Piekstra aan dat we steeds meer met water te maken krijgen. De zeespiegel stijgt en er valt meer regen. Forse regenbuien in korte tijd komen steeds vaker voor. Het water zal niet altijd opgevangen kunnen worden; er is dan onvoldoende tijd om dit weg te pompen. Het creëren van meer ruimte voor water kan hier een oplossing voor bieden, bijvoorbeeld meer of bredere sloten. Maar het is lastig dit te realiseren, omdat dit ten koste zou gaan van landbouwgrond. De belangen voor de landbouwsector zijn te groot. Oplossingen kunnen vaak pas bereikt worden bij landinrichtingsprojecten (ruilverkaveling), maar in deze regio zijn deze voorlopig niet te verwachten. Mogelijk dat door de schaalvergroting herverkaveling gewenst kan zijn. Piekstra heeft overigens de indruk dat de waterproblematiek in deze regio niet zo groot is, zeker in vergelijking met andere regio's. Een ander probleem is de verzilting door de stijging van de zeespiegel. Een hoger waterpeil in de sloten kan dit tegengaan, maar dit ontmoet weer bezwaren omwille van landbouwtechnische aspecten.

Over de eventuele samenwerking tussen gemeenten is Piekstra positief. Een gemeenschappelijke visie is prettig. Hij merkt dat bij grotere gemeenten vaak meer aandacht is voor water omdat er in deze gemeenten meer ruimte is om zich te specialiseren. Een samenwerking zou mogelijk ook de zogenaamde versnippering van het landschap kunnen tegengaan, alhoewel hij niet verwacht dat dit direct zoveel zal uitmaken.

g. Interview 7. Dhr. R. Hagenaars, Wonen Noordwest Fryslân

Maandag 14 november 2005, om 14.00 uur te St-Annaparochie (kantoor Wonen NWF).

De heer Hagenaars is directeur van de Woningbouwcorporatie Noordwest Fryslân. In zijn functie is hij verantwoordelijk voor het beheer van het woningbezit, de bouw van nieuwe woningen en het aanpassen van woningen. Met name de vergrijzing zorgt voor een behoorlijke (veranderende) bouwopgave. De corporatie is actief in drie van de vier Middelsee-gemeenten; Menaldumadeel, het Bildt en Ferwerderadiel. Daarnaast heeft de corporatie bezit in Franekeradeel (m.u.v. de stad Franeker). Het is dan ook een echte dorpcorporatie. Belangrijk speerpunt van de corporatie is de het behouden van de leefbaarheid in de dorpen. Het is een regio met een relatief zwakke woningbouwmarkt, met name in Ferwerderadiel. Hagenaars is nu twee jaar werkzaam bij deze corporatie en heeft daarvoor in Hillegom en Den Haag gewerkt. Hij kent de regio daardoor nog relatief kort. Hij woont net buiten de Middelsee-gemeenten, in Aldtsjerk.

Op de vraag naar de beleving van de regio geeft Hagenaars aan dat in drie van de vier gemeenten de relatie met Leeuwarden sterk merkbaar is. Ferwerderadiel is meer perifeer gelegen. Het is daarbij een conservatieve regio met veel open ruimte. Er is geen regiobeleving, de inwoners zijn vooral op hun eigen dorp gericht. Verder is het gevecht met de afkalkende landbouwsector duidelijk merkbaar. De werkgelegenheid is nu met name in Leeuwarden te vinden, terwijl er in de regio zelf veelal laaggeschoolde, aan de landbouw gerelateerde, arbeid is te vinden. Naar zijn mening zou er meer werkgelegenheid in de regio gecreëerd moeten worden om minder afhankelijk te worden van Leeuwarden. Daarbij zie je dat door de verdere groei van Leeuwarden de stad verder verstoep (net als bijv. de Randstad), des te meer reden om te spreiden. Hagenaars ziet vooral kansen in kleinschalige hoogwaardige bedrijven, vooral om kennis te krijgen en te houden.

Het stoort Hagenaars dat de dorpen nu worden beperkt in hun mogelijkheden door bijvoorbeeld de woningbouwcontingenten. Uit onderzoek blijkt dat mensen vooral landelijk willen wonen. Daar liggen dan ook de kansen voor de Middelsee-gemeenten. De regelgeving is een grote bedreiging en zou daarom vrijer moeten. Het gaat dan niet alleen om de provinciale contingenten, maar ook om Europese regelgeving (Flora en Faunawet etc.).

De regio als woonregio biedt veel kansen, vooral in combinatie met recreatie en toerisme. Het aanleggen van een recreatieplas zou overwogen kunnen worden, net als bijvoorbeeld de aanleg van een bos. De populairste plekken om te wonen zijn veelal de plekken op de grens van het bos en het open landschap. Daarom kan de aanleg van een bos de aantrekkelijkheid van de regio vergroten. Natuurlijk moet de basis, het open karakter, behouden blijven, maar we hoeven niet zo 'spastisch' te doen over veranderingen. Alles is ten slotte het resultaat van de maakbaarheid. Vooral de industrialisatie van de landbouw heeft het huidige landschap bepaald. Vroeger was de Veluwe een kale vlakte en is er op een gegeven moment bos geplant. Een ander voorbeeld zijn de Oostvaarders plassen bij Lelystad, oorspronkelijk een bijproduct, nu een van de belangrijkste natuurgebieden. We hoeven niet te doen dat dit karakteristiek is, want we hebben het zelf zo gemaakt. Het moet makkelijker worden om nieuwe invullingen aan gebieden te geven, mits dit zorgvuldig gebeurt. Het zou bijvoorbeeld heel positief en aantrekkelijk kunnen zijn voor de regio om het Waddengebied er meer bij te betrekken. Bijvoorbeeld in de sfeer van recreatie, maar mogelijk ook in het kader van wonen. Hagenaars ziet ook veel positieve punten in het aanleggen van nieuwe (recreatieve) routes, om zo de aantrekkelijkheid te vergroten. Ook de aanleg van houtwallen en nieuwe natuurfuncties is positief voor de belevingswaarde van de regio. Hij ziet daarom kansen voor het kleinschalig boeren met gesubsidieerd natuurbeheer.

Hagenaars vindt het met name van belang om te kiezen voor kwaliteit. Dit geldt ook voor woningbouwplannen. Het inkleden in groen vindt hij daarbij het belangrijkste. Daar mogen best strenge eisen aan gesteld worden. Ditzelfde geldt voor nieuwe bedrijventerreinen, agrarische bedrijven of andere functies. Hagenaars is niet echt bang voor versnippering van het landschap, mits dit landschappelijk goed wordt ingepast. Hij ziet daarbij een rol voor de provincie weggelegd.

Ten aanzien van de landbouw verwacht Hagenaars dat deze altijd een belangrijke rol zal blijven spelen, maar hij is wel negatief over de toekomst. Door de schaalvergroting zullen er enkele grote bedrijven overblijven. De concurrentie vanuit Oost Europa maakt de positie zwak. Voordeel is wel de aanwezige knowhow. Dit betekent dat er vooral ingezet zou moeten worden op de kenniseconomie; Leeuwarden als kennisstad. Hagenaars ziet op zich wel kansen voor de glastuinbouw, mede omdat dit arbeidsintensief is. Ook hier geldt de voorwaarde voor een goede landschappelijke inpassing (en met mate).

Hagenaars is positief over samenwerking tussen de gemeenten. De strategie van de gemeenten is nu vooral defensief (niet opgeslokt willen worden door de stad), terwijl deze juist offensief zou moeten zijn. Het is daarvoor noodzakelijk om het gezamenlijk belang te onderkennen en een visie te ontwikkelen. Samen krijg je meer voor elkaar dan alleen. Als je ziet wat er nu in de A7-zone gebeurd is het goed om je als regio te profileren. Benut daarbij de kwaliteiten van de regio, zoals de open ruimte en de lage grondprijs. Probeer dit uit te bouwen, door het toevoegen van nieuwe landschapselementen en recreatie en toerisme. In het kader van het toerisme is het vooral van belang je als regio te presenteren om een volledig programma te kunnen bieden. Verder is nu een zwak punt van de regio de bereikbaarheid. Dit zou verbeterd moeten worden.

h. Interview 8. Dhr. K. Zwart, Bureau Plattelânsprojekten, provincie Fryslân

Vrijdag 25 november 2005, om 09.00 uur te Leeuwarden (Provinciehuis).

Het bureau Plattelânsprojekten is een onderdeel van de provincie Fryslân. In samenwerking met gemeenten, waterschappen en belangenorganisaties worden projecten verworven die bijdragen aan de ontwikkeling van het Friese platteland. De provincie is daarvoor opgedeeld in zes gebieden. In elk gebied is een projectbureau en een gebiedsplatform op zoek naar mensen en organisaties met goede ideeën. De Middelsee-gemeenten vallen in drie regio's uiteen. Leeuwarderadeel en Menaldumadeel in Midden Fryslân, het Bildt in Noordwest Fryslân en Ferwerderadiel in Noordoost Fryslân. Elk gebied heeft een programmakader opgesteld waarin een aantal thema's zijn benoemd waarbinnen de projecten dienen te passen. Elk gebied heeft een gebiedsplatform samengesteld, waarin bestuurders van gemeenten, provincie en waterschap opereren, naast een aantal inwoners uit de streek die deskundig zijn op een specifiek terrein of thema. De heer Zwart stuurt de zes teams vanuit Leeuwarden aan en kan worden beschouwd als coördinator. In tegenstelling tot andere afdelingen, die vooral sectoraal werken, werkt Plattelânsprojekten vooral integraal. Daartoe halen zij wel veel informatie van andere afdelingen in het provinciehuis. Zwart is woonachtig in Snakkerburen (net ten noorden van Leeuwarden).

Bij de beleving van het gebied geeft Zwart aan dat de regio globaal in twee regio's is op te delen. Aan de noordzijde is er vooral de relatie met de Waddenzee; de kustregio. Daarbij bestaat de associatie met natuur in de buitendijkse gebieden, maar vooral een duidelijke dominante positie van de landbouw. De andere regio ligt in de periferie van Leeuwarden, hierbij doelt hij met name op dorpen als Stiens, Menaldum en Dronrijp. In de ruimtelijke beleving is dat duidelijk merkbaar doordat er meer bebouwing en voorzieningen zijn. Het Texaco tankstation tussen Leeuwarden en Stiens zul je niet ten noorden van Stiens vinden, om een voorbeeld te noemen.

De heer Zwart ziet zowel mogelijkheden voor een landbouw- als voor een woonscenario. Het is natuurlijk een landbouwgebied bij uitstek. De landbouw zal het dan wel over een wat andere boeg moeten gooien. Hij ziet in dit gebied ruimte voor moderne grootschalige 'hightech' bedrijven. Er moet wel rekening gehouden worden met de infrastructuur en de energievoorziening (duurzaam). De voorsprong ten opzichte van andere landen (bijv. Oost Europa) is vooral de knowhow, hiermee moet de regio zich onderscheiden. Het areaal akkerbouw zal waarschijnlijk gaan afnemen. Voor de glastuinbouw ziet hij ook groeimogelijkheden, maar niet in grote mate. Je hebt altijd te maken met de sociale component; bedrijven uit bijvoorbeeld het Westland verhuizen hier niet graag naar toe (te ver weg, kaal etc.). In het kader van het waterprobleem zullen wel nieuwe wateruitlaten aangelegd moeten worden. Om de verzilting tegen te gaan kunnen kwelders aangelegd worden, ook in het kader van de natuurontwikkeling.

Ook voor een woonscenario is er potentie, vooral dicht bij de stad. Mensen vinden het prettig dichtbij de stad te wonen (gebruik van voorzieningen, reistijd) en tegelijkertijd te genieten van het landschap. In het noordelijke gebied zou veel meer met de Waddenzee gedaan kunnen worden. In het kader van de waterbeheersing zullen nieuwe uitlaten aangelegd moeten worden. Dit biedt de kans om met natuurontwikkeling iets te doen, en daaraan gekoppeld recreatie en toerisme en wonen. Gedacht kan mogelijk worden aan een soort Lauwersmeergebied of aan een initiatief als de Blauwe Stad in Groningen, alhoewel Zwart het wel wat minder extreem ziet. Tussen de periferie van de stad en de kustregio zou aangesloten

kunnen worden bij de elfstedenvaartroute. Deze wordt bevaarbaar gemaakt, wat betekent dat veel dorpen weer via het water bereikbaar worden gemaakt. Met de woningbouw zou hierbij aangesloten kunnen worden, bijvoorbeeld in de dorpen in het Bildt. Zwart maakt dus een soort driedeling in woningbouwregio's. Zwart vindt het daarbij van belang dat ingezet wordt op kwaliteit, om vooral ook inwoners van buiten de regio aan te trekken. Bestuurders zijn vaak bang om strengere eisen te stellen om te voorkomen dat het project mislukt.

Om de aantrekkelijkheid van de regio te vergroten is Zwart groot voorstander van het herstellen van oude - en de aanleg van nieuwe - routes. Denk bijvoorbeeld aan kerkenpaden e.d. Verder is het van belang dat zorgvuldig met nieuwe elementen wordt omgegaan en vooral wat aan de gezamenlijke presentatie wordt gedaan. Er zitten zeker al een paar sterke aantrekkelijke recreatieve punten of bedrijven in het gebied, maar deze hebben op zichzelf te weinig aantrekkingskracht. Het is van belang dat er samenhang tussenkomt; een routegebonden ontwikkeling. De ontwikkeling van recreatie en routes moet wel met mate gaan, want het sterke punt van de regio is juist de rust en de ruimte.

Zwart is positief over samenwerking tussen de gemeenten en juicht een gezamenlijke ruimtelijke visie toe. Doordat de gemeenten nu ieder voor zich bezig zijn ontstaat vooral in de periferie van de stad een versnippering van het landschap. Het is dan ook lastig een gezamenlijke visie te ontwikkelen. Ook bestaat de kans dat bij onvoldoende samenwerking de gemeenten Leeuwarderadeel en Menaldumadeel bij Leeuwarden worden gevoegd.

i. Interview 9. Mw. Ir. E. Van der Laan, Bureau Noordpeil

Maandag 28 november 2005, om 16.00 uur te Sneek (kantoor Noordpeil).

Noordpeil is een ontwerp- en adviesbureau. Er worden plannen gemaakt voor het landschap, de stedelijke omgeving en de openbare ruimte. Het bureau staat onder leiding van mevrouw E. van der Laan en S. van Assen. Mevrouw Van der Laan is landschapsarchitect. Naast de directievoering probeert zij vooral ook inhoudelijk bezig te zijn. Het kantoor staat in Sneek in een voormalige boerderij (tevens woning van mw. Van der Laan). Oorspronkelijk komt zij uit Brabant, maar zij is nu 15 jaar woonachtig in Friesland.

Op de vraag naar de beleving van de regio geeft Van der Laan aan dat bij de gedachte aan de regio er geen specifieke punten blijven hangen. De regio is vooral erg anoniem. Het is een regio die hoofdzakelijk op de landbouw is gericht. De infrastructuur in de regio zelf is goed, maar de infrastructuur er naar toe is minder. Een sterk element is de aanwezigheid van de Dokkumer Ee; hier zou veel meer mee gedaan kunnen worden. Verder is er een verschil merkbaar tussen het gebied ten westen van de oude Middelsee (Westergo) en ten oosten van de Middelsee (Oostergo); het gaat dan onder meer om de ligging van de kwelderruggen. In de beleving is er ten slotte een verschil merkbaar in de dorpen nabij de stad. De invloedssfeer van de stad is hier duidelijk merkbaar.

Mevrouw Van der Laan geeft aan dat de regio bij de ontwikkeling van een scenario, c.q. visie, vooral uit moet gaan van de eigen kernkwaliteiten. Het is een landbouwgebied bij uitstek, dat zou benut kunnen worden. Zij ziet dan ook wel wat in een landbouwscenario. In andere gebieden, zoals in het zuiden van de provincie, is de druk van andere functies veel groter. In de Middelsee-gemeenten is er sprake van weinig belemmeringen, goede grond en weinig ruimtedruk. Deze regio is dan ook uitermate geschikt voor de landbouw. Als er ergens nog goed de landbouw uitgeoefend kan worden dan is het wel hier. De tegenstand ten aanzien van de uitbreiding van de glastuinbouw begrijpt zij niet goed. Een aantal jaren geleden is deze

bedrijfstak met veel bombarie binnen gehaald, maar een uitbreiding stuit nu op veel weerstand. Glastuinbouw past prima binnen een landbouwscenario, mits landschappelijk goed ingepast (inkleding in groen).

Met uitzondering van een eventuele ontwikkeling nabij de Waddenzeedijk ziet Van der Laan niet veel in een woonscenario. Zij is ook wars van een ontwikkeling als Esonstad bij het Lauwersmeergebied. Ook een ontwikkeling als De Blauwe Stad in Oost Groningen acht zij in deze regio niet juist. Je moet je afvragen wat de meerwaarde van een dergelijke ontwikkeling in deze regio zou zijn. De regio moet vooral uitgaan van een autonome groei. Desondanks kan en moet de aantrekkelijkheid van de regio wel worden versterkt. Rondom de stad Leeuwarden kunnen de groene zones versterkt worden, bijvoorbeeld tussen Leeuwarden en Stiens. Ook nieuwe landgoederen kunnen interessant zijn. Het herstellen van oude, en de aanleg van nieuwe routes is positief. Dit versterkt de landschapsbeleving en hoeft niet per sé ten koste te gaan van de landbouw. Ook nieuwe recreatieve activiteiten in relatie tot de landbouwbedrijven kunnen aantrekkelijk zijn.

Zoals gezegd ziet Van der Laan wel een denkbare uitdaging aan de rand van de Waddenzeedijk. Mogelijk zou tussen de huidige zeedijk en de Oude Bildtdijk (dus binnendijks) een nieuw gebied met water en natuur met daaraan gekoppeld recreatie en woningbouw gerealiseerd kunnen worden. Er moet dan voor een geheel nieuw landschapstype en daaraan gekoppelde nieuwe woningbouwtypes gekozen worden, bijvoorbeeld woonboten. Bij wijze van spreken kan gedacht worden aan een slogan als 'recreëren in brakke sferen'. Het is een interessant gebied en mogelijk biedt dit ook een oplossing voor de problemen veroorzaakt door de stijgende zeespiegel.

Van der Laan vindt het vooral van belang om duidelijke keuzes te maken, waarbij de eigen kernkwaliteiten als uitgangspunt dienen. De kernkwaliteiten moeten behouden blijven en een meerwaarde creëren voor de regio. Doordat elke gemeente ieder voor zich bezig is ontstaat een versnippering van het landschap. Van der Laan pleit voor een eenduidige visie per landschapstype; samenwerkingverbanden zouden daarop gericht moeten zijn. Een visie moet dus niet afhankelijk zijn van gemeentegrenzen, maar van het landschapstype. Overigens is zij voorstander van een gezamenlijke visie voor de Middelsee-gemeenten. De regio moet zich vooral duidelijk op de kaart zetten, zoals bijvoorbeeld de A7-zone dat in het zuiden van de provincie doet. Er moeten daarbij niet te veel bestuurlijke lagen zijn.